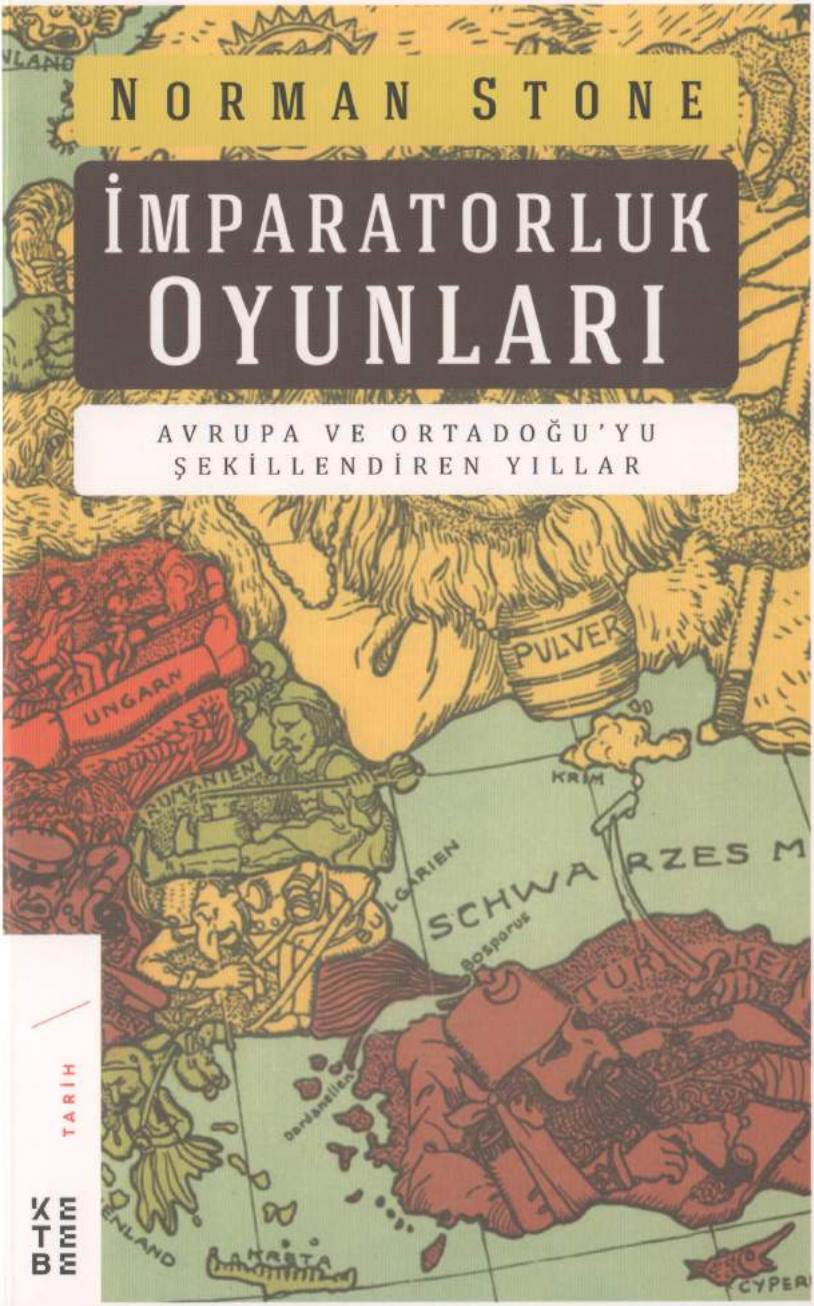
NORMAN STONE

İMPARATORLUK OYUNLARI

AVRUPA VE ORTADOĞU'YU ŞEKİLLENDİREN YILLAR

TARİH

KTB

ISBN: 978-975-2482-55-5
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 19 | **Tarih**

Editör
Sezai Saraç

Kapak
Harun Tan

Düzeltİ
Cihan Aldık

Mizanpaj
Nilgün Sönmez

1. BASKI

Nisan 2018
İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları
Sertifika No. 34989
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212.612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
İhlas Gazetecilik A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 12227
Merkez Mah. 29 Ekim Cad.
İhlas Plaza No: 11 A/41
Yenibosna Bahçelievler / İstanbul
Tel: 212.454 37 11

Kapak görseli: Karl Lehmann-Dumont, Humoristische Karte von Europa im Jahre 1914.

İmparatorluk Oyunları

Avrupa ve Ortadoğu'yu Şekillendiren Yıllar

NORMAN STONE

KETEBE

NORMAN STONE

Dünyaca ünlü İskoç tarihçi ve yazar Norman Stone, 1941 yılında doğdu. Uzun yıllar Oxford Üniversitesi'nde Modern Tarih bölümünde akademisyen olarak görev yaptı ve Cambridge Üniversitesi'nde dersler verdi. İngiltere eski Başbakanı Margaret Thatcher'ın danışmanlığını yaptı. Kariyerinin son yıllarında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde Avrupa Tarihi dersleri verdi.

Stone dünyanın önde gelen tarihçilerinden biri olarak görülmektedir. Sözde Ermeni Soykırımını reddetmekte ve ısrarla bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kitaplarından bazıları şunlardır:

The Eastern Front 1914-1917, Turkey: A Short History, World War One: A Short History, World War Two: A Short History, Europe Transformed: 1878-1919, The Other Russia: The Experience of Exile, Hitler.

İçindekiler

Önsöz 9

I. Osmanlı-Türk Tarihi

Asıl Hedef Türkiye'nin Ortadan Kaldırılmasıydı! 17
Churchill'in Çanakkale Düşü Nasıl Suya Düştü? 25
İngilizler ile Fransızların Aksak İcadı: Sykes-Picot 29
Kürtler İngiltere'nin Büyük Hedeflerinin Neresindeydi? 36
İngilizler'in Kût Tekerlemesi: "Cennet Dedikleriyse Bu Kurna, Cehennem Nerede Ola?" 42
Enver Paşa'nın Aklını Çelen Rus Yenilgisi 53
II. Abdülhamid Modern Türkiye'nin Babasıdır 60
Macarların Makûs Talihini Osmanlı Tersine Çevirdi 68
Troçki'nin Türkiye'de Ne İşi Vardı? 74
Ekim Devrimi Ankara'yı Nasıl "Yoldaş" Yaptı? 80

II. Ermeni Soykırımı Tezi

Ermeni Soykırımını Reddettiğim İçin Cezam Ne Olur? 89
"Belgeler Sahte, Gerçekler Farklı; Diaspora İse Nitelikli Tarihçileri Susturuyor!" 96
Soykırım Tezini Savunanların Objektif Delilleri Nerede? 101
Papa'nın Ülkesi Arjantin'de Tek bir Yerli Yok; Çünkü… 107

III. Avrupa Tarihi

Hani 1. Dünya Savaşı'nı Almanya Kaybetmişti? 115
Hitler'in Merhamet Duyduğu Tek Kişi: Mussolini 120
1915'in Vahşi Dünyası 126
Savaşın Kanlı Cephesi 135
Batı Cephesinin Ölüm Teknisyenleri 145
Barış İçin Dış Müdahale Şart mı? 155
Serfliğin Sonu, Çarlık Rusya'sının da Sonu mu Oldu? 160
Hürrem Sultan'ın Ataları Ukrayna'yı Nasıl İnşa Etti? 167
Rusya'yı Süper Güç Yapan Dâhi 173
Yunanistan Bir Lanetle Doğdu 179
İspanya Tecrübesi Türkiye'nin İşine Yarar mı? 185
Bedbaht Avusturya Veliahtı Rudolf'un İntikam İntiharı 190
Bağımsız Arnavutluk'un İngiliz Hamisi 196

IV. Tarihte İngiltere

İngiliz Tarihini Anlamak 205
İngiliz Hanedanı'na Rus ve Alman Kanı Nasıl Karıştı? 212
Uluslararası Ekonomi Tarihinden Öğreneceğimiz Çok Şey Var 219
İki Olimpiyat Arasında İngiltere'ye Neler Oldu? 225
İngiltere'ye Hindistan Kıtasını Açan Savaş 230
İngilizce En Kolay Kötü Konuşulabilen Dildir 236
Atatürk'ü Ziyaret Eden İngiliz Kralının Aşk Tahtı 241
İspanyol Armadası İngilizlere Değil, Tanrı'ya Yenildi 246
Normanların Zafer Sarhoşluğu Bayeux İşlemesinde 254
İngiltere'nin Kadim Kardeşleri: Keltler 259
Avrupa'nın Afganistan'ı Nasıl İskoçya Oldu? 266
İskoçya Nereye Gidiyor? 272
Vatandaş, Türkçe Konuş! 276

İndeks 281

Önsöz

İnsanlar, "oryantalist" kelimesini, kelimenin tam zıddı bir anlamda kullanıyor. Başlangıçta, Latin ve Yunan araştırmacılarına klasikçi (classicist) denildiği gibi Şark (Orient) araştırmacılarına da Oryantalist denmişti. Edward Said bugünkü küçümseyici ya da emperyalist tutumu ifade eden anlamı yükledi ve yirmi yıldır Türk üniversitelerinde bu çarpıklığa karşı mücadele veriyorum. Oldukça açık bir şekilde, araştırmacı adayları hakir gördükleri konuları, çok tanımadıkları kültürleri ve son derece zor dilleri çalışmaya girişmezler. Kaldı ki Batı Oryantalizminin çok esaslı bir geleneği vardır. Robert Irwin'in *For Lust of Knowing* kitabı bunun çok iyi bir izahını yapar ve Said'i habis bir şarlatanlıkla suçlar. Ben kendimi bu seviyede bir oryantalist olarak görmüyorum ancak 1886'da zorunlu bir askerî görevle İstanbul'a danışman olarak gelen ve yaklaşık 20 İstanbul'da kalan Mareşal von der Goltz'un ifadesini yinelemek isterim: "Bu önümde yeni bir ufuk açtı ve her gün yeni bir şeyler öğreniyorum". Türkiye'yi o kadar çok sevdi ki yaşlı bir adam olarak, 1. Dünya Savaşı'nda gönüllü oldu ve 1916'da Kût'ül Amare savaşından

hemen önce tifüsten öldü. Goltz'un İngiliz tarafında bir benzeri vardı: 1909'da Adana askeri konsolosu olarak Türklerle birlikte çalışan Albay Doughty-Wylie, Ermeni sorunlarından sonra barışın yeniden tesisine yardım etti. Balkan Savaşlarında Türk Kızılayı'nda gönüllü olarak hizmet verdi ve kendisine madalya verildi. Ancak 1915'te Gelibolu'daki çıkarmada kıdemli kurmay subayı olarak görev yapmak zorunda kaldı. Karaya çıktı ama elinde yalnızca bir sopa taşıdı, çünkü "ben Türkleri öldürmeyeceğim" demişti. Ancak vuruldu ve Eceabat'a defnedildi.

Bildiğim en müstesna oryantalist, Oxford'dan yakın bir komşum olan, Türk dil reformu (*A Catastrophic Success*) hakkında yazan Türk dillerinde uzman Geoffrey Lewis'tir ki yazdığı Türkçe dil bilgisi olağanüstüdür. Lewis'in son derece aşinası olduğu Nurullah Ataç ve diğer yazarlardan alıntılar yapan harika bir kitaptır. Alfabe reformundan yanaydı fakat Arapça kelimelerin kaldırılmasında çok ileri gidildiğini düşünüyordu. Ben kendim bu ilmi seviyede bir oryantalist değilim ancak modern Türkçeyi cesurca araştırdım ve onun ne demek istediğini anlayabiliyorum. Türkçeyi konuşmak benim için kolay değildi çünkü pek çok Türk iyi İngilizce biliyordu ve bu nedenle dille ilgili bilgim esas olarak okuma tecrübeme dayanıyordu. Dolayısıyla, artık kullanımda olmayan birçok eski kelime öğrenmiştim. Havaalanına giderken bir kalabalık tarafından engellendiğimizde taksi şoförüyle bir iletişim problemi ortaya çıktı. Benim *"şoför bey, bu bir tezahür olduğunu tasavvur edebilirsiniz acaba?"* ifadem anlaşılmamıştı. Arnavutça konuştuğumu düşünmüş olmalı. Kendimi asla bu düzeyde bir Oryantalist addetmem ama yaşlı von der Goltz'u ve Türkiye'yi son derece ilginç bulan Batı Avrupa'dan çok sayıda insanı -uzun ve bazı konularda seçkin isimlerin yer aldığı bir liste var ve Ömer Koç onların eserlerini topladı- tekrarlayacağım. Farklı bir tekrar ancak aynı zamanda bir yönüyle de aynı.

1995 yılında Bilkent Üniversitesi'nde Bosna hakkında bir konferansa davet edildim. İngiliz basınında Avrupa'nın Yugoslavya politikası hakkında çok eleştirel yazılar yazıyordum ve bunu yapmak için oldukça nitelikliydim. Akademisyen olarak ilk yıllarımda Avusturya-Macaristan üzerine çalışmıştım ve daha sonra Rusya ve komünizm hakkında çalışmaya başladım. İngilizlerin, çökmekte olan komünizmin ardından ortaya çıkacak milliyetçiliğin rolünü anlayamadığını düşünüyordum. Türkler ise kendi namına anlamıştı, Turgut Özal yönetiminde, eski Osmanlı bakiyesi Balkanlarda tekrar bir güç unsuru haline geldiler ve konferans çok başarılı oldu. Sonra Bilkent Rektörü Ali Doğramacı Bilkent'te hocalık yapıp yapamayacağımı sordu. Sigaradan bir nefes aldım -o günlerde yasak değildi- ve evet dedim. İlk lisansüstü derslerim gerçekten çok iyi geçti ve şimdi oldukça yüksek mevkilerde olan birkaç öğrenciyle arkadaşlığım hala devam ediyor. Birçok başarılı öğrencinin İngiliz ya da Amerikan üniversitelerine burslu olarak yerleşmesine yardımcı oldum. Türkler hakkında önemli bir şey de benim mizah yaklaşımımı paylaşmalarıdır. İlk zamanlarımda bana neden Ankara'dan şikayet etmeyen tek yabancı olduğumu sorduklarında, bir İskoç olarak, bu başarısız aydınlanma tecrübesinin göbeğinde kendimi tam anlamıyla evimde hissettiğimi söylemiştim.

O günlerde merak edilen "Avrupa'da Türkiye" idi ve ben Bilkent'te bu konuda yararlı oluyordum çünkü çeşitli Avrupa ülkelerini ilk elden biliyordum. Avrupa Birliği fikrine her zaman mesafeli olmuşumdur ve şimdi daha da bürokratikleştikleri için, öncekine kıyasla daha da mesafeliyim. 1995'te Türkler kabul edilmeleri konusunda çok endişeliydiler ve her açıdan endişelerinde haklıydılar. Her zaman için, Türkler bir birliğe üye olacaklarsa bizim birliğimize üye olabilirler diye düşünürüm. İyi bir Avrupalı olmak zorundayım. Fransa bana en yakın ülkedir ve en iyi yabancı dilim Fransızcadır, çünkü 15 yaşındayken muhteşem bir ailenin evine kabul edilmiş-

tim. Fransız şiirini İngiliz şiirinden daha iyi bilirim. Maalesef Fransızca Türkiye'de eski yaygınlığını kaybetti ve ders verdiğim ilk sınıflarımda öğrencilerin üçte biri Fransızca bilirken, şimdi sadece iki ya da üç kişi çıkıyor. Bilkent'teki Tunuslu öğrenciler bile İngilizce konuşuyor. Bu beni üzüyor. Öte yandan, Fransızlar da kendilerine iyilik yapmıyor. Ermeni "soykırımı" olduğunu inkâr eden kişilerin cezalandırılması teklif edildiğinde oldukça rahatsız oldum. Herkes 1915'te ne olduğunu biliyor ve her halükarda, aradan geçen yüz yıldan sonra, kendinden 2000 kilometre uzakta, artık var olmayan bir devletle ilgili tarihçilere ne düşünmeleri gerektiğini söylemek yabancı parlamentolara kalmamıştır. Fakat Türkiye'nin tepkisi de -boykot tehditleri vs- tamamen yanlıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yapması gereken, kendi muadillerine şu şekilde bir şeyler yazmaktı: Size çok şey borçluyuz. Yönetim sistemimizi. Türk edebiyatının başlangıcını. Pek çok önemli zanaatın ortaya çıkmasını. Tıbbımızın çoğunu. St. Joseph, Sainte Pulchérie gibi Fransız okulları bizim için büyük önem taşıyor. Yeni paragraf. Maalesef, Fransızca artık ölü bir dil haline geliyor ve onu korumak için Fransız okullarını Hititler ve Urartularla birlikte arkeoloji müdürlüğüne devredeceğiz.

Ama besbelli ki Türkiye için en önemli ülkeler Almanya ve Rusya'dır ve kariyerimin sonunda ikisinin tarihlerine çalışmaya devam edebilirim. Avrupa Birliği tarihini öğretmekten hoşlanmadım. Ayrı ülkelerin tarihi ilginç bir unsur olmaya devam ediyor ve keşke 1950'lerdeki orijinal antlaşmalara bağlı kalsaydık ve keşke daha fazlası için zorlamasaydık. Kalın kafalılık ve aptallık acaba uluslararası örgütlerin doğasında mı var? 1939'daki Milletler Cemiyeti, demiryolu geçitlerinin yüksekliğinin standartlaştırılmasını tartışırken 2. Dünya Savaşı'na girdi. Avrupalıların Türkiye'ye muamelesi de aynı derece de saçma: başlangıç olarak vizeler üzerinden feci bir aşağılama.

Yıllardır *Derin Tarih* dergisine yazdığım çeşitli makaleleri bir araya getirdiği için Ketebe Yayınları'na minnettarım. Bazıları, özellikle Gelibolu felaketinde Churchill'in rolü üzerine olan, İngiltere ile ilgilidir. Diğerleri Türkiye'nin Avrupa ile ilişkisi üzerinedir (ilk başta *Derin Tarih*'e yazmamı öneren Enver Paşa'nın torunu olan bir arkadaşımdı). Diğerleri, Avrupa ile ilişkileri Türkiye kadar yüzeysel olan Rusya ile ilgilidir (Puşkin, "Rusya'da Avrupalı olan sadece devlettir" demiştir). Avrupa'da Türkleri en hoş karşılayan ülke Macaristan'a çok ilgi duydum. Protestanlığa tolerans gösteren Türkler olmasaydı, Katolik Avusturya-Almanya dünyasına zorla dahil edilmiş olabilirlerdi. Avrupa'daki bu gibi ülkelere baktığınızda -İspanya ya da İtalya da dahil edilebilir- 19. yüzyılda, Tanzimat sürecini andıran bir İngiliz liberalizmine adaptasyon döneminden geçmek zorunda kalmışlardır ve bu konuda Türkiye'nin çok da farklı olduğunu düşünmüyorum. Bütün bunlar hakkında düşünmek ve Türkiye'de bu kadar uzun süre yaşamak benim için bir ayrıcalıktı.

Norman Stone
Budapeşte/Mart 2018

I.
Osmanlı-Türk Tarihi

Asıl Hedef Türkiye'nin Ortadan Kaldırılmasıydı!

1914 yılında ülkelerini savaşa sokan Avrupalı liderler son derece eğitimli adamlardı. Churchill çok az bilinen şiirlerden yaptığı alıntılarla Roosevelt'i şaşırtırdı; savaştan sorumlu Dışişleri Bakanı Alman felsefesini tercüme ediyordu; Fransa devlet başkanının kardeşi saygın bir matematikçiydi; General von Hindenburg sefer sırasında vaktini *Faust* okuyarak geçirirdi (Hitler bile bir onbaşıyken Schopenhauer okurdu). Bu önermenin belki de tek istisnası Viyanalı aristokratlardı; bu kişilere göre âlimlik bir Yahudi'nin başka bir Yahudi'den kopyalayıp ortaya koyduğu şeyden fazlası değildi. Ancak bu dünya 1914'e ve ardı ardına gelen çok sayıda yanlış muhakemeye yol açtı. Modern zamanlarda gerçekleşmiş hiçbir savaş, aklî melekelerin bu denli başarısızlıkla kullanıldığına şahit olmamıştır.

Bankacılar ve iktisatçılar savaşın kısa süreceğini söylüyordu çünkü ticaret kesintiye uğratılamazdı ve savaş kâğıt parçalarıyla finanse edilmiyordu. 15 penilik gelir vergisi konulması halinde bile orta sınıflar grev yapabilirdi. İngiliz abluka planlayıcıları, Almanya'nın ihracatı kesilir kesilmez yıkılacağını düşünüyordu. Bazı generaller süvarilerin önlerine ne çıkarsa yerle bir edeceğini söylüyordu, diğerleriyse büyük kalelerin süvarileri durduracağını... Amiraller Kuzey Denizi'nde büyük çarpışmaların yaşanacağını haber veriyordu.

Bu iddialar yalnızca birer hata değil, halüsinasyondu. Modern tüfeklere karşı süvari taarruzu başarı elde edemez. Kaleler büyük patlayıcı silahlar için açık bir hedeftir, oysa siperler öyle değil. Alman ihracatçılar başka işlere yöneldiler ve Haber-Bosch süreci vasıtasıyla havadaki azotu kullanarak patlayıcılar üretmeye başladılar. İnsanlar kâğıt paraları kabul ettikleri gibi, gelirlere uygulanan %40'lık vergileri de pek şikâyet etmeden ödediler.

Alman savaş gemileri limanda en fazla bir ya da iki gün kaldı ve nihayet son kurbanlar olarak denize açılmaları emredilen denizciler başkaldırıp Kayzer'i devirdiler.

Liderlerin ifadesiyle "bütün savaşları bitirme savaşı" kendi başına bir felaket olduğu kadar, başka felaketlere de yol açtı: faşizm, komünizm ve mali sorunların bir türlü çözülememesiyle 1930'larda patlak veren dünya çapındaki büyük ekonomik kriz.

Böyle bir şey tekrar meydana gelebilir mi? O günün dünyası ile bugün arasında paralellikler bulmak üzere ustaca çabaların gösterildiğine şahit oluyoruz. Şüphesiz bazı bariz başlangıç emareleri mevcut. Pax Americana (Amerikan barışı) eski halinin çok uzağında, aynı şeyler 19. yüzyılda Pax Brittanica (İngiliz barışı) için de geçerliydi.

1914'te hızla büyüyen Rusya'ya karşılık bugünün dünyasında Çin var. Tıpkı 1914'lerin Balkanları gibi -ki 1. Dünya Savaşı'nın kökenleri buradadır- bugünün dünyasında da son derece karışık bir bölge var: Ortadoğu. Balkanlar o dönemde Osmanlı topraklarına dahil olan Ortadoğu'ya geçmek için önemli bir durak konumundaydı ve petrol büyük önem kazanmıştı. Balkan devletleri son derece milliyetçiydi ve her birinin yabancı bir hamisi bulunuyordu. Bugün İsrail, Amerika'nın desteğini talep edip İran'a saldırsa, devamında İran da Rusya, hatta Çin ile ittifak kurabilir ve kimse buna şaşırmaz.

1. Dünya Savaşı ile bugünler arasında daha geniş paralellikler 2013 Kasımında *Asia Times*'ta Martin Hutchinson tarafından ortaya konuldu. Hutchinson'a göre 1914 yılında korumacılık ve ticaret blokları yükselişe geçmişti ve uluslararası istikrarsızlığın sebebi potansiyel olarak çeşitli tehlikeli roller üstlenmiş olan bir dizi ülkeden kaynaklanıyordu. Peki ya küresel çapta bir ekonomik kriz çıkarsa ne olacak?

Bu spekülasyonların hiçbiri tam anlamıyla işe yaramıyor. 1914'te dünya ekonomisi büyüyordu, ticaret ve yatırım rekor düzeylerdeydi. Hutchinson karşılaştırma yapmak amacıyla 1939 yılını ve 2. Dünya Savaşı'nı örnek verse daha anlamlı sonuçlar elde edebilirdi; çünkü bu dönemde birbirine rakip ticaret blokları gerçekten de savaşın çıkmasının önemli sebeplerinden biriydi. Zaten aydınlanmış Anglo-Amerikanlar 1944'te bir daha böyle bir olayın yaşanmamasını sağlamak üzere Bretton Woods'ta bir araya geldiler. 1914'te gerçekten de birbirleriyle rekabet halinde olan ittifaklar mevcuttu ancak savaş mecbur kılana dek aralarındaki ittifakın ticari bir unsuru bulunmuyordu.

Avrupa'da dört 'düvel-i muazzama' vardı ve bunların hiçbiri bugünkü Amerika'nın egemenliği ile boy ölçüşemezdi. ABD'nin, Çin'in kendisine rakip olmasını engellemek amacıyla bir önleyici savaşa girişeceği fikri pek makul gözükmüyor, halbuki Almanya'nın 1914 yılındaki temel hedefi Rusya'yı durdurmaktı. Almanya Şansölyesi Bethmann Hollweg şöyle diyordu: "Rusya gitgide büyüyor ve bir heyula gibi çöküyor üzerimize." Ve bizler de savaş hakkında 1914'teki kadar yanılgı içerisinde bulunan insanlar değiliz.

Lloyd George 1. Dünya Savaşı hakkındaki meşhur yorumunda hepimizin bir şekilde tökezleyip bu savaşın içine düştüğünü ve dikkatli olmazsak aynı şeyin tekrar gerçekleşebileceğini söylüyordu. Ne var ki 1890 ve 1945 yılları arasında dünyanın temel ahvali şuydu: Almanlar çıldırdı. Almanlar savaştan önce de sonra da her zaman hayranlık duyulan bir millet

oldular. Ancak Rus Anlaşması'nın yenilenmemesi ile Rusya'nın Hitler'in sığınağını kuşatmasını resmeden *Downfall* filminin son sahneleri arasında korkunç bir boşluk var. İlginç bir şekilde, Theobald von Bethmann Hollweg'in bir öngörüsü vardı. Oğlu kendisinden Brandenburg'daki aile çiftlikleri olan Hohenfinow'un bahçesine karaağaç ekmek için izin istedi. Hollweg'in bu soruya cevabı hayır oldu: Bu ağaçlar yavaş büyürdü ve Ruslar 30 sene sonra buraları ele geçirmiş olacaktı (Hollweg'in bu tahmini neredeyse günü gününe gerçekleşti ve Hohenfinow yanıp kül oldu).

Ruslar 1890 yılından sonra çok kârlı bir iş yapıp Fransızlarla ittifak kurdu, Almanlar ise iki dünya savaşı gördü. 1897'de bulunan bir çözüm, tarafsız Belçika'yı işgal ederek Fransa'yı saf dışı bırakmaktı. Ancak bütün işleri daha da kötüleştiren bir şey oldu: Almanlar Kuzey Denizi'nde Kraliyet Donanması ile savaşmak üzere devasa bir donanmanın kurulmakta olduğunu ilan ettiler. Bu da İngiltere ile silahlanma yarışının başlamasına sebep oldu. Bu aynı zamanda iki cephe ordusuna çok daha az para aktarılması ve sonuç olarak 1914 muharebesinin kaybedilmesi anlamına geliyordu. 1914 yılında askerî liderler Rusya'nın yükselişi konusunda takıntılı bir hale gelmişlerdi ve kendilerine saldırmadan Rusya'ya saldırma planları yapıyorlardı. 1917'ye gelindiğinde ise bu planlar için çok geçti. Berlin Rusya'ya saldırmak amacıyla Balkanlarda meydana gelen bir terör eylemini bahane gösterdi ve harekete geçtiğinde Prusya Savaş Bakanlığı neşe ve coşkuyla dolup taşıyordu.

"Türkiye bizim Mısır'ımız olacak"

Bu tarihlerde Almanya'daki yegâne aklı başında insanlar çok geç bir çaba ile bu girişimi engellemeye çalışan Kayzer ile Kızıl Haç'ta sedyeci olarak gönüllü olan Prof. Dr. Max Weber'di. Bu kararların arkasında yer alan kişiler, girişimleri felaketle sonuçlandığında tüm delilleri ortadan kaldırdılar, ancak kıyıda

köşede unutulmuş birkaç parça belgeden bu kişilerin düşünce yapıları hakkında fikir sahibi olabiliriz (Max Hastings son eseri *Catastrophe*'da bu belgelere ilişkin faydalı bir liste sunuyor).

Almanlardaki bu özgüven çılgınlığı 1. Dünya Savaşı'nda ABD kışkırtıldığı sırada da devam etti ve savaş sona erdiğinde Almanya neredeyse dünyanın tamamıyla savaş halindeydi.

Aynı şey 30 yıl sonra çok daha büyük bir ölçekte yeniden gerçekleşti, Hitler 20 Nisan 1945'te son doğum gününü kutladığı sırada aralarında İrlanda'nın da bulunduğu dinî-faşist devlet cenaplarından pejmürde bir destekçi grubu Kaiserhof Oteli'nden yola çıkıp yıkıntıların arasında tebriklerini sunmak üzere arz-ı endam ettiler. Avrupa'nın önde gelen uygarlığının nasıl böyle bir hale geldiği bir sır ama meselenin özü de tam burada yatıyor. Modern dünyada bununla karşılaştırılabilecek hiçbir şey yok. 1914 ve bugünün salon-oyunları aynı paralellikte varlığını sürdürüyor.

Ancak üstü çizilebilecek bir paralellik var; bıkkınlık verecek bir şekilde süren bir devamlılık. 1914 yılında tüm devletlerin en büyük halüsinasyonu ortak savaş hedefleriydi: İmparatorluk. 1919 yılı itibariyle İngilizler ve Fransızlar bu hedefin öneminden pek emindiler. Halihazırdaki büyük topraklarına büyük topraklar ilave ettiler (tıpkı Almanların fırsat bulsa Rusya'ya, İtalyanların da izin verilse herhangi bir devlete yapacakları gibi). İmparatorlukların sizi zenginleştireceği farz edilir, fazla olan nüfusunuzu bu topraklara yollayabilirsiniz, burada yerli halkı sömürürken metropolünüz için ucuz hammadde tedarik edebilirsiniz, aynı zamanda esaret altındaki piyasayı da biçimlendirirsiniz.

1914 yılında emperyal operasyonlar tiyatrosunun son büyük oyunu Ortadoğu'da sahnelendi. Yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun, haliyle pek çok talibi vardı.

Alman General Liman von Sanders Aralık 1913'te, yanında 70 subayla birlikte Orient Express treniyle İstanbul'da-

ki Sirkeci garına vardı. Bu askerî bir operasyondu ve Türk ordusunun eğitimini, hatta belki de komutasını üstlenecekti. Almanlar bu sırada zaten Anadolu'ya giden ana demiryollarını inşa etmekteydiler, Ruslar da durumu dikkatle takip ediyorlardı: çünkü bu durumda ticaretleri durma noktasına gelebilir, ayrıca Kafkasya'daki birlikleri bir anlık saldırıyla helak edilebilirdi.

Bu şartlar altında Almanlar ile Ruslar arasındaki ilk doğrudan çatışma gerçekleşti ve zoraki bir uzlaşmayla sona erdi. Birkaç hafta sonra Büyük Savaş'ın çıkmasına sebep olacak olan Balkanlar gerçekten de büyük önem arz ediyordu, çünkü İstanbul'a ve savaşın en büyük ganimeti olan "Büyük Ortadoğu İmparatorluğu"na giden yol buradan geçiyordu. Almanlar akıllarında ne yattığını saklamadı. "Türkiye" diyorlardı, "bizim Mısır'ımız olacak".

Bugünlerde Nil'e giden yolcu gemilerine pek rağbet yok ama bir gün oraya giderseniz Asuan Barajı'nı iyi inceleyin. Bu, Sovyetler tarafından yapılmış büyük ve çirkin bir baraj değildir, aksine küçük ve zariftir. 1898'de İngilizler tarafından inşa edilmiştir. Başkonsolos (yani Sömürge Valisi... İngilizlerin gücü biraz da bu unvanlardaki ölçülülükten geliyor) Lord Cromer bu eserle ne kadar gurur duysa haklıydı. Bu bir mühendislik harikası ve İngilizlerin çeyrek yüzyılda Mısır'da başardıkları dönüşümün sembolüydü: planlı şehirler, altyapı, düzenli finans ve köylülere adalet. Almanlar (ki arkeologları birer casustur) bu barajı fazlasıyla kıskanmışlardı. 1. Dünya Savaşı sırasında İngilizleri saf dışı bırakmak üzere bir cihat başlatmaya çalışmakla meşguldüler -hedefleri Müslümanlar arasında isyan çıkarıp İngilizleri devre dışı bırakmaktı. Bu John Buchan'ın *Greenmantle* adlı romanının ve Sean McMeekin'in Berlin-Bağdat demiryolu hakkındaki son kitabının temel olay örgüsünü oluşturur -bu demiryolu o zamanlar kutsal Alman imparatorluğunun can damarlarından biri olarak tasavvur edilmişti.

Barış suçlusu İngilizler ve Fransızlar

İngilizler ise İslamcılık konusunu çok fazla kafalarına takmıyorlardı. Hindistan'daki hâkimiyetleri bir başka İslam İmparatorluğu olan Babür İmparatorluğu (ki bu da bir Türk imparatorluğudur) kalıntıları üzerinde yükselmişti. İngilizlerin planı Arap milliyetçiliğini destekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda istikrarsızlığa sebep olmaktı; böylesi bir durumda Hindistan'daki İngiliz valisinin otoritesi Halifece desteklenmiş olacaktı zira yeni Halife adayı dönemin Mekke şerifi Hüseyin'di -İngilizler Hüseyin'e 5 milyon Sterlin tutarında altın gönderdi (bu altınların çoğu iltica eden kabilelere dağıtılmıştı). Osmanlı İmparatorluğu 1517 yılında Mısır'ın fethiyle Halifeliği ele geçirmişti ve İngilizler yumuşak başlı bir kişilik vasıtasıyla bu unvanı yeniden ele geçirmenin Araplar tarafından epeyce destekleneceğine inanıyorlardı.

Türklere karşı Arap isyanlarını desteklediler, Arabistanlı Lawrence da bu görevi memnuniyetle karşıladı. Derken bütün bunların bir hayal olduğu ortaya çıktı (sonradan bu hikâye, tıpkı *Cesur Yürek* gibi içi boş bir tarihî anlatıyla çekilmiş meşhur bir filmin konusu olmuştur). Aslına bakılırsa çok az sayıda Arap subayı Osmanlı ordusunu terk etmişti. Hatta birçoğu savaşın ardından Türklerin bağımsızlık mücadelesine bile katıldı. İngilizlerin Pan-Arabizmi karşısındaki büyük engellerden biri, savaş zamanındaki müttefikleri Fransa'ya belli bir imtiyaz verme zorunluluğuydu. Fransızlar Lübnan'da düzenlerini kurmuş, şimdi gözleri Suriye'ye çevrilmişti.

Fransızlar, İslamiyet'e dair özel bir idrake sahip olduklarını düşünüyorlardı, bunun en büyük göstergesi de onların Mısır'ı olan Fas'tı (Fransız Oryantalistleri gerçekten süperdir, ancak Louis Massignon gibiler söz konusu olduğunda komik düzeyde dengesizlerdir). 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile birlikte Fransızlar Suriye'yi ve Kuzey Irak'taki Musul'u aldı. Daha sonra da kuruldukları günden beri sorunlu olan

iki devlet ortaya çıktı. Fransızlar bu yeni ve son derece yapay mülkiyetlerini birkaç parçaya böldüler: Suriye'ye Hristiyan, Dürzi, Sünni Müslüman ve Heterodoks Müslümanlar (İran'daki Şiilere yakın olan Aleviler) yerleştirildi. Suriye'de halen devam eden iç savaş bu politikanın çirkin bir sonucudur ve Fransızların 1920'de yaptığı düzenlemelere benzer bir şekilde sona erebilir. İngilizlerin Şerif Hüseyin ile ilgili istekleri ise devam ediyordu ve onu ailesiyle birlikte Arap dünyası içinde bir yere yerleştirmek istiyorlardı. Irak'ta karar kıldılar. Ülke birbirinden oldukça farklı üç kesimden oluşan bir krallık şeklinde tertip edildi: Osmanlı Türklerinin egemenliği altında azınlıkta olmalarına karşın en baskın unsur olan Sünni Müslümanlar; pek çok insanın bilim ve ilerleme geçirmez olduğunu düşündüğü Şii Müslümanlar ve çoğunlukla göçebe bir halk olan Kürtler. Tıpkı Suriye gibi Irak'ın da takip eden yıllardaki tarihi felaketlerle doluydu.

1919 yılında İtilaf Devletleri Versay Antlaşması'na bir savaş suçu maddesi eklediler ve haklı olarak Alman Hükümeti'nin savaşa sebep olduğunu söylediler. Ardından da son derece yanlış biçimde Almanların, en az iki nesil boyunca hayatının kararmasına sebep olacak tutarda bir parayı tazminat olarak ödemesine hükmettiler. Bu meselenin 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile yakından ilgisi vardır ki, bir Fransız general isabetli bir yorumla Versay Antlaşması'nı "20 yıllık bir ateşkes" olarak değerlendiriyor. Ancak 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da çizilen sınırlar bugün hâlâ geçerli ve pek çok problemin de sebebi. O günlerde kurulup bugün yaşamaya değer olan tek ülkenin Türkiye olması ise oldukça ironik, zira bir gün biri ortaya bir "barış suçu" maddesi atarsa bu sefer suçlayacağımız millet Almanlar değil, İngilizler ve Fransızlar olacaktır.

Churchill'in Çanakkale Düşü Nasıl Suya Düştü?

Winston Churchill 2. Dünya Savaşı sebebiyle öne çıkmış olan 20. yüzyılın büyük İngiliz kahramanlarından biridir. İngiltere başından sonuna kadar bu savaşta yer almıştı ve 1945 yılında Alman toplama kamplarını gören hiç kimse, yapılan hatalar ne olursa olsun savaş için harcanan bunca emeğe değdiğini düşünemezdi.

Churchill'in 1965 yılındaki muhteşem cenazesi tüm dünyada televizyonlardan takip edildi. Bu, aynı zamanda Churchill'in büyük bir destekçisi olduğu Britanya İmparatorluğu'nun da cenazesi olarak kabul ediliyordu.

1874 yılında kalburüstü aristokrat bir ailenin çocuğu olarak Viktorya dönemi emperyalizminin güneşinin en tepede olduğu sırada dünyaya gelen Churchill hem Hindistan, hem de Güney Afrika'da takdire şayan görevlerle orduda yer aldı. 1940'ta İngiltere Avrupa'yı fetheden Hitler'e karşı dururken Churchill hayatının en önemli saatini geçiriyordu. Çünkü yaşlı ve demode bir insan olarak Viktoryen ahlak anlayışına sahipti ve televizyona çıkıp Hitler'i uyarıyor, kimsenin cesaret edemeyeceği şekilde konuşuyordu. Ancak politikada oldukça uzun ve zorlu bir kariyeri olmuştu. 1940 yılına kadar kendi Muhafazakâr Parti'sinden dışlanmıştı (1940'ta göreve gelişini İşçi Partisi'ne karşı yükselen muhalefete borçludur). Eğer

Hitler olmasaydı, Churchill muazzam bir başarısızlık örneği olarak kabul edilirdi.

Churchill'in pek çok yeteneği de bulunuyordu. Zaman zaman dengesiz bir hal almasına karşın çok çalışırdı (aynı zamanda çok içki içerdi: NATO'nun kurulması sırasında bir akşam sert mizaçlı ve ihtiyar Alman Adanauer'in kendisiyle kol kola ördek adımlarıyla yürümesini sağlamıştı). Ayrıca muhteşem aksanı ve eski moda retoriği ile toplantıları ustalıkla domine edebilirdi.

Amerikalılar, o lafı tarihten edebiyata dolaştırırken, telaffuzu karşısında şaşkına dönmüş şekilde dinlerlerdi kendisini. İhtiyaç duyduğunda ise karşı konulması zor bir cazibesi olurdu. Muhtemelen buna karşı koyabilen tek adam, eski düşmanla 1943 yılında Adana'da Türkiye'nin savaşa katılımını konuşan İsmet İnönü olmuştu. Churchill pek çok kez insanlar kendisine karşı sinirli olsalar dahi onları etkisiz hale getirebilirdi. Ve herkesin mutlaka bir Churchill hikâyesi olurdu. Örneğin Mart 1944'te Churchill İngiltere'nin gücünün düşmesinden dolayı son derece mutsuz olduğu bir sırada, karısı onu rahatlatmak için "Canını sıkma, düşünsene kim bilir Mussolini şimdi ne hissediyordur" dediğinde ona "Evet ama en azından o damadını vurmak zorunda" diye cevap veriyordu. Bahsi geçen kişi kısa süre önce idama mahkum edilmişti.

Ne var ki bu büyük yetenekler Churchill'in hayatı boyunca edinmek için çırpındığı istikrarlı mevkiyi ona getirmedi ve elini attığı her iş öyle ya da böyle sarpa sardı. Sovyetlerle, Türklerle, İrlandalılarla ve Hintlilerle ("Hindistan Ekvator'dan daha büyük bir millet değildir") ilişkileri hep başarısızlıkla sonuçlandı. 1936 yılında daha önce iki kere boşanmış bir Amerikalı kadınla yaşadığı aşk sonucu ülkeyi terk etmek ve tahtı bırakmak zorunda kalan talihsiz VIII. Edward'ı bile desteklemeyi başarmıştı.

Napolyon Savaşlarına benzemez

Churchill'in en büyük başarısızlığı ise Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verilen bir savaşta ortaya çıktı. İngiltere'nin bu savaş kapsamında 1915'te gerçekleştirdiği Gelibolu seferi tarihe geçti. Bu dönem Türkiye'de millî yeniden doğuş için oldukça kritik dönemeçlerden biri olarak değerlendirilir: Görece geri kalmış bir devlet, bir imparatorluğu (hatta iki tanesini, zira Fransızlar da savaşa dahil olmuştur) mağlup edecektir. 6 devasa savaş gemisinin battığı ya da ağır hasar aldığı 18 Mart tarihi, Çanakkale'ye karşıdan bakan bu büyük felaketin yaşandığı tepeye kazınmıştır. Donanma Türklerin top atışını ve mayınları aşmayı başaramamış, bunun sonucunda 25 Nisan'da Türkleri arkadan vurma umuduyla kara desteği bölgeye ulaşmıştı. 8 aydan uzun bir süre boyunca devam eden kanlı savaştan sonra bu deneme de başarısızlıkla sonuçlanmış ve İngilizler Gelibolu Yarımadası'ndan denize dökülmüştü.

Geçmişe dönüp bakıldığında bütün bir seferin bir tımarhaneden çıktığı düşünülebilir. Türkler üç ay önceden bir saldırının yapılacağını biliyorlardı ve ona göre hazırlıklarını yapmışlardı. İngiltere'nin bu taarruz için yaptığı hazırlıklar ise korkunçtu. Askerlere sineklik dahi verilmemişti. Büyük şair Rupert Brooke zehirli bir sinek ısırığından dolayı hayatını kaybetti. Yaşamını yitiren 250 bin kişinin çoğu bu hastalığa kurban verilmişti. Özellikle de cesetlerin üzerinde dolaşıp sonra da tabaklara ve askerlerin yüzüne konan milyonlarca sineğin yaydığı dizanteri pek çok ölüme sebep oldu.

Kaygan, kayalık ve Türk askerlerinin içine girip rahatça saklanabildiği deliklerle dolu alan İngiliz askerler için oldukça zorlayıcıydı. İklim şartları da askerleri çok zorlamıştı. Buna ek olarak öylesine büyük bir su kıtlığı vardı ki İskenderiye'den dubalarla su getiriliyordu. Bu su da çoğunlukla Türk askerlerinin top atışı menzili içinde yer alıyordu. Churchill felaketle sonuçlanan bu harekâtın başlıca destekçisiydi ve siyasî konum elde etme fırsatını da bu felaket sebebiyle kaybetti.

Aslında tüm bu deneyim, tarihsel tecrübelerin oldukları gibi belli bir döneme uyarlanmalarına karşı uyarı mahiyetindeydi. Churchill, kendisiyle aynı dönemde yaşamış pek çok insan gibi (*English Historical Review* adlı akademik dergi politikacıların makalelerine yer veriyordu) tarihi yaşıyordu adeta ve bu alanda yazdığı kitaplar oldukça seçkin eserlerdi.

1914 yılında tüm yetki ve sorumluluklar kendisine ait olmak üzere dünyanın en büyük donanması olan Kraliyet Donanması'ndan sorumlu bakandı. Savaş patlak verdiğinde İngilizler savaşa yapacakları katkının denizden olacağını varsayıyorlardı. Napolyon zamanında böyle olmuştu. Kraliyet Donanması İngiltere'nin yaptığı en önemli katkı olacaktı.

Almanya'nın önünü kesecek ve ticaretine darbe vuracaklar, böylece Almanya'nın hammadde ve parası kalmayacak, kıta güçleri de karada savaşı yürüteceklerdi. Napolyon Savaşlarında İngilizler buna ek olarak Napolyon'un işgal ettiği Portekiz ve İspanya'ya da ordu göndermişti. İngilizler nihayetinde buradaki savaşı kazandılar ve Napolyon sonradan bu savaşı kendisinin "İspanyol Ülseri" olarak andı.

Churchill 1914'te amiral ofisinde etrafı İngilizlerin denizlerde kazandığı şanlı zaferlerin resimleriyle çevrili halde otururken aynı taktiğin bir kez daha uygulanabileceğini düşünüyordu. Nihayetinde başka ne yapılabilirdi ki? Savaş ilk üç ayda orduların ilk hamleyi yapıp mobilize olmasının ardından devam ederken, Batı cephesi bir gece ansızın gelen kuşatmayla buz kesti. Kayıplar gitgide artıyor, İngiltere'nin üst sınıfları başta subay birlikleri olmak üzere evlatlarını kaybediyorlardı. Bundan bir çıkış yolu yok muydu? Churchill'e göre Türkiye'deki savaş İber yarımadasındaki sahnenin bir başka versiyonu, Kayzer Almanyası için "Anadolu Ülseri" olabilirdi.

İngilizler ile Fransızların Aksak İcadı: Sykes-Picot

Ahmet Davutoğlu 2013 yılında yaptığı bir açıklamayla Türklerin bir görüşünü dile getirdi: "Önce Sykes-Picot haritaları ile sonra sömürge yönetimleriyle, sonra sun'i çizilmiş haritalar üzerinde ortaya çıkan ve her biri diğerini suçlayan ulusçuluk ideolojilerine dayalı devlet anlayışlarıyla gelecek inşa edilemez. Sykes-Picot'un bize çizdiği o kalıbı kıracağız."

'Sykes-Picot' Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan bölümlerinin İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasını ifade eden bir kod haline geldi. Lübnan'ı da içine alan ve Suriye adı verilen bir toprak parçası Fransızların, Irak ve Filistin denen toprak parçaları ise İngilizlerin amaçları doğrultusunda oluşturuldu. Profesör Davutoğlu'nun 1919 yılında çizilen sınırların ve kurulan devletlerin yapay ve artık hükümsüz olduğunu söylemesi yanlış değil. Peki bunların arkasında ne vardı?

İngilizler ve Fransızlar, Napolyon 1798 yılında Mısır'a ayak bastığından beri Doğu Akdeniz'de birbirlerine düşman konumdaydılar. İngilizler buradaki baskın konumunu sağlama almıştı ve imparatorluğun en önemli atar damarlarından biri olan Süveyş Kanalı'nı elinde tutuyordu. Fransa ise daha çok Suriye üzerine yoğunlaşmıştı ki Fransız kültürünün bu bölgedeki etkisi ciddi boyutlardadır (hatta 1851-1870 yılları arasındaki İkinci İmparatorluk'taki Napolyoncu yürüyüş marşı

'partant pour la Syrie', devrimci addedilen 'Marseillaise'in yerine millî marş olarak değiştirilmişti). Osmanlı zamanlarında bile çoğunlukla Hristiyan nüfusa sahip Lübnan, Fransızların baskın olduğu bir yerdi.

1915 yılında gelindiğinde ise iki devlet kendilerini bir anda Almanya ve onun müttefiki Osmanlı Devleti karşısında bulmuştu. Mayıs 1916'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma adını iki baş müzakerecisinden alıyordu: Sir Mark Sykes ve François-Georges Picot. Bu adamlar aptal kimseler değildi. Picot eğitimli bir burjuva ailesine mensuptu (ve sonradan başkan olacak Valéry Giscard d'Estaing'in de büyük amcasıydı). Sykes ise zengin ve gezip görmüş bir milletvekili idi; Akdeniz'de sahip olduğu tecrübe, küçükken babasıyla Osmanlı'ya yapmış olduğu bir yolculuğa dayanıyordu. Sykes burada diplomat olarak dört yıl geçirdi ve bu bölge hakkında çokça yazı yazdı (seyahatnamesi Ermeni hayat tarzını anlatan, okunmaya değer bir eserdir: Sykes Osmanlılara karşı sempati besliyordu).

Ne var ki Sykes-Picot Antlaşması dönemin koşulları itibariyle bir fantezi gibi görünüyordu. Fransızlar kuzey Mezopotamya'yı ve Suriye'yi; (sonradan bir şekilde anlaşmaya dahil olan) Ruslar ise Ermenistan ve Kürdistan olarak bilinen (ve Trabzon, Erzurum, Sivas ve hatta Diyarbakır'ı içeren) bölgeyi alacaktı. Kudüs enternasyonal bir statü kazanacak ancak Filistin (Suriye'den ayrı bir toprak parçası olduğundan) İngiliz himayesine girecekti çünkü Filistin, Suriye ile Süveyş Kanalı arasında yer alıyordu ve Fransızların Süveyş Kanalı'na ulaşmasına engel olan bir tampon bölge işlevi görüyordu.

Bu aşamada Siyonist hareket faydalı olacaktı ve Aralık 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour burada meşhur "Yahudilerin millî yurdunun" kurulması sözünü verdi.

'Sykes-Picot' Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun yeniden düzenlenmesini ifade ediyordu ancak bu tam olarak doğru değildi.

Aslına bakılırsa İngilizler pan-Arap bir ulusalcılığı destekleme fikriyle işe giriştiler; bu tam da Cemal Nasır'ın sonradan Mısır'ın lideriyken hayata geçirdiği bir ideoloji idi ki bu ideoloji vasıtasıyla İngiliz ve Fransızları Süveyş Kanalı'nda küçük düşürecekti.

1915 yılında İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müttefikler bulabilmek için yoğun bir arayış içindeydi. Çoğu insanın umduğunun aksine yıkılmayan Osmanlı, üstüne üstlük şaşılası derecede sağlam duruyordu. 1915 Kasım ayında Picot Londra'ya vardığında İngiliz ordusu Gelibolu yarımadasından çekilmeye hazırlanıyordu ve Mayıs 1916'da nihai imza atılmadan iki hafta önce İngiliz kuvvetleri Irak'taki Kût'ül Amâre'de Türklere teslim olmuştu. Yardım nereden gelebilirdi? Görüşe göre cevap Arap milliyetçiliğiydi. Eğer Arap devlet görevlileri ve Osmanlı ordusundaki Arap askerler (ki ordunun üçte birini meydana getiriyordu) muhalif hale getirilirse bu taktik işe yarayabilirdi.

İngilizler Hilafeti nasıl kullandılar?

İngilizler bu durumda Osmanlı sonrası dönem için bir Arap devleti ya da federasyonu kurulmasını vaat edebilirdi. Olacak o ya, Osmanlı ordusundaki bir Arap komutan olan Muhammed El Faruki Gelibolu'yu terk etmişti, bunun üzerine İngilizler Faruki'yi Kahire'ye getirdiler ve oldukça ciddiye aldılar. Faruki'nin Şam'daki Arap milliyetçisi gizli bir cemiyetle yakın ilişkileri vardı. Aynı zamanda İngilizlerin de Mekke Emiri ve Şerifi Hüseyin İbn-i Ali ile yakın ilişkileri vardı. İbn-i Ali Türklere karşı genel bir Arap isyanı garantisi veriyor gibiydi ve de İslam halifesi olma konusunda kendi hedefleri bulunuyordu: Arapların düşüncesine göre halifelik 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından çalınmıştı. İngilizler milyonlarca Müslümana hükmediyordu ve iki temel bölge Hindistan ve Mısır'dı. İngilizler İstanbul'daki sultanın cihat

çağrısını kendilerine karşı kullanmasından oldukça korkuyordu: Cihat, Kasım 1914'te şeyhülislam tarafından ilan edilmişti. Buna verilecek yanıt, yeni bir Arap Halife olabilirdi.

Kahire'deki İngilizler genel anlamıyla hallerinden memnundu. İngilizlerin Kahire'yi işgal ettiği 1882 yılından beri Mısır büyük bir gelişim göstermişti. Dönemin eserleri, müzeler, Kahire'nin geniş sokakları, İskenderiye Limanı ve biraz daha küçük Asvan Barajı bu durumu kanıtlar niteliktedir. İngilizler bölgedeki himayelerinin büyük faydalar sağladığını düşünüyorlardı, sonunda köylüler için adaleti sağlamışlardı. Aynı zamanda Arapların henüz kendi kendilerini yönetmeye hazır olmadığını düşünüyorlardı: İngilizlerin rehberliğine ihtiyaçları vardı.

Sudan'daki Hartumlu Lord Kitchener büyük bir imparatorluk figürüydü ve etrafında kendine hayranlık duyan gençler arasında Ortadoğu'da Hindistan'daki İngiliz imparatorluğunun bir benzerinin kurulması fikri vardı: Arap Halife tarafından desteklenen Kahire'de konuşlanmış ve Arap federasyonlarına hükmeden bir genel valilik. Müttefiklere bir dizi imtiyaz sağlanmalıydı, buna göre Ruslar İstanbul'u alacaktı. Peki ya Fransızlar? Fransızların da kendilerine göre hedefleri vardı ve onlar da tıpkı İngilizler gibi İslamla özel bağlara sahip olduklarını düşünüyorlardı. İngilizlerin Mısır'da başarmış olduklarını düşündükleri şeyi Fransızlar da Mareşal Lyautey idaresinde Fas'ta gerçekleştirdiklerini düşünüyorlardı. Aynı şeyi Suriye'de de yapmak için oldukça kararlıydılar.

Sykes-Picot Anlaşması asıl olarak bu konularla alakalıydı ve orijinal metinde Fransızlara verilen bölge Irak'ın bir kısmını da içeriyordu. Her iki tarafta 'Arap'lara karşı bir ilgi ve Arapların kendi haline bırakılmaları durumunda bir devleti idare etmekten aciz olduklarına ilişkin güçlü bir inanç vardı.

İşte burada aniden bir sorun baş gösterdi. Halihazırda 'Kral' olarak bahsedilen Mekke Şerifi Hüseyin gerçekte yalnızca kendini temsil ediyordu. İngiliz donanmasının himayesinde Kızıldeniz'in Cidde Limanı'nda konuşlandırılmış, kendisine 50 bin sterlin tutarında altın verilmişti ki bu o günler için çok büyük bir paraydı.

Ancak Hüseyin'in adamları kabileler halinde yaşayan Bedevilerdi. Yalnızca gerilla savaşını biliyorlardı ki o halde bile savaştan çekilmek için Almanların ya da Türklerin vereceği parayı kabul edebilirlerdi.

Umulan olmadı ve Osmanlı ordusundaki Arap komutanlar ve askerler orduyu terk etmedi. Suriye'yi yöneten Cemal Paşa kamu düzenini sağlamada hiç de zorlanmıyordu ve bir dizi Muhalif Arap'ı idam etmiş, bazı Siyonistleri de Kudüs'ten sürmüştü. Arap milliyetçisi 'gizli cemiyetler' çoğunlukla bir hayali suretten ibaretti ve sadece Kahire kafelerinde sözü edilen bir olguydu. Aptal ya da cahil olmayan İngilizlerin bunları ciddiye alması ise gerçekten şaşırtıcıdır.

Kurban Türkler nasıl "İyi Adam" oldular?

Orduyu terk etme konusuna gelince... Mesut Uyar yakın zamanlarda bu konu üzerine eğildi ve ortaya çıkan sonuçlar yıkıcı oldu. Çocukluktan beri aynı askerî okulları paylaşmış olan Osmanlı birliklerine mensup komutanlar birbirlerine sanıldığından çok daha fazla bağlıydı. Uyar incelemiş olduğu terfi yıllarında ordudan yalnızca birer ikişer ayrılma olduğunu dile getiriyor. Geri kalanlardan yarısı öldürüldü, çoğuysa Kurtuluş Savaşı'nda Türklerle birlikte savaştı.

İyi bir yazar olan 'Arabistanlı Lawrence' figürü hakkında bir efsanenin ortaya çıktığı doğrudur. Batı Cephesi'nin korkunç günleri sırasında bir tür 19. yüzyıl imparatorluk romantizmini gün yüzüne çıkarmıştı. Kadın özgürleşmesinin

neler başarabileceğinin erken örneklerinden biri olan ve Sünni idaresindeki Irak'ın mimarı olan arkeolog Gertrude Bell de aynısını gerçekleştirmişti. Ancak Ahmet Davutoğlu'nun Osmanlı dayanışması hususundaki iddiasında temelde haklıdır.

Şerif Hüseyin 1918 yılına kadar bir yere gelemedi ve nihayet bunu başarması da İngilizlerin (ve Avustralyalıların) Mısır-Filistin sınırındaki yarı çöl koşullarında nasıl savaşacaklarını öğrenmeleri ve Türkleri mağlup etmeleri sayesinde oldu. Ekim 1918'de İngilizler Şam'a ulaştı. Hem Lawrence'ı, hem de Bayan Bell'i derinden etkileyen Hüseyin'in oğlu Faysal Hicaz kuvvetlerini bölgeye ulaştırdı ve İngilizler Şam'ın kontrolünü aldıktan sonra adamlarının şehre girmesine izin verildi. Sonuç yağma ve Türk tutsakların katledilmesi oldu. Bu konu hakkında pek çok yıldızın sahne aldığı meşhur bir film yapılmıştır: Arabistanlı Lawrence. Pek çok başka film gibi ('Cesur Yürek' filmi de bir başka güzel örnek) bu film de tarihsel olarak bir saçmalıktan ibarettir.

Başka bir deyişle 'Sykes-Picot' bir icattan fazlası değildir. Arkasında hakikaten de bir gerçeklik vardır ancak bu gerçeklik İngilizler ve Fransızlar arasında Aralık 1918'de imzalanan başka bir antlaşmada yeniden ortaya çıkmıştır. Fransızlar değil, İngilizler neredeyse bütün bölgeyi işgal etmiş ve Hüseyin'in oğlu Faysal kendini Şam Kralı ilan etmek için yoğun çabalar sarf etmişti. İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Fransızların Suriye'yi (ve Türk Kilikyası'nı) alması konusunda Paris'teki mevkidaşı Georges Clemenceau ile anlaşmıştır ki iki durumda da Faysal ne popüler, ne de etkindir.

İngilizlerse buna karşılık Musul'u alacaktır ve Faysal için -uzun savaşlar sonucunda- Irak'ta ayrı bir krallık kurulmuştur. Fransa derhal Suriye'yi farklı bölümlere ayırmıştır: Lübnan (çoğunlukla Hristiyan), Lazkiye (çoğunlukla Alevi) ve

Şam (çoğunlukla Sünni). Diğer bir kısım olan Hatay Türklerin Kurtuluş Savaşı'ndan başarı ile çıkması sebebiyle -ki son derece iç karartıcı olan ortamda bu neredeyse elde edilmiş tek başarıdır- sonradan ayrı bir statü elde etmiştir. Modern Irak'ı veya Mısır'ı ya da en kötüsü Suriye'yi Türkiye ile karşılaştırın. Sonuç olarak Albay Sir Mark Sykes ve Mösyö Picot arasındaki pazarlıkların asıl kurbanları olması öngörülen Türklerin işin sonunda ortada kalan tek "İyi Adamlar" olması da oldukça ironiktir.

Kürtler İngiltere'nin Büyük Hedeflerinin Neresindeydi?

İngilizlerin Irak'taki varlığına ilişkin en iyi sözler Arabistanlı Lawrence'a aittir: Türkler 1914'ten önce yerli 14.000 askerlik bir ordu ve yılda 90 idamla barışı tesis edebilmişken, neden 200.000 askerlik, tankları ve zehirli gazları olan bir ordu herkesin herkese karşı ayaklandığı bir isyanı bastıramadı?

Bu soruya hiçbir zaman tatmin edici bir cevap verilemedi. İngilizler daha 1913 yılında Basra'da konuşlanmışlardı ve Kuveyt üzerinde gayrı resmî bir egemenliğe sahiplerdi. 1. Dünya Savaşı'nda Mezopotamya'yı işgal ettiler, ancak böylesi bir iklimde savaşmanın zorluklarından ötürü bir süre durduruldular (o zamanlar askerî otoriteler fazla harcama yapmama telaşındaydı ve pencerelere sineklik tel taktırmaktan bile kaçınıyorlardı).

Mayıs 1916'da Türkler, İngiltere-Hindistan birliklerinin teslim olmasıyla Dicle'deki Kût'ül-Amâre'da meşhur bir zafer kazanmışlardı. 1917'ye kadar bu konular daha iyi organize edilmiş hale gelemedi, Alman ve Osmanlı birlikleri zayıflamaya başladığı yılın Aralık ayında Bağdat düştü ve İngilizler Kürtlerin ve Türklerin yaşadığı Musul'a kadar ilerledi. Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de genel ateşkese razı olduğunda İngilizler günümüz Irak topraklarını işgal etmiş durumdaydı. Kısa bir belirsizliğin ardından isyanlar baş

gösterdi: Şiiler, Sünniler, Madan Arapları ve Kürtler ayaklandılar, hatta Asurlu (Nasturi) Hristiyanlar dahi isyana kalkıştı ve 1921 yılına kadar düzen tesis edilemedi: Lawrence'ın aşağılayıcı yorumu da bunlar üzerine şekilleniyordu.

İngilizler Bağdat'tan kuzeye doğru ilerlerken Kürtlerle karşı karşıya geldiler. Eski klasikçiler burada kadim bir halkın yaşadığını biliyordu, bu halktan ilk kez Ksenofon'un *Anabasis* adlı eserinde, MÖ 5. yüzyılda söz edilmişti. Ksenofon 10.000 Yunan tüccarın İran'daki savaşlardan (para almadan) kaçıp son derece hızlı akan bir nehrin, muhtemelen Çoruh'un kıyısına gelip burada Carduochi denen halkın savaşçılarıyla karşılaşmalarını anlatır. Yunanlar ne yapacaklarına karar verememiş ve geceyi bir şey yapmadan geçirmişlerdir. Uyandıklarında Carduochi halkını kendi aralarında savaşa tutuşmuş halde bulurlar, böylece Yunanlar da nehri geçip güvenli Karadeniz bölgesine ulaşırlar. İngilizlerin kısa bir süre sonra fark edecekleri gibi bu durum en önemli Kürt problemi olmaya devam edecektir.

Kendi aralarında savaşan pek çok Kürt aşiret lideri ve dinî önder vardır, bunlardan bazıları İngilizlerin üstünlüğünü kabul ederek silah ve para karşılığında İngilizlerle anlaşma yolunu seçmiştir. Aslında bakılırsa belli bir Kürt milliyetçiliği de filizlenmiştir ancak bu milliyetçilik İstanbul'da yaşayan küçük bir grup insanla biri kendi imkânlarıyla Paris'te sefa içinde yaşayan ve sonradan İngilizler tarafından dışlanan üç beş önde gelen Osmanlı vatandaşı ile sınırlıdır.

Teoride 1920 yılında Sevr Antlaşması imzalandığında Kürdistan'ın kurulması gerekiyordu. Fakat bu, İrlandalıların da dediği gibi çok "teorik bir teoriydi". Kürdistan'ın Doğu Anadolu'da yer alan kuzey sınırı yeni Ermeni devletinin sınırlarıyla çakışıyordu ve Ermeniler büyük bir megalomanlık içindeydi. Büyük güçlerin desteğine güveniyorlardı ve bunun neticesinde bütün komşularıyla savaşa girdiler. Hatta bağım-

sızlığın elde edilmesinin ardından yaptıkları ilk iş, ciddi bir öneme sahip olan Batum Limanı'nı ele geçirmek amacıyla Gürcistan'a saldırmak oldu. Sırada bekleyen bir başka problem daha vardı ve bununla ilgili Doğu Anadolu'daki Kürtler iyi niyetle aralarında bölünmüşlerdi. Ankara'da yerleşik bulunan ve kitlesel bir desteği arkasına almış olan Türk milliyetçileri Hristiyan akınlarına karşı Müslüman ittifakı yapma çağrısında bulunmuşlardı.

Zira liderleri Mustafa Kemal, Diyarbakır bölgesindeki Kürt ağaları ordu komutanı olarak bölgede görev yaptığı yıllardan tanıyordu ve (1919 yılında yapılan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde görüldüğü üzere) bu Kürt ağaların desteklerini alabilirdi.

Ermenilerin talep ettikleri Erzurum'da bir etnik temizliğe girme girişimleri bu mesajı kuvvetlendirdi. Bağımsız Ermenistan'ın baş tarihçisi Richard Hovannisian, kendi de usanmaz bir milliyetçi olmasına karşın bu konuyla ilgili olarak eserinin dördüncü cildinde nihayet bir küçümsemeye yer verir. 1920-21 yıllarında Ermenistan yıkıldığında hükümet ülkeden kaçıp son toplantısını Bükreş'te yaptı. Bu toplantıda başbakan korkunç bir hata yaptıklarını, Türklerle işbirliği yapmamalarının kendilerine pahalıya patladığını söylüyordu. Tarihçi ise bunun karşısında ancak "amin" diyebildi.

Kürt diline İngiliz desteği

Ancak kısa vadede bütün bunlar Kürt milliyetçiliğinin kendini inşa edemeyecek kadar güçsüz olduğuna işaret ediyordu. Belki de İngilizler Kürt milliyetçiliğini daha ciddi bir biçimde destekleselerdi, ömrü biraz daha uzun olabilirdi. Aslına bakılırsa İngilizler arasında Kürtlere karşı sempati duyan bir grup da vardı. 19. yüzyılda Walter Scott'ın bıraktığı miras üzerinden İskoç klanlarla ilgili yaygın bir romantizm ortaya çıkmış-

tır. Bu klanlar birbirleriyle ve zaman zaman İngiltere ile savaş halinde bulunan ve dağlarda yaşayan insanlardı (ekose de, koyunların klanların rengi ile işaretlenmesine dayanır, koyun derisi o zamanlar ceket olarak giyilirdi).

İngiltere ve İskoçya'da şu veya bu milliyetçiliği benimseyen erkekler ve kadınlar arasında son derece yetenekli bireyler mevcuttur: Arnavutlar için Edith Durham ve Aubrey Herbert ya da Iraklı Araplar, Arapların dilini bilen ve Arap erkeklerini güzelliğiyle avına düşüren büyüleyici arkeolog Gertrude Bell gibi... D. N. MacKenzie, Kürt dilleri üzerine Erbil bölgesinde konuşulan Sorani, Süleymaniye'de konuşulan Gorani ve bu ikisinin Anadolu'daki Kırmançi ve Zazaki ile olan ilişkisini anlatacak kadar büyük bir uzmandır. 1920'lerde Sorani yazılı bir dil olarak geliştirilmiştir ve şu sıralarda Erbil'deki okullarda öğretilmekte, eğitimli insanlar tarafından kullanılmaktadır. Bu, İngilizlerin çabasının bir sonucudur.

Ne var ki, romantizmi bir kenara koyarsak, konu Kürtlerle uğraşmak olduğunda İngiliz yetkililer son derece iyi eğitimliydiler. İngiltere sömürgesi Hindistan gerekli arka planı oluşturuyordu. 1. Dünya Savaşı sırasında Hindistan'daki İngiliz ordusu Mezopotamya'daki operasyonlardan sorumluydu ve mesajlar Bombay üzerinden iletiliyordu. Buradaki yetkililer de İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'ın en hassas bölgesinin deneyimine sahipti: Kuzeybatı sınırı. Burada Peşavar'dan Svat ve Belucista'daki vahşi Peştun kabilelerini izliyor ve gerekli durumlarda Sihlerden oluşan ordularıyla bunları kontrol altında tutuyorlardı.

Buradaki yetkililer bölgelerindeki insanların dillerini öğrenmişlerdi ve kabileler arasındaki davranışların anlamını çözme konusunda da son derece başarılılardı. Kabile liderleriyle şaşırtıcı derecede iyi geçiniyorlardı. Bunlardan bazıları siyasî liderler olarak Musul vilayetine geldiler. Bunu yapmanın mantığı, bu kişilerin Kürt liderlerle iyi ilişkiler kurmanın

yolunu bildiği varsayımıydı. Bunların en önde geleni Albay Noel'di. Noel Kürdistan için son derece hevesliydi ve Kürdistan'ın kralı yapabileceğini düşündüğü Bedirhan'ın oğullarıyla birlikte Güneydoğu Anadolu'ya bir yolculuk yapmıştı. Ancak İngilizlerin tarafında konuya dahil olan başka unsurlar da vardı.

Levant'taki savaş Arabistanlı Lawrence'ın yerleşik bulunduğu Kahire'den yürütülmüştü ve Kahire'nin önceliği Araplardı. Bunların görevi, Fransa'nın Suriye'de büyük topraklar elde etmesinin önüne geçmekti. Percy Cox ve Gertrude Bell gibi Mezopotamya'da çalışan ajanlarıyla Kahire, tek birleştirici unsur olarak gördüğü Kral Faysal'ı destekliyordu.

Kral Faysal'ın temel fikri, Arap milliyetçiliğini güçlendirecek bir Sünni-Şii ittifakıydı (ve tabii ki de İngiltere'ye vermiş olduğu petrol garantisi).

Bir kenara atılan Kürtler

Daha sonra Winston Churchill'in büyük oranda etkili olduğu Londra'daki Savaş Ofisi stratejik konumu inceledi ve Mezopotamya'yı Türklere karşı savunmanın, Zap nehrinin kuzeyinde yer alan Kürtlerin yaşadığı dağlarda daha ileride bir pozisyonu muhafaza etmekle mümkün olacağı sonucuna vardı. Bu da bu Kürt bölgelerini Irak'a dahil etmeyi gerektiriyordu.

Churchill bunları kontrol etmenin en ucuz yolunun hava kuvvetlerini kullanmak olduğu sonucuna vardı: İsyankâr köylere bomba atılıp bunlar bastırılabilirdi, ayrıca zehirli gaz kullanımı da henüz yasaklanmamıştı. Hava kuvvetleri bu doğrultuda askerî bir emir aldı ve Kraliyet Hava Kuvvetleri bombardıman emri de burada doğdu: Savaşlar yalnızca düşman şehirler üzerine bomba atarak kazanılabilirdi.

Bu politikanın mantıksal uzantıları 1944-45 yıllarında Almanya'da da görülecekti. İngilizler kötünün iyisini yapıp Irak'taki

Haşimi Krallığı'nı desteklediler ve krallık resmen 1932 yılında bağımsızlığını kazanmasına rağmen vaziyeti kurtaran formül, Krallığın Kürtlere karşı olan politikalarını savunmakta bulundu. Kürtler baskı altında kalmaya devam ettiler, çünkü Araplar Kürtleri yönetti ve dilleri ayrımcılığa uğradı. Albay Noel görevden alındı. İstanbul'daki politik yetkili T. B. Hohler, Noel'in biraz Lawrence'ı anımsatan çok iyi niyetli bir hayalperest olduğunu düşünüyordu, hiçbir muhakeme yeteneği olmayan bir hayalperest... Noel'in yerine Albay Soane atandı, o da Noel gibi kuzeybatı sınırından deneyime sahipti ancak Soane çok daha kurnaz ve gerçekçiydi.

Kürtler "bir kenara atıldılar". Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildi ve Kürt ayaklanmaları yaşandı: 1925 Şeyh Sait isyanı, 1928-30 Ağrı isyanı, 1937-38 Dersim isyanı. Bu ayaklanmalar acımasızca bastırıldı, çünkü Cumhuriyetçi milliyetçiler bu ayaklanmaları gerici olarak nitelendiriyordu. Türklerin Millî Paktı olan Misak-ı Milli'de Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Musul doğal olarak yeni Türkiye'nin sınırları dahilinde görülüyordu. Musul 1926 yılında Milletler Ligası aracılığıyla İngiltere himayesindeki Irak'a verildi. Türk milliyetçileri İngiltere'nin Türkiye'nin Musul'u almasını engellemek için Türkiye'deki Kürtler arasında kargaşa çıkardığını öne sürüyor, 1925 Şeyh Sait ayaklanmasının arkasında İngiltere'nin olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun böyle olduğuna ilişkin (en azından bu makalenin yazarının sahip olduğu) hiçbir gerçek delil yok.

İngiltere Kürtlerle uğraşmayı oldukça erken bir dönemde bıraktı ve Musul konusundaki tek kaygısı da Musul petrollerinden elde edilecek gelirdi. Ve Türkiye aktif bir ulus-devlet haline geldiğinden Türklerle karşı karşıya gelmek yerine onlarla işbirliği yapmak önerilen politika halini aldı. Mantıklı Kürtler (Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp...) şartlara bağlı olarak bu politikayı kabul edebilirdi.

İngilizler'in Kût Tekerlemesi: "Cennet Dedikleriyse Bu Kurna, Cehennem Nerede Ola?"

Kût'ül-Amâre, Bağdat'ın güneyinde, Dicle üzerinde, dünyanın unuttuğu bir yer. Aynı zamanda, İngiliz Ordusu'nun öğrenme eğrisini simgeleyen felaketlerden birine de ev sahipliği yapmış. Bu eğride Kût'ül-Amâre'den önce La Rochelle (1629), Fransız devrimci savaşları sırasındaki Grand Old Duke of York vakası ve 1940'ta Norveç geliyordu.

1916 Nisan'ı sonlarında, General Charles Vere Townshend 13 bin adamıyla birlikte, kendisini 4 ay boyunca Kut'ta kuşatma altında tutan Türklere teslim olacaktı. Bu olay İngilizlerin Gelibolu'da teslim bayrağını çekmelerinden çok kısa süre sonra gerçekleşti ve tabii olarak Türklere bir zafer havası verdi: sözüm ona Avrupa'nın yaşlı adamı, döşeğinden sağlam bir tekme sallamıştı. Tutuklanan askerler esarete gönderilmeden önce Bağdat'ın merkezinde yürütüldü. Bu sırada gerçekten de onurlu davranmışlardı. Bir zaman sonra kendilerini yenilgiye uğratan Osmanlı Generali Halil Paşa'nın varını yoğunu kaybedip hastalığın pençesine düştüğünü öğrendiklerinde onu el birliğiyle Londra'daki Tropik Hastalıklar Hastanesi'ne götürmüşlerdi. Tam bir kahramanlar savaşı! Fakat aynı zamanda, petrol uğruna yapılan ilk savaş!

İngiliz Kraliyet Donanması, savaş patlak vermeden çok kısa süre önce gemilerinde kömürlü motorları kullanmayı bırakmış, mazotlu motora geçmişti ve petrol tedarikinin beşte birini de Basra Körfezi'nden karşılıyordu. Alternatif bir petrol kaynağı da Amerika'ydı, fakat buradan petrol temin etmek çok pahalıya patlıyordu. 1914'te savaş başladıktan sonra, petrol tedarikinin kesintiye uğramaması için Abadan'a bir gambot yollandı ve burada Türklerin zayıf bir direnişiyle karşılaşıldı. Zayıftı çünkü Abadan, Osmanlı'nın epey uzun tedarik zincirinin son halkasıydı ve bölgedeki kara gücünü oluşturan Araplar ne Türklerden, ne de savaşmaktan hazzediyordu.

Bu bölgeden sorumlu olan Hindistan'daki İngiliz askerî yetkililer, Basra'yı kontrol altında tutmak istiyordu zira İngilizlerin petrol tedarikleri Basra üzerinden gerçekleşiyordu. Basra'daki durum başka açılardan da karmaşıktı. Ruslar buraya bir askerî birlik yollamıştı, Almanlar her geçen gün petrole daha fazla ilgi duyuyordu ve bir Kutsal Savaş kapıdaydı. Böylesi bir ortamda İngilizler için en mantıklı görünen, Bağdat'ı alıp Alman-Türk ittifakının Basra'yı işgal etmesini önleyerek petrol bölgelerini Ruslardan önce kontrol altına almaktı.

Hindistan'daki İngiliz yetkililer Londra'dan bu doğrultuda bir emir aldılar ve Dicle üzerinden Bağdat'a ilerlemeye başladılar. Hint Ordusu'nun 'D Birliği' adı verilen birlikleri sahaya inerek Dicle üzerinden harekete geçti. Toplam iki birlik vardı. Ana birlik, Townshend'in başında olduğu birlikti ve 1915 yazında İngiliz ve Fransızlar kuzeybatıda uzak bir diyar olan Gelibolu'da çarpışırken, ilerleyişini sürdürüyordu. Genel beklenti, Türklerin mağlubiyete uğratılacağı yönündeydi. Fakat öyle olmadı.

Mezopotamya -yani bugünkü Irak toprakları- savaşmak için pek de iyi bir yer sayılmaz. İnanılmayacak derecede kavurucu olan yazları sıcaklık 50 dereceyi aşarken, kış geceleri dondurucu bir soğukla karşılaşabilirsiniz. Zaman zaman görülen

tropik yağmurlara ek olarak, Kafkas karları eridiğinde nehir taşkınları görülür. Fakat Dicle çoğu zaman sığdır ve 1915 yılında gemilerin manevra kabiliyeti bugünkü gibi olmadığından, yaptıkları asıl olarak su üzerinde kalmaktı. Nehir üzerinde bir dönemece geldiklerinde karaya oturuyor, hatta bazen geri geri gidiyorlardı.

Cehennemi aratmayan yer

Sinekler iki kat kıyafet üzerinden bile iğnelerini batırabilir ve vücudunuzda bozuk para kadar büyük şişlikler oluşabilirdi. Her hafta İngiliz askerlerinin yüzde ikisi soluğu hastanelerde alıyor, bunların da dörtte biri hayatını kaybediyordu. Ayakta kalamayanlar ya da yaralananlar, bölgedeki Arap kara güçleri tarafından boğazları kesilerek öldürülüyor ve eşyaları çalınıyordu. İngilizler bu şartlarla pek de iyi başa çıkamıyordu. Bazıları 11 yaşında okulu bırakıp orduya katılan oğlanlara İncil'de Cennet'in yakın olduğu anlatılırdı. Askerler arasındaysa şöyle tekerlemeler duyulurdu: "Cennet dedikleriyse bu Kurna, Cehennem nerede ola?" Evet, burası savaşmak için hiç de iyi bir yer değildi.

İngiliz askerlerinin öğrenme eğrisine dair temel ilkeleri öğrendiğinizde, aralardaki detayları doldurmak kolaydır. Birinci ilke şudur (A): Kimse yaşananları istememektedir, ama kimsenin yapabileceği bir şey de yoktur: "Hava kararınca her şey düzelecek. İkinci ilke (B): İşbölümü şu şekildeydi: Herkes Londra'ya, Hindistan'daki valiye ve işin parçası olan diğer taraflara -yani herkese- karşı tam bir İngiliz gibi davranmalı ve fazlasıyla kibar olmalıydı; bunun istisnası ise tahmin edileceği üzere, Basra limanında gördüğü karmaşık durum karşısında afallayıp İskoç aksanıyla isyan bayrağını çekip evinde dönen İskoç bir liman uzmanıydı. Bir diğer ilke ise (C) ahmakça bir tutumluluktu. Parlamentolar her zaman askerleri çok fazla para harcadıkları için yermiştir -savaş başladığında

Rus Yüksek Komutanlığı'na yeni bir daktilocu istihdam edecek paranın olmadığı söylenmişti- ve ordu kılı kırk yarıp tek bir kuruşun bile hesabını yapar.

Mezopotamya'daki askerlere buz ya da sineklik gibi tedarikler sağlanmamıştı, hastaneler de Nightingale'ın yarattığı değişime henüz uzaktı. Basra'da yük indirme işleri de düzgünce ayarlanmıyordu, bazı gemiler yüklerinin boşaltılması için üç hafta bekliyordu. Yeterince yem olmadığından develerin yarısı geri gönderilmişti, haliyle askerler 70-80 kilometrelik yolu iki hafta boyunca yürüyüp eşyalarını nehir üzerindeki iki salda yüzdürerek taşımak zorunda kalmıştı. Eşyalar arasında battaniyeler de vardı, dondurucu Ocak soğuğunda bu battaniyeler ikinci sala yerleştirilmişti.

Bir sonraki ilke ise (D) yetenekleri hayli sınırlı bir komutanın varlığıdır. İhtiyar Townshend'in de pek farklı olduğu söylenemez. Birliğinde farklı farklı birçok insan bulunuyordu: İngiliz askerleri, genç kırsal birlik askerleri, farklı kökenlerden bir sürü Hintli asker ki bunlardan bazıları at eti yer ama deve eti yemezdi; bazıları Müslümanların tarafına geçebilirdi. Pencaplarsa deve eti yer, at eti yemezdi. Bir kısmı İngiliz, bir kısmı Hintli askerlerden oluşan bu birlik her şeyle başa çıktı ve başına gelen felaketin ardından Türkler komutanlarını nehrin kenarından hastaneye taşırken kenarda durup ona sevgi gösterisinde bulundular. Liderlik ne ilginç bir mesele! En nihayetinde üstlerinize öncülük etme vazifesi.

Townshend'in adamları, o nereye gitse peşinden gidebilirdi. Üstleri ise -ki asıl büyük sorun buydu- bu durumla nasıl başa çıkacaklarını bilmiyorlardı. Herkes tıpkı bir İngiliz edasıyla, son derece kibar bir tavırla birbirini felakete sürüklüyordu.

1915 yazının sonlarına gelindiğinde Townshend (geçirdiği ağır hastalığın ardından) iki birlikten daha güçlü olanın başına geçti ve kendisine önce Kût'ül-Amâre'yi, mümkünse de onun 250 kilometre kadar kuzeyinde yer alan Bağdat'ı

alması emredildi. Yetkililer bu sırada, Türklerin Gelibolu'ya fazlasıyla yoğunlaşmış olduklarını ve Mezopotamya'yla uğraşacak hallerinin olmadığını düşünüyordu. Bir süre sonra nehir üzerinden harekete geçtiler, karşılarındaki zayıf Türk birliği hakikaten de canlarından bezmiş görünüyordu ama bunun da bir bedeli olacaktı. Townshend normal olarak, kendisinden beklenen harekâtı gerçekleştirmesi için yeterli güce sahip olmadığını düşünüyordu. İşte bu konuda haklıydı.

Türkler Gelibolu'da yürütülen savaşa rağmen İran'ı işgal etme hedefiyle küçük bir ordu tertip etmeyi başarmıştı. Hikâye yine aynıydı: Kutsal Savaş. Bir de Basra'daki petrolün kontrol altına alınması ve garip bir şekilde ordunun başına bir Alman komutanın atanması meseleleri vardı. Yaşlı Feldmareşal Colmar Freiherr von der Goltz, 1866'daki Avusturya-Prusya savaşına katılmıştı, yani yaşı epey geçkindi. Sonrasında askerî danışman olarak İstanbul'a gelmişti. Denebilir ki burada kendini buldu: Prusyalılar der Goltz'un *Gardeton*'u olmadığından ve Türklerin ona hiçbir Almana güvenmedikleri kadar güvendiğinden şikâyet ediyordu (bu müttefikler arasındaki ilişkiler her zaman sert geçerdi). Der Goltz böylece yeni bir ordunun başına geçmiş oldu ve son derece yetenekli bir genç subay olan Halil Paşa kendisine yardımcı olarak atandı.

Kût'a dönüş: stratejik bir hata

Halil Paşa fiilen Osmanlı ordusunun başında olan ve bazılarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına yön veren kötücül dahi Enver Paşa'nın (oldukça genç bir yaştaki) amcasıydı. İkili (Enver ve Halil Paşa) toplamda 30 bin değil, 60 bin askere sahipti. Üstelik bu askerler güvenilmez Araplardan değil, Anadolulu Türklerden oluşuyordu. Bu ordu Townshend'in 13 bin kişilik ordusunu rahatlıkla alt edebilirdi. İngilizlerin bu 13 bin askerinin 5 bini -bazıları gönüllü olan- İngilizlerden oluşuyordu, diğerleri ise Hintlilerdi. Hintlilerin

bazıları ise Arapların pişirdiği yemeği yemezdi. Adamlarının 3 bin 500'ü hizmetçi ve benzeri subay yardımcılarıydı. Kasım 1915'te Osmanlı'nın bu yeni ordusu, (sonradan 1922 yılında İzmir'i fetheden Nureddin Paşa önderliğinde) Bağdat'ın güneyini kontrol altına almaya hazırlanırken, Townshend karşısına çıktı ve Tizpon'da onları alt edemese de en azından ilerleyişini durdurdu.

Anlaşılır sebeplerle zaferini ilan edip geri çekilmeyi teklif etti. Bu muharebede askerlerinin yarısını yitirmişti ve erzakları da bitmek üzereydi; yaralı askerlerin nehir üzerinden küçük bir tekneyle -ki bu tekneyi dizanterili hastalarla paylaşmaları gerekiyordu- geçtiler. Townshend böylece geri çekilip uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından Kût'ül-Amâre'ye geri döndü. Görünürde bu bölgeyi savunmak zor değildi, Dicle'nin keskin bir dönemecinin hemen yanında kuruluydu ve saldırı halinde savunma birliklerini nehrin öteki yakasına yerleştirmek hiç de zor olmayacaktı. Burada cephane ve erzakları da vardı ve bunlarla birkaç hafta, hatta ihtiyaç olursa daha uzun süre idare edebilirlerdi. Görevleri Türklerin güneydeki Basra'da yer alan İngiliz üssüne ilerleyişine mani olmaktı, çünkü nehirdeki trafik bu üs aracılığıyla kontrol ediliyordu.

3 Aralık'ta Townshend ve birliği Kût'a girdiler ve Nisan ayının sonuna kadar orada kaldılar. Bu, o zamana dek görülen en uzun kuşatmalardan biriydi. Townshend güneye yönelen nehir trafiğini kesti.

İngilizler siperlerini oldukça derine kazmıştı ve barınabilecekleri tek yer, nehrin kenarındaki küçük kaleydi. Türklerin çok fazla veya kuvvetli silahı yoktu (sahip oldukları 37 silahın yalnızca 5 tanesi, topraktan yapılma siperlere zarar verme ihtimali bulunan havan topuydu); yani (bu silahlarla) Belçika'daki gibi kalelerin yerle bir edilmesi olası görünmüyordu. Almanların ısrarı üzere Türkler taarruza geçtiğinde kale İngiliz askerlerini koruyabildi. Türkler ağır kayıplar vermişti; saldırılar Noel'e kadar sürdü ve nihayetinde yeni-

den ana birliklerini güneye gönderip kaleyi tüfek ve toplarla dövmeye devam ettiler. Kut'ta artık tam bir kuşatma hali vardı: top atışı, çukur açma, top atışı, çukur açma, keskin nişancı saldırısı, karşı keskin nişancı saldırısı ve kaç, kovala, kaç... Erzak olduğu sürece -ki nihayetinde havadan yapılan erzak yardımı işe yaramıştı- bu böyle gidiyordu. Sonunda ortam duruldu. Raj'ı (Hindistan'a hükmeden İngiltere) kim, nasıl yenebilirdi ki? Raj, bayrağını Basra'ya dikmişti.

Stratejinizi bir kaleye güvenerek kurmamak gerektiği, savaş tarihinin gösterdiği en temel gerçekliktir. Bu, Fransa'nın 1940'ta Maginot Line'da yaptığı en büyük hataydı -elbette kalenin pasif birliklerle korunması gerekiyordu- Almanlar böylece askerlerinin çoğunu başka yerlere, özellikle de asıl büyük zaferi alacakları kuzeye gönderebilmişti. 1942'de Singapur'da yaşananlar, bu çerçevenin felaketvari bir örneğidir. 1. Dünya Savaşı sırasında Avusturyalılar da, 1915 yılında Przemysl adlı şaşaalı kalelerinde benzer bir yanlışa düşmüşlerdi. Kale Rusların kuşatması altındaydı ve dolayısıyla Avusturyalıların stratejisi, bu ablukayı kıracak yardım saldırıları yapmaktı. Ne var ki saldırı için seçtikleri zaman pek de uygun sayılmazdı: her tarafın karla kaplı olduğu Ocak ve Şubat aylarında Karpatlara yapılmıştı.

Kût'ta İngiliz ve Hintli askerlerden oluşan ordu benzer bir tuzağa kapılmıştı. Destek birlikleri gönderilmişti ve artık sayıları Türklerden fazlaydı. Fakat Basra'daki akıl almaz hantallık sebebiyle askerler ancak küçük gruplar halinde gelebiliyordu. Hastane düzenlemeleri de hâlâ korkunç vaziyetteydi. Sir George Buchanan, bir liman uzmanı olarak buraya gelmiş ve gördüğü manzara karşısında öfkeye kapılmıştı. İçinde bulunulan durumu protesto edip Hindistan'a döndüğünde gördüğü manzarayı anlatırken D Birliği'nin bölgeye bir yıl değil de bir hafta önce gelmiş gibi göründüğünü söylüyordu: karşısındaki manzara "tam bir kördüğümdü".

Destek gücünün başında bulunan Sir Fenton Aylmer, Townshend'in eski bir arkadaşıydı. Aylmer ona daha önce Hindistan'da da destek vermişti. Gorringe'nin birliğine ek olarak bölgede iki piyade birliğiyle birkaç süvari bulunuyordu. Bütün birliklerin genel denetimi Sir John Nixon'daydı. Yaşlı ve hasta bir adam olan Nixon, derhal saldırıya geçilmesini istiyordu. Aylmer'in böylesi bir saldırıya hazır hale gelmesi içinse en erken Ocak sonunu beklemesi gerekiyordu. Daha üç hafta önce Gelibolu'da daha da güçlenmiş düşman birliklerine saldırmak zorunda bırakılmıştı.

Cepheden yapılan saldırılar başarısızlığa uğradı; ardından şiddetli bir yağmur başladı. Aylmer 4 bin adamını kaybetmişti. Birkaç gün sonra zorlu hava şartlarında gerçekleştirilen bir sonraki saldırı da başarısız oldu, süvariler tüfek atışları karşısında çaresiz kalmıştı. Aylmer'in elinde 9 bin adamı kalmış, Dicle taşmaya başlamıştı. Kût'ta sular siperlere kadar giriyor, askerler ıslanan battaniyelerinin dondurucu soğuğunu iliklerine kadar hissediyordu. Soğuk yanıklarını tedavi etmenin tek yolu askerlerin kendi dolaklarını kullanmaktı. Bu şekilde yaraları sarılan askerler tekrar cepheye gönderiliyordu. Bahar ayındaki taşkınlarda sığ toprak altına gömülen ölü Türk askerlerinin bedenleri ortaya saçılmıştı. Townshend askerlerine yakın zamanda atları yemek zorunda kalacaklarını söylüyordu, yani bu işin geri dönüşü yoktu. Hintli askerler dinî inançları sebebiyle bu fikre yanaşmıyordu ve hepsi iskorbütten -C vitamini eksikliği- mustaripti. En sonunda dinî liderleri olaya el koydu ve Townshend, emrine uymayanları idam etmekle tehdit etti. Böylece atlar yendi; garnizon muhafaza edildi ama hâlâ kurtulmaları gelecek desteğe bağlıydı.

Yardım umutları suyu düştü!

Aylmer bu talebe kısa süre içinde dört birliğin desteğe geleceğini söyleyerek yanıt verdi. Bu sırada askerler duvarların

içine saklanmış tahılları bulmak üzere evleri aramaya başlamıştı. Şubat ayı böylece geçti. Gökyüzünde Alman uçakları görüldüğünde olası gaz saldırısına karşı tedbirler alınmaya başlandı: idrara batırılmış fanilalar gaz maskesi olarak kullanıldı. 22 Şubat'ta Aylmer'in destek saldırılarından bir diğeri daha fiyaskoyla sonuçlandı. 13 Mart'ta kuşatmanın süresi 100 günü bulmuştu. Artık yardımın kolay kolay gelmeyeceği ortadaydı. Bahar taşkınları bu ihtimali daha da zayıflatıyordu. Artık Sihler, iskorbüte karşı koymak için *sag* denen bir ot yemeye başlamışlardı: bu ot İngilizleri oldukça kötü etkiledi.

Bir sürü asker bitlenmişti. Bitler öylesine dayanılmazdı ki bazı askerler onlardan kurtulmak için kendilerini ham petrole bulayıp ateşe veriyordu. Aylmer'in varisi Gorringe'nin her gün 5 tonluk bir tedarik ihtiyacı vardı, oysa alabildiği bunun ancak yarısıydı.

5 Nisan'da bir saldırı sözü vermişti. Türkler bu durum karşısında ne yapmaları gerektiğini gayet iyi biliyordu. Top atışlarının ardından ilk siperlerini terk edecek, ikinci siperlerinde yorgun İngiliz askerlerinin saldırılarını bekleyeceklerdi. Böylece 1915'in ikinci yarısında İngiliz ve Fransızların Batı'daki saldırıları başarısızlıkla sonuçlandı. Mezopotamya'da su taşkınları yolları kapatmış, İngilizlerin ilerlemesini imkânsız hale getirmişti. Yıldırım ve çelik süngüler yüzünden pusulalar ters gösteriyor, su taşkınlarının günbegün yuttuğu Gorringe ve askerleri 15 Nisan'da nihai mağlubiyete uğruyordu. 2. Black Watch birliğindeki 842 askerden 48'i, 1. Seaforth Highlanders birliğindeki 962 askerdense yalnızca 102'si hayattaydı.

Birliğe ikmal yapmak üzere yola çıkan bir gemi (*Julnar*) 26 Nisan'da çaresizce karaya oturunca Townshend müzakereleri başlattı. Bir sonraki gün Dicle nehrinden yukarı doğru çıktı ve Halil Paşa ile buluştu. Burada kendisine, 1 milyon pound değerinde altına karşılık gelen bir rüşvet teklif edildi. Bir sonraki gün bütün tedarikler ve silahlar imha edildi ve İngilizler

teslim oldu. Türkler bu sırada mümkün olduğu kadar metanet ve ağırbaşlılık gösterdi. Birkaç yağma girişimini sert bir biçimde bastırdılar, bununla birlikte İngilizlerle işbirliği yaptıklarına inandıkları Arapları idam etmekten geri durmadılar. Çok ağır hastalara karşı Türk esirlerin geri teslim edilmesi için bir anlaşma yapıldı ve hastalar yine nehir üzerinden teslim alındı.

Herhalde bu İngiliz askerî tarihinin parlak bir tecrübesi sayılmaz. Townshend muharebe boyunca mağrur duruşunu korumuştu, savaştan sonraki davranışları eleştirilere hedef oldu. Muharebeden hemen sonra konforlu buharlı gemisinden alınıp Ninova'da konforlu bir yere nakledildi. Buraya getirilirken yanında üç kamyon dolusu Alman subayı ve yedek güç vardı. Oradan da demiryoluyla Halep'e geçip Enver Paşa ile bir araya geldi; ikili gelecek üzerine konuştular.

Townshend daha sonra buradan alınıp İstanbul'a gönderildi. Burada bir korgeneralin huzuruna çıkarıldıktan sonra Büyükada'ya gönderildi. Bu arada Marmara Denizi'nde bol bol yüzdü, çokça dostluk kurdu. İngiliz ordusuna mensup pek çok kişi gibi zamanla Türklere büyük bir sempati duydu ve 1918 yılında savaş sona erdiğinde barış görüşmeleri sırasında aracı olarak kullanıldı.

Emrindeki subayların akıbeti ise bu kadar iç açıcı değildi. Bu kişiler bulundukları yerden Kastamonu ve Yozgat'a uzanan bitmek bilmez bir yolculuğa çıktılar. Bazıları yürüyerek Osmanlı'nın doğu topraklarını geçtikten sonra vardıkları hapishaneden kaçacaktı. Yürüyüş oldukça zorluydu, fakat tutsaklık biraz ilginçti: Russell Braddon adında bir *Sunday Times* muhabiri yıllar sonra hayatta kalanlarla yaptığı bir görüşmede, bu kişilerin tatillerini Türkiye'de tek seferlik korumalarıyla birlikte geçirdiğini öğrendi. Türkler uluslararası savaş tutsakları sözleşmelerinin hükümlerine uyuyordu; İngiliz esirler Toros dağlarında Berlin-Bağdat demiryolları inşaatında

çalıştırıldılar. Pek özenilecek bir kader olmasa gerek bu. Fakat Braddon hayatta kalanlarla görüştüğü sırada bu kişilerin tatillerini bir zamanlar kendilerine gardiyanlık yapanlarla beraber Türkiye'de geçirdiklerini ve Townshend'e dair tek bir kötü söz dahi etmediklerini gördüğünde pek şaşırmıştı.

Enver Paşa'nın Aklını Çelen Rus Yenilgisi

Aralık 1914'te çetin kış şartlarını aratmayan Transkafkasya yaylasında Osmanlı 3. Ordusu'nun Enver Paşa'nın emriyle Ruslara karşı gerçekleştirdiği taarruz, harbin üstüne bir de donma vak'alarının ve 100 bin askerin hastalığının eklenmesiyle neredeyse külli bir kayba sebep olan bir facia olarak noktalandı. 1916'ya gelindiğinde Trabzon ve Erzurum'u almış olan Rusların daha fazla ilerleyecek askerleri ve tedarik hatlarının olmaması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu bu cephelerde ucuz kurtulmuştu.

Diğer yandan Enver Paşa aptalca hareket edecek bir adam değildi: O zaman bu işe neden kalkışmıştı? El-cevap: Alman sefirinin Tarabya'daki yaz bahçesinde, 1914 Ağustos'unda 1. Dünya Savaşı'nın henüz ilk kurşunları atılmaya başlarken ölüm fetvası niteliğinde bir anlaşma imzalayarak Almanlarla ittifak kurmuştu. O devrin gözlüğüyle bakacak olursak bu, son derece gözü kara bir karardı. Ancak Enver bu kararı alarak Avrupa'daki genel havaya uygun davranmış oluyordu. Bundan başka hiçbir savaş, geleceğinin nasıl şekilleneceği konusunda böylesine büyük bir öngörüsüzlükle başlatılmamıştır. Yaşını başını almış generaller kaleler muhasara edeceklerinden, süvari taarruzuna kalkacaklarından ve toplu piyade saldırılarında bulunacaklarından gayet emin bir hâlde atları sırtında dörtnala giderek ve büyük bir zafer hülyasına

dalarak savaşa girdiler: Harp kısa sürecekti; olsa olsa 6 aycık… Bundan emindiler.

Bu noktada askerî değil de ekonomik bir akıl yürütme söz konusuydu. Avrupa'nın büyük devletleri ticarete bel bağlamış durumdaydı ve bu ticaretleri uzun süre kesintiye uğrayacak olursa işsizlik ve sosyal patlama yaşanırdı; üstüne üstlük bankacılar da savaşın ancak kısa bir süreliğine maddi destek görebileceğini belirtmişlerdi. Kredi, bulunmaz meta olacaktı. Daha 1915 baharında İngiltere'de gelir vergilerinin %15'e çıkartılması teklifine toplum tabanından itiraz gelecekti; zira bu artış işadamlarının güvenini kırmış olurdu. İşte bu yüzden savaş kısa sürecekti ve bütün kuvvetler ani taarruzların merkezde olduğu savaş planları tasarladılar.

Enver Paşa iyi müzakere edilmiş bir uzlaşmanın ortaya çıkacağını ve tarafsız kalması durumunda böyle bir uzlaşmanın Türkiye'nin aleyhinde neticeler doğuracağını düşünmüştü. İmparatorluğun parçalanması daha Napolyon zamanında ortaya çıkmış bir ihtimaldi. 1913-1914 yıllarında Ruslar 6 Doğu Anadolu vilayetinde, orada yaşayan Ermenileri kullanarak bir yarı-manda sistemi kurmayı tasarlıyorlardı. Fransızlar Suriye'de, İngilizler ise Kuveyt'te ve Mezopotamya'nın, -geleceğin Irak'ı olacak olan- petrol zengini topraklarında faaliyet gösteriyordu. Türkiye, savaşa katılması hâlinde barış antlaşması müzakerelerinin sürdüğü masada bir sandalyeye malik olacaktı. Almanlar son derece kuvvetliydiler ve Türkiye'yi nasıl olsa korur, hatta belki savaşı bile kazanabilirlerdi. Bu düşünce hiçbir surette ahmaklık veya mantıksızlık arz etmemekle birlikte bir felakete medar oldu.

Savaşın seyri nasıl değişti?

Türkiye, Kasım'ın ortaları itibariyle dahil olduğunda savaş henüz 3 aylıktı. Almanlar Batı'da iyi, hatta çok parlak bir

başlangıç yapmışlardı: Önce Belçika'ya, ardından da Fransız ordusunun güneydoğuya yaptığı taarruzlarda büyük mağlubiyetler aldığı bir sırada kuzey Fransa'ya girmişlerdi. Fakat Alman hücumu, Eylül ayında başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü ordu yaya olarak ilerliyordu. Hâlbuki Fransızlar birliklerini doğudan kuzeye trenle aktarıyorlardı (hatta Paris bölgesine vardıklarında taksiye terfi etmişlerdi - taksimetreler de bu meyanda çalışıyordu). Marne Savaşı Paris'i kurtarmakla kalmamış, İngilizlere de bir ordu toparlayacak kadar vakit vermişti.

Marne'dan sonra, siperlerden müteşekkil olan ön cephenin ta Manş Denizi'nde nihayete erdiği mevkiye kadar ne idüğü belirsiz karşılıklı çatışmalar sürüp gitmekteydi. Bu noktaya kadar artık savaşın mahiyeti netleşmişti. Atların ta 3 kilometreden av olabilmeleri yüzünden belli ki süvari birlikleri faydasızdı.

1914'ten evvel nice büyük meblağlara mal olan kaleler ise yüksek miktarda patlayıcıyla havaya uçurulabiliyordu; ayrıca bunlar çok göz önünde hedeflerdi ve neticede 3-4 günde yıkılıp gittiler. Toplu piyade taarruzları ise seri topçu ateşi önünde bir katliama dönüştü. Büyük Kuvvetler kendilerini yeniden organize ettiler ve generalleri sonraki adımlara kafa yordular.

Batı Cephesi'ndeki bu çıkmaza makul bir cevap 1918'e kadar çıkmadı; zira o seneye gelene dek uçaklar, topçular ve piyadeler artık telsiz vasıtasıyla kısmen ortak hareket edebilmeye başlamıştı. Bu ise 1914'te tahayyül edilemeyecek bir çözümdü.

Enver Paşa'nın zihnini meşgul eden Doğu'da gayet girift bir diğer gelişme baş göstermişti. Rus ordusu birkaç nesil geri kalmıştı (demiryolu işçilerinin 3'te 2'si okuma bilmiyordu). Fakr-ü zaruret içindeki ülke, orduda hizmete müsait gençlerin iaşe ve barınak ihtiyaçlarına kaynak ayıramayacak durumdaydı. 1874'te geniş kapsamlı bir seferberlik başlatılmıştı ve buna bağlı olarak belli muafiyetler tanınmak zorundaydı. Dinî azınlıklara mensup olanlar ile Finli askerlerin ordu dışı

kalmasına rağmen Çar'ın silahlı kuvvetleri hâlâ Rusya'nın toplam nüfusunun 5'te 1'ini teşkil etmekteydi fakat artık Fransız ordusundan daha büyük değildi. En büyük muafiyet "Ailesine ekmek kazananlar" için tanındı ve 1914 Ağustos'unda tamı tamına 2 milyon çiftçi evlenerek Savaş Bakanlığı'nı dumura uğrattı.

Bakanlık, çiftçilerinin anayurt için bebek yapmak adına vatanperver duygularla hareket ettiklerini düşünüyordu. Ordunun diğerlerine kıyasla başka bir zaafı da sahra toplarındaydı. Bunların birçoğu hiçbir maksada hizmet etmez bir şekilde kalelere yerleştirilmiş bulunuyordu. Süvari birlikleri açısından kuvvetliydiler; ama atları beslemek, ulaşım sistemini ekonomik olarak zorluyordu. Rus ekonomisi savaştan evvelki birkaç senede çok hızlı büyümüştü ve 1913'te silahlanma için başlatılan 'büyük program'ın bir ilerlemeyi tetiklemesi bekleniyordu. Ancak ordu 1914'e gelindiğinde hâlâ söz konusu zaafın pençesindeydi. Buna rağmen orduya, birbirinden çok uzak ve yetersiz demiryollarıyla birbirine bağlı iki cephe konumunda olan Almanlara ve de Avusturya İmparatorluğu'na karşı birbirinden müstakil iki büyük çaplı görev verildi.

Alman yenilmezliğinin resmi

Rus ordusu Avusturya'ya karşı büyük bir zafer kazandı. Avusturyalılar sayıca Rusların yarısı kadar askerle Sırbistan ve Rusya'ya karşı ikili bir taarruza kalkışmak gafletinde bulununca küçük düşürücü 2 mağlubiyete duçar olarak kuzeydoğu bölgelerinin büyük bir kısmını tahliye etmek zorunda kaldılar. İmdatlarına, bunu yapacak güce sahip olan Alman birlikleri yetişti; çünkü Ağustos ayının sonlarında gerçekleşmiş olan Tannenberg Savaşı'ndan galip çıkarak harbin en büyük zaferlerinden birini kazanmışlardı.

Rus orduları doğudan güneye, Doğu Prusya bölgelerine hücum etmişti. Hareketleri çok kötü bir şekilde koordine ediliyordu. Varşova'daki ordu karargâhına gönderilen telgraflar, son derece bozuk yollarda ilerlemek zorunda olan motorlu araçlarca Samsonov tarafından kumanda edilen güneydeki 2. Ordu'ya yığınlar halinde getiriliyordu (Samsonov, meşhur bavul markasının mucidi Samsonite'ın akrabasıdır). Bütün Rus komutanları gibi Samsonov da süvarilere haddinden fazla kıymet biçmişti ve bu öngörünün ne kadar da gerçeklikten uzak olduğu zavallı hayvancıklar açlıktan kırılınca ortaya çıktı.

Süvari komutanlarından biri Nahcivan Hânı olan yaşlı bir adamdı; hemoroitten öylesine muzdaripti ki atına binemedi ve ağlayarak düştü. Süvari birlikleri kayda değer bir görev yapmak bir yana, düşman güçlerini dahi bulamamışlardı. Rus 1. Ordusu Baltık sahilindeki Königsberg Kalesi'ni kuşatma niyetiyle sınırı geçerek ilerledi. Kale 20 Ağustos'ta taarruza uğradı ve çok sayıda Alman askerinin kaybı pahasına kendisini iyi muhafaza etti. Ne var ki Almanlar komutanlarını değiştirdiler ve cesaretlerini korudular.

Yeni kumandan, yaşlıca bir adam olan Paul von Hindenburg idi. O duygusuzluk şahikası hâliyle halkla ilişkiler adına biçilmiş kaftandı (nitekim terfi ederek Almanya'nın bir numaralı komutanı oldu ve günlerini portresini çizdirerek geçirdi). Onun Genelkurmay Başkanı Erich Ludendorff çok çalışkan bir adamdı ve 2 Rus ordusunun yarı büyüklüğündeki Doğu Prusya ordusu çok daha iyi idare ediliyordu. Ludendorff, kuvvetlerini demiryolu kullanarak Rus 1. Ordusu'nun önünden çekiverdi -ki geri çekilme şartlarında bölgesel bir demiryolu ayarlamak olağanüstü derecede zordu- ve kuvvetlerinin diğer yarısını Samsonov'un kuvvetlerinin batı kanadına hücum edebilecek bir düzene geçirdi.

Burası küçük düzenli kasabalardan, bir ormandan ve tepelerden oluşan bir düzlük olmakla birlikte gözetlemesi zor bir

bölgeydi. Tedarikte müthiş sıkıntılar çeken Rusların daha büyük bir derdi vardı. Şifreli telsizle elbette iletişim kurabiliyorlardı fakat ellerinde işinin ehli olan çok az sayıda şifreleme ve şifre çözme uzmanı bulunuyordu: Emirler şifrelenmeden gidiyor, dolayısıyla Almanlar olup bitenden anında haberdar oluyorlardı. Rus 1. Ordusu'na karşı başta alınan mağlubiyetin akabinde trenle getirilmiş birliklerle Samsonov'un birliklerinin korumasız olan batı kanadına gerçekleştirilen taarruz, 26 Ağustos'ta büyük bir başarı kaydetti. Sonra bunu, böyle bir ihtimali aklından geçirmemiş olan Ruslara karşı 1. Ordu'nun önünde karadan yürütülen birlikler tarafından gerçekleştirilen ve doğu kanadına yöneltilen saldırı takip etti. Rusların iletişimi o derece zayıftı ki merkezde yer alan birlikleri olup bitene dair en ufak fikirleri olmaksızın yaya hâlde ilerlediler.

İki taraflı Alman hücumları, tarihî bir Orta Çağ zaferinin mekânı olan küçük Tannenberg kasabasından çok da uzak olmayan bir yerde 28 Ağustos günü birleşince Rusların merkezî kuvvetleri çevrelenerek tuzağa düştü ve hem bitkin, hem de açlık çeker bir durumda teslim oldular. Samsonov kendisini vurarak intihar etti (dul karısına - bu centilmence bir savaş olduğundan- naaşını Rusya'ya geri götürme izni verildi) ve 4 tümen komutanı toplam 120 bin askerle birlikte teslim oldular. Azim bir Rus mağlubiyeti olarak, Enver Paşa'nın gözlerinde (sadece onun da değil tabi) Alman yenilmezliğinin bir resmiydi bu.

Kabusta saklı illüzyon

Bu parlak zaferi müteakip, Almanlar Doğu Prusya'yı daha az görkemli bir diğer zaferle temizlediler ve Ekim ayında Ludendorff taze bir orduyla Avusturyalıların yardımına yollandı. Almanların, Rusya Polonya'sının başkenti olan Varşova'yı geri çekilmeden evvel tehdit ettiği Polonya'da ise kafa karıştırıcı bir faaliyet vardı. Enver'in, Rusların hudut boyu

garnizon kenti olan Kars'ı almak niyetiyle kuvvetlerini Rus Transkafkasya'sına doğru taarruza yöneltmeyi kararlaştırdığı 1914 Kasım'ının genel ahvali işte böyleydi. Ruslar o bölgede askerce eksik bulunuyordu ve (Tiflis'ten gelip 1899'da bitirilmiş olan tekli demiryolundan oluşan) tedarik hatları da iyi durumda değildi. İran'da bazı birlikler konuşlandırmak zorunda kalmışlardı ve pek de akıllarını oraya verecek durumda değillerdi. Üstüne bir de Transkafkasya'da Osmanlı Ordusu'na yardım için getirilebilecek Müslüman halklar mevcuttu: Zaten tedirgin olan Ruslar bu halkların bazısını bölgeden tehcir etmiş bulunuyordu.

Enver'in, iş bitirici bir adam olan kendi Genelkurmay Başkanı Bronsart von Schellendorf ile arası iyiydi. Almanların nazarında itibar kazanmak isteyen Enver, Sarıkamış'ın etrafındaki yüksek yaylada Rusları faka bastırabileceğini hesapladı. Netice elbette bir felaketti. Fakat her kâbusta olduğu gibi, atılan adımlar o vakit mantıklı ve iyi hesaplanmış görünüyordu. Avusturyalılar gibi çöküş süreci yaşayan bir imparatorluk olan Osmanlı, haddinden büyük bir işe girişmişti: Kuvvetleri yeterince büyük değildi ve tedarik hatları, zaten yetersiz olan bu kuvvetleri bile desteklemeye kâfi değildi. Osmanlı Ordusu, 1915'in savunma harekâtlarında fevkalâde bir performans gösterdi fakat 1914 ona ciddi bir darbe indirmişti.

II. Abdülhamid Modern Türkiye'nin Babasıdır

Anayasasına 'mutluluğun peşinde koşma' ilkesini eklemiş olan ABD çok satan iyimser kitaplar üretir. Bunların en iyilerinden biri, Walt Whitman Rustow'un *Ekonomik Büyümenin Aşamaları* (1960) başlıklı eseridir. Kitap refahın kurallarını ortaya koymuş ve model Vietnam'da denenmiştir. Sonuç ise içler acısıdır.

Bu tarz kitapların en meşhuru, Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* (1990) adlı kitabıdır. Burada Fukuyama Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte serbest pazar demokrasinin her yeri, içinde kayda değer hiçbir olayın yaşanmadığı bir tür Danimarka'ya çevireceğini anlatır.

Bu fikir şimdilerde komik gelebilir ama aptalca değildi. Aslında yeni de değildi. Bu düşünce yapısının kökü 1850 ve 1860'lı yıllara dek uzanır. 1851'de Londra'da çoğu Britanyalılara ait olan çağın teknik harikalarının sergilendiği Büyük Sergi gerçekleştirildi. Bu, müthiş bir ilerleme gösterisiydi ve İngilizlerin burnu oldukça havadaydı, zira Dışişleri Bakanı onlara şöyle diyordu: "Bu ülke bir şaheser yaratmıştır... Bütün insanlığın takdirine şayan bir şaheser..."

Buna en yakın örnek, Fukuyama'nın zafer sarhoşu Washington'u olabilir. 1850 yılında İngiltere refahın ve istikrarlı ku-

rumların modeliydi; İngiltere'nin başlattığı sanayi devrimi ilk 'küreselleşme' dalgasını yaratmıştı. Tren yolları, buhar gemileri ve elektrikli telgraf birbirinden çok farklı olan ülkeler arasında bağlantı kurulmasını sağlamıştı. Avrupa ekonomisi ucuz krediler yoluyla Kaliforniya altınlarının keşfinden çok hızlı etkilendi. Böylece 1850'li, 60'lı yıllar bir refah patlamasını beraberinde getirdi.

Medya uluslararası bir boyut kazandı. 1853-56 arasında gerçekleşen Kırım Savaşı, cephede yaşanan gelişmelerin kamuoyu fikrini 24 saat içinde belirlemesi bakımından ilk modern savaştı. Modern gazeteci bu sırada doğdu (New York'ta bir gazeteye yazan Karl Marx da bunlardan biriydi). Bu sürecin mutlak merkezi Londra idi (bunu anlamanın ölçülerinden biri, dünya saatinin Londra'dan başlatılmasıdır; bir başka gösterge ise herkesin bir İngiliz sporu olan futbolu oynamasıdır).

Liberal reformların dünyayı işgali

İngiltere ile pek de benzerliği bulunmayan pek çok ülke bu gelişmeler üzerine İngiltere'yi taklit etmek, onun kurumlarını kendi ülkelerine uygulamak için yoğun bir uğraş içine girdi. Türkiye'de tarihçiler Tanzimat denilen bu döneme yalnızca Osmanlı'ya özgü bir olaymış gibi bakıyorlar, fakat bunun düzeltilmesi gerekir.

Mustafa Reşid Paşa ve Midhat Paşa İngiltere hakkında bilgi sahibiydiler ve kalkınma formülünün ne olduğunu biliyorlardı: İstikrarlı para için bir millî banka, rekabeti teşvik etmek için serbest ticaret, özel mülkiyeti teminat altına alan modern yasalar, eğitime yönelik büyük bir hamle ve çalışma özgürlüğünün önündeki serflik ya da kölelik gibi bütün engellerin kaldırılması. Ancak diğer Avrupalı devlet adamları da aynı kavramlarla düşünüyorlardı (İtalyan Başbakanı da İngilizler gibi bir otoriteye sahip olmak için bıyıklarını beyaza boyatmıştı). Liberal diye adlandırdığımız bütün reformlar

1860'lı yıllarda hayata geçirildi ve dönemin avukatları hakikaten çok yoğundu.

Marx Türkiye ile yakından ilgileniyordu ve Kırım Savaşı'nı görmüş diğer pek çok kişi gibi yapılan reformların Türkiye'yi, şimdilerde birinci dünya ülkesi dediğimiz pozisyona getireceğini düşünüyordu. Bir taraftan Osmanlıca öğrenmeye çalıştı (hayatının sonlarına doğru Rusça öğrenmeyi de denemişti, görünen o ki bu gayret 1881'de ölümüne sebep oldu).

Reformlar arasında son bir politik mesele sorun çıkardı. Herkes bilirdi ki, İngiltere parlamenter bir devletti: Temsilî demokrasi Anglo-Amerikan kültürünün dünyaya bir hediyesiydi.

Pek çok ülke birer anayasa edinmişti: Avusturya ve İtalya 1861'de, Katolik direnişinin en sert zamanlarında anayasalarını kabul ettiler. II. Alexander öldürülmeden önce bir anayasanın planlarını kuruyordu. Osmanlılar da 1876 yılında bir anayasa yapmışlardı ancak II. Abdülhamid 30 yıldan fazla süre boyunca meclisi kapalı tuttu.

Hem Rusya'da, hem de Türkiye'de hükümdarlar, parlamentonun gerçekten halkı temsil etmesi durumunda anarşiye sebep olacağını düşünüyorlardı. Yedi milletin birbiriyle rekabet içinde olduğu Avusturya'da en sonunda parlamento karar alamaz hale gelmiş, ülke kararnameler aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştı.

1860'lı yıllar liberal reformların hayata geçirilmesiyle birlikte büyük bir bolluk getirdi. Ticaret patladı, özellikle Osmanlı'da oldukça arttı; çünkü Amerikan İç Savaşı sebebiyle Osmanlı pamuğu son derece revaçtaydı. Demiryolları ve yabancı yatırımlar başı çekiyordu. Fakat Fukuyama'nın döneminde de yaşanacağı gibi beklenmedik bir ekonomik kriz patlak verdi. Kriz, 1873 yılında Orta Avrupa'da artan spekülasyon ve kredi patlaması sebebiyle başladı. 1875'te Osmanlı Devleti iflasını ilan etmek zorunda kaldı. Avusturya'da

demiryolu şirketleri borçlarını ödeyemediler ve trenleri Almanya sınırında haczedildi. İngiltere'de faiz oranlarının düştüğü ve birikim yapanların kendini çok daha fakir hissettiği bu süreç Büyük Buhran olarak bilinir. Fransa'da suç Yahudiler üzerine atıldı (Zola'nın *L'Argent* adlı eseri bu süreci harika anlatır). Hatta bir Katolik bankası kuruldu. 1860'lı yılların liberal iyimserliği yerini kuşkulara ve serbest ticarete sınır konması talebine bırakmıştı.

Osmanlı-Rus paralel politikaları

Çok uluslu imparatorlukların devasa problemleri ile yüz yüze kalan Rusya ve Türkiye'de başka bir formül bulundu. Liberal Çar II. Alexander 1881 yılında suikasta kurban gitti ve oğlu III. Alexander (1881-1894) lafını esirgemeyen bir tepki politikasını benimsedi.

Aynısı II. Abdülhamid için de geçerliydi; anayasayı rafa kaldırdı, anayasanın yapıcısı Midhat Paşa'yı (nihayetinde ölüme sürüklenmiştir) sürgüne yolladı. İki imparatorlukta da polis eskiye nazaran daha geniş yetkilere sahip oldu. İkisinde de sansür vardı; ikisinde de gizli bir istihbarat ağı çalışma yürütmekteydi ve sürgünler gizlice izleniyordu. Vurgu, otokrasi ve din üzerindeydi; özellikle de İslam'ın politikleştiği Osmanlı devletinde durum böyleydi.

İmparatorluk Müslüman göçmenlerle dolduktan (toplamda yedi milyon kadar) ve imparatorluk Hristiyanların yaşadığı toprakları kaybettikten sonra halkın çoğunluğunu Türkler, Araplar (ve tabii ki Kürtler) oluşturuyordu. İlginçtir, bu dönemde Rusya ve Türkiye son derece iyi ilişkiler içindeydi. Çar ve Sultan birbirini anlıyordu.

III. Alexander çok parlak bir yönetici değildi ancak etrafındaki bakanlar yetenekli kimselerdi. Uygulanacak program muhafazakâr bir modernleşmeydi. Bu dönemin başlıca ideoloğu,

parlamento destekçiliğini 'çağımızın büyük yalanı' diye niteleyen Konstantin Pobedonostsev'di; politik kafa karışıklığı modernleşme planlarını altüst edebilirdi.

Bu planlar değeri sabit (altın veya gümüş karşılığı var olan ve değeri değişmeyen) bir para akışını gerektiriyordu: Rusya Altın Standardı'na geçti ve yabancı yatırımlar -özellikle de Fransızların yatırımları- ülkeye aktı. Rusya demiryollarına sahip olmuştu, artık bunlar aracılığıyla tahıllarını satarak kredi faizini ödeyebilirdi. Aynı zamanda okullar inşa edildi; her ne kadar Pobedonostsev okulların tavernalardan daha fazla zarar verdiğini söylese de...

Bu tepki yoluyla ilerleme politikası III. Alexander'ın oğlu II. Nikola'nın tahttaki ilk yıllarında da devam etti (1894-1917). Politika oldukça başarılı olmuş ve orta sınıfın artışı politik hoşnutsuzluğun yükseldiğini gösterse de, Rusya geri kalmış bir ülke olmaktan çıkmaya başlamıştı. 1905 yılında bir devrim yaşandı. Bundan üç yıl sonra Abdülhamid de bir devrimle yüz yüze kalacaktı.

Her iki devrimde de anayasa talebi yükselmişti (her iki talep de başarıyla sonuçlanmasına rağmen imparatorlukları yıkılmaktan kurtaramayacaktı). Abdülhamid kötü bir istibdat namı salmıştı, ancak bu kötü bir tanımlamadır. O, modern Türkiye'nin babasıdır. III. Alexander gibi o da işleri değeri sabit para ile yürütmüştür. Abdülhamid örneğinde bu para ülkeye, Osmanlı borçlarını düzenlemek üzere kurulan *Düyun-u Umumiye* aracılığıyla girmiştir.

Çoğu kez bu yabancı sermaye emperyal olarak değerlendirilir. Şüphesiz ki kapitalistler kâr yapmayı hedeflediklerinden ve bu amaçla zaman zaman ülke hükümetinin işlerine burunlarını soktuklarından bu doğruydu. Lenin Rusya'nın bir yarı-sömürge olduğunu söylüyordu ve 1. Dünya Savaşı'nda Rusya'da silah tedarik eden şirketlerin çoğu yabancı menşeliydi. Osmanlı'da Haliç'in yukarısına konumlan-

mış muhteşem merkezi (şimdiki İstanbul Erkek Lisesi) ile Düyun-u Umumiye bütçenin üçte birini ve ipek ve tütün sanayileri dahil olmak üzere pek çok endüstriyi kontrol ediyordu. Konu üzerine en son çıkan kitaplardan birine bakılırsa[1] bu sanayileri yönetmekte hiç de fena iş çıkarmamıştı. Düyun-u Umumiye'nin neredeyse bütün üyeleri Osmanlı vatandaşıydı; bunların arasında yalnızca Yunanlar ve Ermeniler yoktu.

İlginç bir şekilde sigara tekeli bir Rus Yahudi olan Alexandr Gelfand'ın elindeydi. Gelfand 1917 yılında Alman ordusuyla işbirliği içinde meşhur 'damgalı tren' aracılığıyla Lenin'in İsviçre'deki sürgünden gizlice Rusya'ya dönmesi işini ayarlamıştı. Düyun-u Umumiye, Osmanlı borçlarını yarıya indirdi, faiz oranlarını düşürdü ve Osmanlı'ya demiryolu ağını, limanları, Dicle üzerindeki buharlı gemileri ve elbette teknoloji transferini getiren yabancı sermayeyi teşvik etti.

Rusya'da da hikâye büyük ölçüde aynıdır. Abdülhamid'in kendisi uyanık bir tüccardır. Hem şimdilerde Gazze Şeridi olarak bilinen bölgeyi, hem de Basra etrafındaki bataklık bölgeleri özel mülkü yapmıştır. 1918 yılında öldüğünde mallarının paylaşımını düzenlemek üzere iki ticari banka kurulmuştur.

Şüphesiz ki kapitalistler kâr yapmayı hedeflediklerinden ve bu amaçla zaman zaman ülke hükümetinin işlerine burunlarını soktuklarından bu doğruydu. Lenin Rusya'nın bir yarı-sömürge olduğunu söylüyordu ve 1. Dünya Savaşı'nda Rusya'da silah tedarik eden şirketlerin çoğu yabancı menşeliydi.

Modern eğitim ve şehirleşme hamleleri

Bu resmin bir tarafını da Abdülhamid'in eğitimi teşviki oluşturur. Avrupa'daki ilk ticaret okulu (Milan'daki meşhur

1 Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public* Debt, 2010.

Bocconi Enstitüsü'nün öncülüdür) ve kızlar için ilkokul onun döneminde açılmıştır. Abdülhamid elbette muhafazakâr ulemanın muhalefeti ile karşılaşmıştır. İki kez üniversitenin kurulmasını engelleyen ulemaya rağmen 1900 yılında Darü'l-Fünun ile bu amacını gerçekleştirmiştir.

Ayrıca şehir planlamacılığında da başarılı olmuştur Abdülhamid. Klasik bir Müslüman şehri dar ve dolambaçlı sokaklardan oluşur, evlerin üzerine çoğu kez kat çıkılmıştır ve hiçbir düzen yoktur. Camiler dışında Londra ya da Viyana'dakilerle boy ölçüşebilecek hiçbir kamusal alan ya da park göremezsiniz.

Stefanos Yerasimos bunun sebebinin, bir bölgede yaşayanlara aşırı haklar tanıyan ancak sahibini bu haklardan mahrum bırakan şeriat hükümleri olduğunu söylüyor. Yeni bir şehir planlamacılığı yalnızca büyük bir yangın olması durumunda mümkün olacaktı, tıpkı Galata'da 1876 yılında olduğu gibi... Yangının ardından kanal ve sokak aydınlatma sistemi oluşturulmuştur (nihayet yerel mülk sahipleri dişe dokunur bir katkı payı ödemeye başlamışlardır).

Kentsel modernleşmede de Abdülhamid döneminde büyük atılımlar yapılmıştır. Bu atılımlar bugün Ankara, Trabzon ve özellikle de Bursa'nın tarihî yerlerinde görülebilir. Rusya'da benzer bir süreci Moskova ve Kiev'deki Art Nouveau (Avrupa ve Amerika'da 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişen dekoratif ve mimari stil) yapılarda görebilirsiniz.

Bu elbette son kertede otoriter bir modernleşmeydi. Abdülhamid dine son derece büyük bir önem vererek işleri yürütme konusunda oldukça dikkatliydi. Ancak dinî bir dil kullanmasına karşın laik kanunlar ve kurumlar inşa etmeyi ve ekonominin büyük bir kısmını modernleştirmeyi başarmıştır (ayrıca idam cezasını da çok nadiren uygulamıştır).

Abdülhamid imparatorluğun büyük bir gerginlik içinde bulunduğu bir dönemde sultan olduğu için şanssızdı: Balkanlar, Girit, Suriye, Ermeniler, hatta Arap Yarımadası ardı ardına imparatorluğa problemler yaşatıyordu. Ne var ki bütün olarak bakıldığında Abdülhamid ilişkilerini zekice yürütmüş, Türkiye sömürgeleşmeden dünya ekonomisiyle bütünleşmiştir. Çarlık Rusyası ile olan benzerlik çok açık olarak görülmese de fark edilmektedir; iki devlette olanlar birbirinin aynıdır.

Macarların Makûs Talihini Osmanlı Tersine Çevirdi

1853-56 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı ilk modern savaştır: Buharlı gemi, elektrikli telgraf ve Minié marka tüfek gelecekteki büyük makine savaşlarının habercisidir. Bu savaş bir başka bakımdan da modern olarak tanımlanabilir: Ortaya çıkış sebebinin son derece basit olması.

Büyük Güçler saçma sapan anlaşmazlıklar yüzünden savaşa girmişlerdir; örneğin 1870 Fransa-Prusya Savaşı'na düşmanca gazete yazıları sebep olmuştur. Kırım Savaşı'nda ise Osmanlı himayesindeki Kudüs'te yer alan Hristiyanlara ait kutsal yerlerin anahtarının Katolik rahiplerde mi, yoksa Rus Ortodoks rahiplerde mi durması gerektiği ile ilgili bir tartışma savaşı getirmiştir. Ancak bütün bu savaşlardaki asıl sebep, halkın fikirleridir. Osmanlı Devleti ve sonrasında İtalya ile ittifak yapan İngiltere ve Fransa, Rusya ile halkları Rusya'yı -Ronald Raegan'ın da dediği gibi- 'şeytani imparatorluk' olarak gördüğü için savaşa girmiştir. Çar I. Nicholas ise 'Avrupa'nın jandarması' idi.

Nicholas'ın günahları liberal Batı Avrupa'nın gözünden korkunçtu. Himayesindeki Rusya halkı okuma-yazma bilmeyen köylülerden oluşuyordu ve çoğunun sahibi serflerde olduğu gibi kilise, devlet ya da aristokrasi idi. Ordusu devasaydı, polisleri ise her yerdeydi. 1830 yılında Polonyalıları alt etmişti. 1848'de tüm Avrupa'da liberal devrimler dalgası mey-

dana gelmiş ancak bunlar, Rusya başlıca müttefiki Avusturya İmparatorluğu'nun yanında yer aldığından başarısızlığa uğramıştı. Çar bu işe bulaşmasa, Almanya'nın anayasal ve liberal bir hükümeti olabilirdi.

1848-49 yıllarında Macarlar ayaklanıp bağımsızlık savaşına girdiğinde Rus orduları bu isyana müdahale etmiş ve Avusturya İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını sağlamıştı. İsyan bastırıldıktan sonra Macarlara kesilen fatura ise ağır oldu: kitlesel tutuklamalar, zincire vurmalar, teslim olan Macar generallerin ve devlet adamlarının asılarak idam edilmeleri...

Binlerce Macar bu makûs talihten kaçabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne doğru yola çıktı. Orada bile pek güvende sayılmazlardı. Ruslar kısa bir süre önce neredeyse gökyüzünü kaplayan devasa bir konsolosluk yapmışlardı -büyükelçinin yatak odası bir tenis kortu büyüklüğündeydi- ve şimdi yalnızca Avusturya'nın talep ettiği Macarların değil, aynı zamanda onlarla birlikte giden Polonyalıların da iadesini talep ediyorlardı.

Macar devriminin yurtdışında çok sayıda sempatizanı vardı (hafif süvari alaylarına İngiliz kolonisi denirdi) ve bunlardan biri de 1830'da Çara karşı savaş vermiş olan Polonyalılardı. Liberal şair Victor Hugo'nun aşırı heyecanlı satırlarında da dile getirdiği gibi "eli kolu bağlanmış Modena'nın, arşidükünün himayesinde acılarla dolup taştığını" savunan İtalyanlar da vardı.

Bu kitle Vidin kasabasına ulaşmış ve Osmanlı'ya sığınmıştı. 1849 yılında Sultan onların arkasında durdu. Bu dönemde Osmanlı'nın liberal Batı Avrupalı çevrelerde olumlu ve yükselen bir ünü vardı. 1838 yılında serbest ticarete geçilmişti, 1839 Tanzimat reformları da oldukça umut vericiydi. Bizzat Karl Marx, ticari yazışmaları okuması gerekeceğini düşünerek Türkçe öğrenmeye çalışmıştı. Ayrıca İngilizler ve Fransızlar Rusya'nın taleplerine direnen Bâb-ı Âli'yi destekliyor, Sultan ise devrimcileri Rusya'ya teslim etmeyi kabul etmiyordu.

Devrimciler Türkiye'de kaldı ve önderleri Louis Kossuth, Batı Avrupa ve ABD'de bir kahraman gibi karşılanmadan önce iki yıl boyunca Kütahya'da kendisi için hazırlanmış konutta kaldı (ve oldukça iyi muamele gördü). Onun ayrılığının ardından yüzlerce Macar burada ikamet etmeye devam etti.

Türk-Macar dayanışmasının kahramanları

Macarlar göçmenler olarak ün salmıştır, onları her yerde görürsünüz; nükleer fizikçiler, beş yıldızlı otel müdürleri, Hollywood kodamanları, yayıncılar, müzisyenler... Ortaçağlarda bir imparatorluk olan ülkeleri Mohaç Savaşı'nda Kanuni Sultan Süleyman karşısında alınan yenilgi sonrası dağılmış, Avusturyalılar ve Türkler tarafından işgal edilmiştir. Ülkenin bir bölümü, Transilvanya, yarı bağımsız statüsünü korumuş ve sultanların himayesinde kalmıştır. Burada Macarca Avusturya'nın işgali altındaki bölgelere göre çok daha güçlü bir şekilde korunmuştur. Aynı şey Katolik Avusturyalıların bastırmaya çalıştığı Protestanlık için de geçerlidir. Protestanlığın Katoliklikten farkı, İncil'in yalnızca Latince değil, aynı zamanda yerel dillere de çevrilmiş halde bulunmasıydı ve okuma-yazma bilenlerin sayısı önemli ölçüde artmıştı.

Transilvanya'da 1600 yılına ait istatistikler son derece açıktır: Protestanların %70'i, Katoliklerin %30'u, Ortodoksların ise %10'u okuma-yazma bilmektedir. Transilvanya kentlerinde ünlü eğitim kurumları bulunuyordu ve bu kurumlardan mezun olan kimseler modern bilim hakkında bilgi sahibi oluyorlardı. Transilvanya prensesi Osmanlılarla işbirliği yaptığından ülke çok gelişmiş, uluslararası Protestan bağlantılar kurmuş ve bir süre boyunca Avrupa ilişkilerine, sahip olduğundan çok daha büyük bir nüfuzla etki etmiştir.

Aynı zamanda bölgenin genç erkekleri de İstanbul'a gönderilmiştir. Bunlardan ilki, Fatih Sultan Mehmed için İstanbul

surlarına atılan top mermilerini hazırlayan Urban'dır. 1712 yılında Macaristan'ın Avusturya'ya karşı giriştiği isyan başarısızlıkla sonuçlandığında aralarında isyancıların önderi Ferenc Rákóczy'nin de bulunduğu göçmenler Tekirdağ'da yeni bir üs kurmuş ve İslamiyeti sonradan kabul etmiş bir mühtedi olan İbrahim Müteferrika 1726 yılında ilk Osmanlı matbaasını kurmuştur.

1770'lerde Osmanlılara askerî mühimmatları ile ilgili tavsiyelerde bulunan Baron de Tott da zaman zaman söylendiğinin aksine Fransız değildir: Adı Macarcada Slovakları aşağılamak için kullanılan Tót kelimesinden gelmektedir. Elbette Macarların İstanbul'a uyum sağlamalarında Türklerle sahip oldukları yapısal benzerliklerin önemli bir katkısı olmuştur; ne var ki Almanya'nın etkisinde kalan Macaristan'daki yapı daha zayıftır.

1800 yılı civarında romantik milliyetçilik çağı başladığında ise Macarlar kendi benzerliklerini keşfetmişlerdir. Buna en dikkat çeken örnek, Transilvanya'da yoksul bir köylü ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sándor Körösi'dir. 1820'de Macarların Orta Asya'ya uzanan köklerini keşfetmek üzere çalışmalara girişmiştir. Bu son derece 'Macarca' bir hikâyedir. İstanbul'a gidecek kadar parası yoktur, bu yüzden aralarında İskenderiye'nin de bulunduğu veba istilası altındaki limanları kullanarak, korkunç gemilerle ve ucuz yerel kıyafetlerle Tibet'e ulaşmış, burada ilk Tibet gramerini yazmış ve Dalai Lama tarafından Budist bir rahip olarak kutsanmıştır (Körösi son derece saygın bir İngiliz akademisyen olarak Kalküta'da hayatını kaybetmiştir, halen bu şehirde bir anıtı vardır).

1848 yılında meydana gelen göç dalgası sırasında ise tüm göçmenlerin en dikkat çekeni olan Armin Vámbéry, Körösi'nin izinden gitti. Tuna Nehri boyundaki bir köyde Yahudi (Bamberger) olarak dünyaya gelen Vámbéry, ailesini hastalıktan kaybetmiş ve civardaki bir aristokrat aile tarafından kurtarılmıştır. Bu ailenin çocuklarına ders verirken, bir yandan da aristokrasinin edep kurallarını öğrenir.

Dönemindeki pek çok kişi gibi Yahudilikten vazgeçer ve milliyetçi bir Macar olur, İstanbul'a yapılan göçe katılır.

Kısa süre sonra bir paşa vasıtasıyla İran'da gizli görevlere getirilir ve gerekli tüm dilleri öğrendikten sonra Macarların kökenini araştırmak üzere Orta Asya'ya doğru yola çıkar. Burada Hiva Hanı ile karşılaşır ve derdini ona anlatır. Birlikte diller üzerinde bir mukayese yapmışlar ancak hiçbir sonuç alamamışlardır.

Daha sonra Han müziklerini karşılaştırmaları gerektiğini söyler ve orkestrasını çağırır. Bu orkestranın yaptığı müzik batılı kulaklar için bozuk bir elektrik süpürgesinin çıkardığı sesle aynıdır. Vámbéry'den kendi müziği ile ilgili bir örnek sunması istenir, o da tüm kalbiyle Mozart'ın *Don Giovanni* adlı eserinin büyük bir kısmını söyler. Tibetli Körösi gibi Vámbéry de büyük bir Turan, yani Türklerin geçmişi, keşifçisi olarak yüksek bir ihtimamla karşılandığı ve Windsor Kalesi'nde Kraliçe Victoria ile bir hafta sonunu beraber geçirdiği İngiltere dahil olmak üzere her yerde onurlara nail olmuştur.

Dil devriminde önerilerde bulundular

Vámbéry'nin bir İngiliz ajanı olduğu da (belki de doğrusu budur) rivayet edilmiştir. Bu örneklerin ardından Macar Türkologlar kendilerini otorite ilan etmişlerdir: Tarık Demirkan'ın *Macar Turancıları* (İstanbul, 2000) bu konuda yazılmış çok ilginç bir eserdir. Macar milliyetçiler, özellikle de Protestanlar kendilerini Orta Avusturya'dan uzaklaştırmaya çalışmış, ülkelerinin Osmanlı tarafından işgal edilmesini öven yazılar kaleme almış ve ortak kökler keşfetmeye gayret etmişlerdir. Türklerin kendi geçmişlerini anlamalarına önemli bir katkı sağlamış, hatta dil reformu esnasında tavsiyelerde bulunmuşlardır (Macarca 'gy' sesi Türkçedeki 'c' ile aynı şekilde telaffuz edilir). Şu anki büyükelçi Dr. János Horváth da bu geleneğe mensuptur.

Bu konu ile ilgili düzgün bir biçimde kayıt altına alınmamış bir husus -en azından bu satırların yazarına göre- mevcut. 1848 yılındaki göçmenler kayda değer adamlardı, çoğu Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet etmekten mutluluk duyuyordu. Sınırı geçtiklerinde üst düzey subaylar Osmanlı paşaları tarafından karşılanmış ve İslam dinini kabul etmeleri halinde ordu içinde kariyerlerine devam edebilecekleri söylenmişti. Nihayetinde Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun komutanı olan Ömer Paşa, kökeni itibariyle Bosnalı bir Hırvat'tır. Ordu içindeki bu mevkisel yükselişler en başından beri Osmanlı devletinin temel özelliklerinden biri olagelmiştir. Örneğin karizmatik bir Polonyalı olan General Bem (ya da Böhm) Halep valisi olmuş, başka birçok kişi de yüksek mevkilerde bulunmuştur. Bunların en iyilerinden biri olan Györgi (George) Kmety, 1855 Kars kuşatması sırasında İtalyan ve Polonyalı subayların yanı sıra ön plana çıkmıştır. Kars nihayet teslim olduğunda İngiliz komutan Williams, Rus General Kont Muraviev'den özel bir görüşme talep etmiştir. Macarlar yakalanmaları halinde Avusturya'ya teslim edilecek ve orada idam edileceklerdir. Ruslar Macarların kaçmasına göz yumacak mıdır? Böylesine şövalyevari bir dönemde Muraviev bu isteği geri çevirmemiş, Macarlar güven içinde olacakları Erzurum'a kaçmışlardır.

İlginç bir soru: Bu kişilere ne oldu? Nazım Hikmet'in Polonyalı ataları hakkında bilgi sahibiyiz; Mahmut Çetin'in *Boğaz'daki Aşiret* (2008) adlı ilginç kitabı, bu gibi birkaç ilginç kişinin hikâyesini ortaya koyuyor - Osmanlı Paşaları, Jön Türkler, Cumhuriyetçiler, Komünist Parti genel sekreterlerinden banka müdürlerine, piyano öğretmenlerine ve hatta Ergenekon faillerine varana kadar...

Türkiye'nin İngiltere Tarih Araştırmaları Enstitüsü benzeri merkezi bir belge rezervine fena halde ihtiyacı var; burada böylesi kayıtlar korunabilir. Zira bu, her iki tarafta da yansımaları olan ilginç bir hikâye...

Troçki'nin Türkiye'de Ne İşi Vardı?

Rus Devrimci Lev Troçki 1929 ile 1934 yılları arasında Büyükada'da sürgünde yaşamıştır. Modern Türkiye tarihinin en garip olaylarından biri olmasına mukabil Türkçe kaynaklarda konu yeterince işlenmemiştir. Troçki'nin Rusya'dan sürülmesi tüm dünyada dikkatleri üzerine çeken çok önemli bir olaydı. Sovyetlerin kuruluşunda onun etkisi neredeyse Lenin kadar büyüktü. Kızıl Ordu'yu kurmuş ve 1920 yılında sona eren İç Savaş'tan zaferle çıkmıştı. O bir hatip ve gazeteci olarak oldukça parlak bir adamdı. Hatta 1912-1913 Balkan Savaşları hakkında yazıları adeta bir klasiktir. Ekonomi üzerine de son derece ikna edici konuşmalar yapabiliyordu.

Şubat 1929'da İstanbul'a gelerek, İstiklal Caddesi'nde yer alan Tokatlıyan Oteli'nde birkaç gece geçiren Troçki, Marmara Denizi manzaralı büyük bir ev tuttu. Bir zamanlar Arap İzzet Paşa'nın mülkü olan ev, 1909 yılında II. Abdülhamid tahttan indirilince el değiştirmişti. Bildiğimiz kadarıyla geçmişte burada, 1916 yılında Dicle'deki Kût'ül Amâre Kuşatması'nda Türklere teslim olan İngiliz General Townshend de kalmıştı. Troçki'nin bu son derece çirkin evde ve dahası Türkiye'de ne işi vardı?

Lenin 1924 yılında ölünce, zaten öncesinde Troçki'den nefret eden Josef Stalin ile aralarında Merkez Parti'nin başına

gelmek için çok sert bir mücadele yaşandı. Troçki bütün avantajlara sahip görünüyordu. Sıradan bir bürokrat olarak Stalin Politbüro'da yapılan tartışmaları sessizce izlerken, Troçki ya tartışmaya egemen oluyor ya da Parti'nin en üst kademelerine kadar gelmiş sıkıcı köylü takımı konuşurken umursamaz bir tavır takınıyordu. Hatta bu esnada Fransız romanları okuyordu. Ancak Stalin sıkıcı köylülerin partinin zirvesine çıkmasını sağlayan siyasal mekanizmayı kontrol ediyordu, o köylüleri nasıl kontrol altında tutacağını gayet iyi biliyordu. Yerel düşmanlıklara tüm ayrıntılarıyla hakimdi. Troçki'nin destekçileri çoğunlukla Yahudi, kozmopolit ve şehirde yaşayan kişilerdi.

Troçki siyasal manipülasyonun ince detaylarından sıkılmıştı ve ardı ardına taktiksel hatalar yaptı. Bu hataları neticesinde ibre bir anda Stalin'e döndü. Onun vurgu yaptığı en önemli konu devrimin gerçek anlamda uluslararası olması gerektiğiydi. Ayrıca Rusya'yı devrime tam manasıyla ayak uyduramayan 'ikonların ve hamamböceklerinin vatanı' olarak nitelendiriyordu. Ülkenin Marksist bir devrimin gerçekleşmesine imkân vermeyecek ölçüde geri kalmış olduğunu söylüyordu. Rusya'nın Almanya'nın yardımına ihtiyacı vardı ve Troçki burada da devrimi destekliyordu. Stalin ve diğer pek çok kişi bunu umutsuz bir çaba olarak görüyor 'Tek Ülkede Sosyalizm' tezini öne sürüyorlardı.

Troçki Parti'den atılarak 1928 yılında bir elektrik santralini yönetmesi için Kazakistan'a gönderildi. Ama pes etmek bilmiyordu, Stalin de ondan kurtulmaya karar verdi. Birkaç yıl sonra mutlak gücü ele geçirdiğinde Stalin siyasî bir mahkeme tezgahlayabilir ve tüm eski Bolşevikler gibi Troçki'yi de öldürtebilirdi. Ancak 1929 yılında bunu yapmak mümkün değildi. O, ailesi ve kitaplarıyla birlikte özel bir trene bindirildi ve sürekli sızlandığı bir yolculuğun ardından Odessa Limanı'ndan bir gemiyle İstanbul'a gönderildi.

Sovyetler elini uzattı

Neden Türkiye? Bu sorunun cevabını gerçekten bilmiyoruz. Ne var ki Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin yakın olduğu aşikâr. Samimiyetin derecesini İzmir'deki bir meydana bakarak anlayabiliriz. Sovyet bir mareşalin adını taşıyordu: Voroshilov Meydanı. Moskova 1920 yılından itibaren Türk milliyetçilerine altın ve silah yolluyordu çünkü düşmanları ortaktı. Güney Kafkasya'da işbirliği yapmışlardı. Hatta bu dönemde Ankara Azerbaycan, Moskova ise Büyük Ermenistan üzerindeki taleplerinden feragat etti.

Türkiye'de Kafkasya sürgünlerinin yazıları yasaklandı. Üstelik bazı Sovyet uygulamaları da taklit edildi. Mesela Halk Evleri'nin kurulmasıyla, Sovyet 'halkevleri' gibi kırsalda yaşayan halkın aydınlatılması hedeflendi. 1928 yılındaki Harf İnkılâbı'ndan hemen sonra yaşanan bu değişiklikler, eski İstanbul Üniversitesi'nin kapatılıp çoğunluğu yabancı hocalardan oluşan yeni bir kadronun kurulmasıyla Batılılaşmanın zirvesine ulaştı. Türk radyolarında hep klasik Batı müziği çalınıyordu.

Bu dönemde Türk-Sovyet işbirliğinin başka bir boyutu daha vardır. 1929 yılında Avrupa'daki Amerikan yatırımı suyunu çekti ve büyük bir ekonomik buhran kapıya dayandı. Dünya ihracat rakamları 1932 yılında bir önceki dönemin üçte birine gerilemişti. Batan bankalar ve kitlesel işsizlik büyük devletlerin serbest ticareti rafa kaldırmalarına yol açtı. Tarıma dayalı Türk ihracatı da bundan ağır hasar aldı. Bu dönemde sadece bir ülke Türkiye'ye yardım elini uzattı. Ekonomik işbirliği ihtiyacı içinde olan Sovyetler Birliği 8.000.000 altın rublelik faizsiz kredi verdi. Biri Kayseri'de olan iki tekstil fabrikasının kurulmasına destek oldu. Bunun ardından Türkiye'de ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı devreye sokuldu. Yine Sovyet elektrik uzmanı Profesör Orlov, enerji sektörünün başına geçti. Troçki tüm bu siyasî ve ekonomik desteğin sebebi olarak görülebilir.

Troçki yanında ikinci karısı Natalia, çok sayıda kitap ve kendisine bir tanrı gibi tapan iki dış ilişkiler sekreteriyle birlikte Türkiye'ye gelmişti. Bir ev kurup Türkiye'de yaşamaya başladı. Türk istihbaratına bilgi vermiş olması muhtemel bir de Rum bahçıvanı vardı. Bildiğimiz kadarıyla korumalarından biri arasında Rusça'yı iyi bilen bir Kafkas göçmeni mevcuttu. Troçki'nin Büyükada'da geçirdiği sürenin en ilginç yanlarından biri, Stalin'in onun bütün yazışmalarını biliyor oluşudur. Bunu Edvard Radzinski'nin yazdığı Rusça biyografiden öğreniyoruz. Bunun tek yolu ise, Türklerin bu belgelerin kopyalarını Stalin'e yollamasıdır.

Troçki'nin ailesi hep ortadaydı. Sovyetler Birliği'nde kalan bir kızı ve bir oğlu sonradan öldürülmüştü. Paris'te yaşayan ve yine sonradan öldürülen diğer oğlu, İstanbul'a Troçki'yi ziyaret etmeye gelmişti. Aile fertleri arasında Natasha'nın büyük bir sevgiyle bağlı olduğu ve büyüttüğü küçük bir torun da vardı. Troçki'nin başarısızlıkla sonuçlanan ilk evliliğinden olan kızı, babasının yanına geldi. Sinirleri bozulduğundan kısa süre sonra ünlü bir psikiyatrın bulunduğu Berlin'e geri gönderildi. Sonra da intihar etti.

Troçki'nin buradaki yaşamı oldukça pahalıydı. Çalışanları çoğu zaman para alamazlardı. Buna karşın dünyanın ilgisini çeken bu şahsiyetin pek çok ziyaretçisi oluyordu. Bu ziyaretçilerden ilki sol fikirlere karşı sempati besleyen genç bir Belçikalı gazeteci olan Georges Simenon'du.

Simenon Türkiye'ye geldiğinde Troçki, Louis-Ferdinand Celine tarafından yazılan, 1914-18 yılları arasında yaşanan acıları anlatan ünlü Fransız romanını okuyordu. Celine o dönemlerde solcu bir yazar sayılıyordu ancak sonradan Alman işgali altındaki Vichy Fransa'sında yoğun bir şekilde Yahudi düşmanlığı propagandası yapar hale gelmişti. Batılı Müttefik Devletlerin işgalinin ardından da Nazi Almanyasına kaçmıştı.

Türkiye'de Troçki'nin imdadına Amerikan yayınevleri yetişti. Yayınevleri ona önemli miktarda paralar ödediler ve böylece üç ciltlik *Rus Devrimi* adlı eseri Büyükada'da yazıldı. Kabul edelim ki, oldukça karmaşık bir olay hakkında yazılan kitap, iyi yazarlar dışında herkese meydan okuyacak bir başarıya sahiptir. Kitabın yazılması katı bir disiplinle mümkün olmuştur. Üstadın okuma ve yazma işleriyle uğraştığı sabah ve akşam saatlerinde asla rahatsız edilmemesi gerekirdi.

Öğle yemeği saat tam 1'de yenirdi ve yemekler genellikle yenemeyecek kadar kötü olurdu. Üstat yemeğini hızlı ve sessizce yerdi. Troçki'nin Batı Avrupa ya da Latin Amerika'nın siyasî durumu hakkında yapmış olduğu yorumlar halen okunmaya değerdir.

Stalin'i kızdıran bir balık

Troçki'nin meşguliyetine rağmen zaman ayırmaktan vazgeçmediği bir merakı da vardı. Rum bir balıkçının teknesiyle Marmara Denizi'ne açılıp balık tutardı. Marmara Denizi hakkında da bilgi edinen Troçki şafak vakti açılırdı denize. Hiç kimsenin bilmediği bir balık türü bile keşfetmişti. Büyük, etli ve kırmızı renkteki bu balık çoğunlukla denizin diplerinde yaşıyordu. Solungaçları hayal meyal orak ve çekici andırıyordu. Troçki balığa Sebastes Leninii adını verdi. Bu haberi aldığında da Stalin küplere binmiş ve 1942'de Stalingrad Muharebesi'nin en kanlı günlerinde, Sovyet *Zooloji Dergisi*'nde kendi adıyla bir makale yayınlamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla rekabetten hiç hoşlanmayan Stalin, Troçki'nin kendinin rakibi olduğu gerçeğiyle bir türlü barışamıyordu.

Öte yandan Troçki ile ilgili olarak, devrimin onun önderliğinde çok daha kansız ve akıllıca olacağı söylentileri dolaşıyordu. Onun Lenin'in gerçek halefi olduğuna dair bir efsane dalga dalga yayılıyordu. Söylentilere hak vermek mümkün

değil. Çünkü Troçki de zalim biriydi, üstelik köylülerden de nefret ederdi. Gerekli gördüğünde hepsi açlıktan ölecek de olsa, sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda köylülerin tahıllarını ellerinden almaktan çekinmezdi. Zaten Stalin de bunu yaptı.

1934 yılına gelindiğinde Türkiye siyasetinde batılılaşma karşıtı fikirler öne çıktı. Fevzi Çakmak Paşa giderek siyasete ağırlığını koyuyordu. Troçki'nin ülkedeki varlığı şüphesiz bir utanç kaynağı haline gelmişti. Bu sebeple 1933 yılında kısa süreliğine Fransa'ya gidip gelen Troçki 1934 yılında Türkiye'yi tamamen terk etmek üzere hazırlıklara başladı. Önceki yıllarda hiçbir ülke onu kabul etmek istemiyordu. Ancak ekonomik buhranın sona ermesiyle bazı ülkelerde Stalin tarzı komünizme eleştirel yaklaşan sol görüşlü hükümetler iktidara geldi. Norveç bunlardan biriydi ve Troçki de buraya gitmeyi tercih etti.

Meksika devriminden sonra Troçki Atlantik'i aşarak, oraya yerleşti. Bu ülke hayatının son durağı olacaktı. Ancak kinden beslenen Stalin, teğmenlerini Troçki'yi öldürme hırsıyla doldurmaktan vazgeçmedi. 1940 yazında bir gün yakışıklı genç bir Katalan, Troçki'nin evinde hizmetçilik yapan kadına alışveriş yaparken yaklaştı. Daha sonra onun güvenini ve belki de fazlasını kazandı. Kısa süre sonra bu genç Katalan yaşlı Natalia'nın çantalarını taşımaya başladı. Hizmetçiden kendisini Üstatla tanıştırmasını istedi, çünkü Marksist teoriyle ilgili tartışmak istediği konular vardı. Üstat kendisini kabul ettiğinde genç Katalan Ramon Mercader, bir buz baltasıyla Troçki'nin kafasını parçaladı. Bu olay hakkında pek çok film yapıldı. Sonuncusu da bir İtalyan yapımıdır. Neden konu üzerine Türkçe bir film çekilmesin? Bu film bütün dünyada gişe rekorları kırabilir. Belki de Halit Ergenç için yeni bir rol olabilir?

Ekim Devrimi Ankara'yı Nasıl "Yoldaş" Yaptı?

Bolşevikler 1917 Ekim Devrimi'nden sonra iktidarı ele geçirdiklerinde çok büyük bir yanılgı içindeydiler. Alman orduları Rusya topraklarının içlerine kadar girmiş, başkent St. Petersburg'u tehdit ediyorlardı. Millî müdafaa en önemli öncelikti. Lenin bu fikri reddetti, öyle ki Rus askerlerine savaş alanını terk etmelerini, hatta komutanlarını öldürmelerini öğütledi. Bunun sebebi Almanya'da da bir devrimin yaşanacağı beklentisi taşımasıydı.

1. Dünya Savaşı üç yıldır devam ediyordu ve muazzam acılara sebep olmuştu. Peki, ne için? Lenin meselenin tamamen kapitalistlerin kârı ve emperyalizmle ilgili olduğunu söylüyor, çok yakından tanıdığı Alman solunun da kendisiyle hemfikir olmasını umuyordu. Eğer Rus solu işareti verirse, Alman solu da devrimi gerçekleştirecekti: devasa grevler ve kitlesel düzeyde askerden kaçmalar neticesinde Batı'daki savaş da sona erecekti.

Elbette böyle olmadı. Savaş bir heyecan dalgası yaratmıştı ve çok az kişi Lenin gibi düşünüyordu. İngiltere ve Fransa'da sosyalistler zaten hükümete girmişti; Almanya'da da sendikalar ordu ile işbirliği yapıyordu. 1918 yılında Almanya yıkıldığında bile Asker Konseyleri Bolşevik modeline göre örgütlenmiş ve Mareşal von Hindenburg'u liderleri olarak

seçmişlerdi. Alman çiftçilerse Rusya'daki köylülerin aksine karşı devrimin tabanını meydana getirmişti. Lenin Bolşevik Devrimi'nin bütün dünyada bir etki dalgası yaratmasını umuyordu ama devrim gerçekleştiğinde çok az insan bu durumdan haberdar olmuştu.

Rusya bir süredir savaşta zayıf düşmüştü ve Batı'da hiç kimse radikal sosyalistlerin başarıya ulaşabileceğini düşünmüyordu. Bazı Almanlar sürece müdahil olup -kendi ülkeleri dahil olmak üzere- bütün imparatorlukların düşmanı olan Bolşevikleri devirmek istiyordu. Dışişleri Bakanı Amiral Hintze, Bolşeviklerin Almanya'nın tam da Rusya'da istediği kişiler olduklarını söylüyordu, zira Bolşevikler ülkede kaosa yol açmıştı.

Lenin'in hayatta kalmak için başka yollar bulması gerekiyordu. Moskova'da kısa süre içinde bir terör rejimini hayata geçirdi ve Çarlardan çok daha acımasız bir yol izledi. Lenin'e göre orta sınıflar enflasyon ve vergi değirmeninde öğütülüp paramparça edilmişti; rehinelerin kitleler halinde öldürülmesi emrini verdi (devrimin çıkarlarına hizmet eden her şey mubahtır).

Bolşeviklerden Togan'a Başkurt vaadi

1918 yılında karşı-devrimci generaller Batılı müttefiklerin de desteğiyle güney Rusya'da güçlerini toplayıp 1919'da saldırılara başladılar, böylece Rusya'da iç savaş başlamış oldu. Lenin bu noktada hayatının en önemli fakat beklenmeyen ittifakını yaptı. Rusya geçmişte farklı milletten insanları bünyesinde barındıran devasa bir imparatorluktu.

Ruslar yalnızca Ukrayna'da yaşayan 40 milyon civarında insanın Rus olarak kabul edilmesi halinde ülke içindeki çoğunluğu teşkil ediyordu; öte yandan Ukrayna'da da ayrılıkçı birtakım milliyetçi gruplar mevcuttu. Ukraynalıların kendilerine ait bir dilleri vardı. Ruslar bu dile 'jargon' adını vermişti.

Lenin ve milletlerden sorumlu komiser Stalin, Ukraynalıları yüreklendirmeye başladı ve bunun sonucunda iç savaş sırasında Ukraynalı milliyetçiler susturulmuş oldu. Bunun yanında Bolşeviklerin pek çoğu Ukrayna asıllıydı. 1918'de Almanların himayesindeki Bağımsız Ukrayna yıkıldı. Ama Bolşeviklerin kullanabileceği çok daha güçlü bir silahları daha vardı.

Ruslar 'halkların kardeşliği' adına Müslümanlarla ittifak yapmaya başladılar. Elbette Bolşevikler bütün dinlerden nefret ediyordu ve 1917 itibariyle Orta Asya emirleri, Çarı destekleyen aşırı-gerici unsurlar olarak görülüyordu. Bununla birlikte hayranlık uyandırıcı bir bilgin olan Başkurtlu Zeki Velidi Togan gibi ilerici Müslümanlar da vardı. Togan ayrı bir Müslüman ve Tatar kimliğinin tanınması için önce Rus liberalleriyle, sonra da Bolşeviklerle ittifak yapmıştı. Togan'ın anıları son derece ilginçtir. 1918 yılında Gatchina Sarayı'nı Beyaz general Yudenitch'ten korumak için bir Başkurt köprüsü inşa ettirmişti ve kendisine bağımsız Başkurt'un kurulacağı vaat edilmişti.

Aşağı yukarı aynı şey Kafkasya'da Çeçenlerin de başına geldi. Bolşevikler 1919'un sonunda Trans Kafkasya'ya girdiklerinde hem Ermenistan'ı, hem de Azerbaycan'ı kısa sürede kontrol altına almışlardı (Gürcistan 1921'e kadar bağımsız bir devlet olarak kaldı). Eylül 1920'de Bolşevikler Bakü'de anti-emperyalizm gündemiyle 'Doğu İşçileri Kongresi'ni örgütlemeyi başardı.

1919'da Lenin, batı Avrupalı sol partilerin temsilcilerini bünyesinde barındıran Komünist Enternasyonali (Komintern) kurdu; Komintern'in bir dünya devrimine katkıda bulunması umuluyordu. Bakü Kongresi'nde 40 yaşında bir Ukraynalı Yahudi olan Komintern sekreteri Grigory Zinoviev, kulakları tırmalayan Yahudi aksanıyla Almanca konuşarak ve özellikle de İngilizleri kötüleyerek bir dünya devrimi çağrısı yaptı. Diğer pek çok kişiye ek olarak zamanında Trablusgarp'ta

İtalyanlara karşı savaştığı için Libya proletaryasının temsilcisi ilan edilen Enver Paşa da Zinoviev'le hemfikirdi. Enver Moskova'ya Alman General von Seeckt'in yoğun ısrarları neticesinde gitmişti ve Bolşeviklerin Orta Asya'da yürüteceği mücadeleyi desteklemelerini istiyordu (Enver diğer bütün delegeler gibi beş dakika konuşma hakkı olması karşısında çok öfkelendi ve katılımcılara yazılı bir konuşma metni dağıtıp salonu terk etti).

Zeki Velidi Togan da toplantıya katılmıştı; ancak Stalin ve Troçki Togan'a Başkurt'un bağımsızlığı hak eden bir ulus olmadığını, sadece aşiret ve mollalardan müteşekkil olduğunu söylediler. Togan kısa süre sonra canını kurtarmak için İran'a kaçtı (sonra da İstanbul Üniversitesi'nde son derece saygın bir Türkoloji profesörü oldu).

Ne var ki Enver kısa süre sonra hayal kırıklığına uğradı; çünkü Bolşevikler milliyetçi bir Türk ayaklanmasının çoktan patlak verdiği Ankara'da Enver'in büyük rakibi Mustafa Kemal'le ilgilenme kararı almışlardı. Enver Orta Asya'ya tek başına gitti ve pan-Türkçü bir ayaklanma başlatmak üzere çalışmalar yürütürken orada öldürüldü (bu olay 1922 yılında, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı Sakarya Muharebesi ile aynı zamanda gerçekleşmişti).

Mustafa Kemal'in Komünistlerle kârlı ittifakı

Bolşeviklerin bu dönemde kurmuş olduğu en dikkat çekici ilişki Türk milliyetçileri ile bağlantılarıydı. 1919'da Ankara ve Moskova arasında iletişim kurmak oldukça zordu. Grip salgınları ve iç savaşın ortasında bir mektubun adrese ulaşması üç ayı buluyordu. Fakat Lenin bir şekilde Ankara'daki milliyetçilerin örgütlü ve geleceklerinin parlak olduğuna kanaat getirdi. Diğer tarafta Türk milliyetçileri Moskova ile ittifak yapmanın kendileri için avantajlı olacağını anlamıştı.

1920 yılında, mükemmel bir Osmanlı üst sınıf kökenine sahip olan Albay Ali Fuat Cebesoy, Bolşeviklerin dışişlerinden sorumlu komiseri Georgi Çicerin (tesadüf odur ki Çicerin de aristokrat kökenlere sahip biriydi: Çarlık rejiminde dışişleri bakanlığında kütüphanecilik yapmış, Mozart'ın yaylı çalgılar dörtlülerine hâkim bir eşcinseldi) ile bir anlaşma yaptı.

İki adam birbirlerine 'yoldaş' dediler. Moskova Büyük Ermenistan projesini desteklememe ve Ankara'daki milliyetçilere altın ve silah gönderme; Mustafa Kemal ise bunun karşılığında Azerbaycan'a dokunmama sözü verdi. Anlaşmanın ilk meyvesi, Kars'ın Ekim 1920'de Türk ordusu tarafından kontrol altına alınması oldu.

Bu tarihten sonra uzunca bir süre Türklerle Sovyetler iyi ilişkiler kurdular. Cumhuriyet Türkiye'sinde Kafkas göçmenlerin edebi yapıtları yayınlanamıyordu; 1945'te ise İsmet İnönü Almanların yanında savaşmış sürgünlerin Sovyetler Birliği'ne geri gönderilmelerine izin verdi (Zeki Velidi Togan tutuklanmıştı). Bu bağlamda bir husus dikkat çekicidir. Genel olarak insanlar -İspanya İç Savaşı'nda olduğu gibi- Komünistlerle ittifak yaptıklarında bunun sonuçları ağır olmuştur. Mustafa Kemal, tıpkı De Gaulle gibi, Komünistlerle yaptığı ittifaktan Komünistlerden daha fazla fayda sağlayan çok az sayıda devlet adamından biridir. Bu ittifak çerçevesinde ülkede paravan bir Komünist Partisi kurmuş ve partinin genel sekreterliğine Celal Bayar getirilmişti (Mustafa Kemal esprili bir adamdı). Her halükarda 1921'e gelindiğinde Bolşevikler hayatta kalabilmek için bütün 'kapitalist' güçleri karşılarına almak yerine, bunlar arasındaki farklılıklardan nemalanmaları gerektiğini öğrenmişlerdi.

Bütün bu hikâye ironilerle dolu. Bolşevikler işe sanayi devleti Almanya'ya yaklaşarak başladı. 50 yıl sonra, devrimin yıldönümü kutlamaları sırasında Komünistler Batı'daki diğer bütün ülkelerde başarısızlığa uğramıştı. Ama köylü Doğu'nun

uçsuz bucaksız topraklarında müthiş başarılar kazandılar. Çin'i fethettiler, Küba onlarındı, hatta Vietnam'da ABD'yi mağlup etmeyi bile başardılar. Ve bu ironi içinde bir ironi daha vardı: Komünistlerin ilk ilerlemelerini kaydettikleri Müslüman ülkeler -özellikle de Afganistan- Komünizme en başarılı şekilde direnen ülkelerdi. Öyle ki bu ülkelerdeki direniş Sovyet sisteminin nihai sonunu hazırladı.

II.
Ermeni Soykırımı Tezi

Ermeni Soykırımını Reddettiğim İçin Cezam Ne Olur?

Mart 1894'te Horen Aşıkyan Efendi adlı bir Ermeni Patriği Kumkapı katedralindeki vaazında cemaatine bir uyarıda bulundu. Devrimci Ermeni milliyetçileri iş başında ve oldukça tehlikeliler, diyordu. Ermeniler 1000 yıldır Türklerle bir arada yaşıyordu; Bizans'a karşı müttefik olmuşlar ve refaha ulaşmışlardı. Devrimciler bağımsızlık rüyası görüyor olabilirdi ancak Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir bölgesinde çoğunluğu oluşturmuyordu.

Horen Aşıkyan Efendi devrimcilerin bu faaliyetlerini sürdürmesi halinde Avrupalı güçlerin onlara yardım etmeyeceğini ve bunun Ermeni halkı üzerinde bir yıkıma sebep olacağını söylüyordu. O gün katedralden çıkarken genç bir Ermeni milliyetçi tarafından vurularak öldürüldü. Ama söyledikleri doğruydu. Ermeni terörü kol geziyordu. Hınçak (çan sesi) partisi adını devrimci bir Rus dergisinden (Alexandr Herzen'in *Kolokol* adlı dergisi) alıyor, terörizm taktikleri de Rus kaynaklardan esinlenilerek oluşturuluyordu.

Bu insanların kendileri ile aynı fikirde olmayan (muhtemelen çoğunluğu oluşturan) ve aralarında Van belediye başkanının da bulunduğu Ermenileri katletmeleri, bazılarının da paralarını gasp etmeleri meşhurdur.

1914'te savaş patlak verdiğinde Çarın ordusunda dört gönüllü Ermeni tugayı bulunuyordu ve Echmiadzin Patriği tıpkı Nesturi Patriği gibi Sultan'a resmen savaş ilan etmişti; Süryanilerse

ona sadık kalmışlardı. Bunlara ilaveten Osmanlı ordusu için bir de önemli güvenlik derdi vardı ve 1915 Nisan'ındaki meşhur Van ayaklanmasında bu durum en yüksek noktaya ulaşmıştı. Patrik Aşıkyan'ın korktuğu oldu ve Osmanlılar bu ayaklanmaya tepkisiz kalmadı.

Günümüzde Anadolu'da neredeyse hiç Ermeni kalmamıştır. 1915'e kadarsa Anadolu'da 1 milyon 500 bin kadar Ermeni yaşamaktaydı. 1. Dünya Savaşı'nın en sıcak günleriydi ve Osmanlı Devleti o yaz cephedeki illerde ya da askerî muhaberatın bulunduğu bölgelere yakın yerlerde yaşayan Ermenilerin özellikle kuzeydoğu Suriye'de yer alan Deyrizor bölgesine tehcir ve burada iskân edilmesine hükmetti. 550 bin kişi bu karardan etkilendi.

Binlerce insan Erzurum, Elazığ (Harput) ve Sivas dağlarından geçerek Deyrizor'a doğru yol alıyordu. Yolda pek çok saldırı ve soygunla karşılaştılar, birçoğu hayatını kaybetti. Deyrizor'a ulaştıktan sonra ölümlerin ardı kesilmedi çünkü Suriye'de salgın hastalıklar kol geziyordu. Çekirge sürüleri meyve ağaçlarını bile talan etmişti. Tehcir Mart 1916'da resmen sona erdi, ancak savaş bittiğinde çok sayıda Ermeni hayatını kaybetmişti.

Ermenilerin lideri Boghos Nubar Fransa Dışişleri Bakanı'na sayının 700 bin olduğunu söylüyordu, bağımsızlığını yeni kazanmış Türk hükümetinin tahmini ise 800 bindi. Osmanlı kaynaklarını bilen Amerikalı nüfus tarihçisi Justin McCarthy de bu sayıların doğruluğunu teyit ediyor. Diasporadaki yorumcular tarafından dillendirilen daha yüksek rakamları bir kenara bırakabiliriz.

En küçük Sovyet Cumhuriyeti

Ne var ki bu, Ermenilerin başına gelen felaketin sonu değildi. 1918'de Çarlık Rusya'nın yıkıntılarından bağımsız bir devlet

ortaya çıktı ve kısa sürede bölünme ve megalomanlıkla sarsıldı. Yeni devletin bayrağını tasarlamak üzere bir araya gelen komite tek bir millî hayvan üzerinde anlaşamadı ve önerilen dört hayvan figürünü de bayrağa koydu (bu bayrak 'hayvanat bahçesi' olarak bilinir).

İlk iş 1918 Noel'inde Gürcistan'a savaş açmak oldu. Müslümanların katliamıyla birlikte yürütülen faaliyetlerle Erzurum ve Trabzon ele geçirilmeye çalışıldı. Aynı şey Azeri topraklarında da meydana geldi. 1920'nin sonunda Rusya ve Türkiye dahil olmak üzere tüm komşularıyla savaş halinde olan Ermenistan çöktü ve bir Sovyet Cumhuriyeti oldu.

Ermenistan en küçük Sovyet Cumhuriyeti olarak ayakta kalmayı başardı ancak çok geniş bir diasporası vardı; özellikle ABD ve Suriye'yi kontrol altında tutan Fransa'ya 400 bin kadar Ermeni yerleşmişti. Bu diaspora geçmişi unutmuyor. Hatıralar, tarihsel anlatılar birbiri ardına geliyor; anıtlar yükseliyor ve 'Ermeni soykırımını tanımaya' ikna olan yasal kurumların listesi uzadıkça uzuyor. Çünkü diasporanın var olduğunu iddia ettiği şey bu; katliam ya da etnik temizlik değil.

Osmanlı hükümeti Ermeni halkını yeryüzünden silmeyi amaçladı mı? 'Katliam' yerine kullanılan 'soykırım' iddiası günümüz akademisyenleri için önemli bir sınav; tazminat talepleri tehditkâr bir arka plan meydana getiriyor. Eğer Yahudiler bu talepte bulunabiliyorsa Ermeniler neden bulunmasın? Ve acımasız bir kampanya sürüp gidiyor.

Bu taleplerin bazıları komik boyutlarda. Edinburgh Kent Konseyi 'soykırımı tanıdığında' bununla ilgili kişisel bir deneyimim olmuştu. Bu süreçte yer alan insanların çoğu bırakın Ermenistan'ı, Türkiye'yi bile harita üzerinde gösteremezdi ve Osmanlı tarihi hakkındaki bilgileri de haremin ötesine geçmezdi.

Sağlık hizmetlerinde müdürlük yapan Konsey Başkanına neden bu işe kafayı taktığını sordum. Şöyle açıkladı: Edinburgh Güney Afrika'da apartheid rejimine karşı kampanya düzenlemiş ve bundan oldukça memnun olmuştu. Edinburgh sesini yükseltmiş, Güney Afrika yıkılmıştı. Daha sonra bir Ermeni sağlık teknisyeni soykırımın tanınmasını önerdi, oylama yapıldı ve kabul edildi. Neredeyse hiç kimse bu kararın bölgede yaşayan Türkleri rahatsız edeceğini düşünmemişti (ancak) tabii ki böyle oldu. Aynı şey Arjantin, Litvanya ve Uruguay'da da geçerli; hiçbirinde başka bir bakış açısına dahi kulak verilmiyor. Fransa Millet Meclisi neredeyse 'inkârı' suç haline getiren bir yasayı kabul etti, İsviçre de benzer bir kanun yürürlüğe kondu. Elbette ki politikacıların tarihçilere ne söyleyeceklerini dikte etmesi aptalca bir şey.

Kurmaca belgeler, çeviri hataları...

'Soykırım' tezine karşı çıkan akademisyenler, dobra dobra söylemek gerekirse A takımıdırlar, Princeton'dan Bernard Lewis, Justin McCarthy, College de France'tan Gilles Veinstein, Amherst'ten Guenter Lewy (burada sadece en önde gelenleri sayabiliyorum), çok dilli kaynaklara erişimleri olan birinci sınıf tarihçiler. Karşılarında ise B takımı var: Kendinden menkul 'soykırım akademisyenleri derneği' üyeleri. Bunlar Ruanda ya da Bosna hakkında fikir sahibi oldukları için Osmanlı Türkiye'siyle ilgili ahkâm kesebileceklerini düşünüyorlar. Bunların arasında şimdilerde Türkiye'de çok bilinen bir isim var: Taner Akçam. Diaspora lehine güçlü yazılar yazıyor ve etnik temizlik ya da katliamdan farklı olarak Ermenilerin soykırıma uğradığını savunuyor. Akçam zeki bir adam ve iyi bir yazar. İngilizce kaleme alınmış son kitabı da geniş bir yankı uyandırdı. Wikipedia'ya baktığınızda ya da yabancı akademisyenlerle konuştuğunuzda genel olarak kanıksanmış bir görüş hakim: "Ermeni soykırımı vardır".

Ancak bu teze karşı çıkmak için ciddi kanıtlar mevcut. İstanbul dört yıl boyunca İngiltere'nin işgali altında olmasına ve bu sırada arşivlere tam erişim mümkün olmasına rağmen soykırım niyetinin ortaya konduğu hiçbir belge bulunamadı.

Ortada bir dizi sahte belge var; özellikle 1920 yılında Fransa'da bir lisede bir araya getirilen ve artık abes düzeyde kurmaca olduğu kabul edilen (orijinal belgeler ortada yok) belgeler var. İngilizler ve daha sonra Alman mahkemeleri bunları kullanmayı reddetti.

1915 yılında Talat Paşa'nın başında olduğu İçişleri Bakanlığı Ermenilere iyi muamele edilmesini salık veren emirler yayınladı. 1916'da yaklaşık 1500 Osmanlı memuru yargılandı ve bunlardan aralarında bir valinin de bulunduğu 50 tanesi Ermenilere karşı işledikleri suçlar sebebiyle idam edildiler.

İyi bilindiği üzere İstanbul, İzmir ve Halep'teki Ermenilere neredeyse hiç dokunulmadı ve pek çok başka Ermeni de tehcirden hariç tutuldu. Haliyle Akçam'ın da dolaylı kanıtlar -örneğin gizli emirler- bulması gerekiyor. Bu tez çok sayıda Batılı okuru ikna etti ancak Osmanlı Türkçesi bilmedikleri için bir yargıya da varamıyorlardı.

Osmanlı Türkçesi (ve Rusça) bilen Erman Şahin adlı genç bir akademisyen Akçam'a pek çok sarsıcı eleştiri getirdi. Kelimelere yanlış anlamlar yüklenmiş (örneğin *pillage* [bozgunculuk, yağma] kelimesi *massacre* [katliam] olarak çevrilmişti); kişilerin kimlikleri yanlış saptanmış, kronolojiyle oynanmış, alıntılardaki önemli kelime ve ifadeler çıkarılmıştı. Şahin son üç yıldır saygın dergilerde yazılar kaleme alıyor ama Akçam eleştirileri hiçbir zaman cevaplamadı. Bir başka diaspora lideri Vahakn Dadrian da Guenther Lewy tarafından Alman kaynaklarını yanlış kullandığı gerekçesiyle kıyasıya eleştirildi ama o da hiçbir zaman bu suçlamalara yanıt vermedi.

Random House intikamı

Ben onlar kadar ciddi bir mağdur sayılmam ama benim de bu konu ile ilgili şikâyetlerim var. 10 yıl önce diaspora Peter Balakian'ın yazdığı *Burning Tigris* [Dicle'yi Yakmak] adlı bir kitap yayınladı, bu kitap bir tür yanlış bilgiler ödülünü hak ediyor. *The Times Literary Supplement*'ta [kitap eki] Balakian'ın bu acemi hataları ile ilgili uzun yazılar yazdım; görünüşte kitap gözden düşmüştü.

Daha sonra ABD'deki Random House Yayınevi benden *Birinci Dünya Savaşı: Kısa bir Tarih* adlı bir kitap yazmamı istedi. Kitabın taslağını teslim ettim ve 18 ay cevap gelmesini bekledim. Gelen şeyse 13 bin kelimelik acımasız bir eleştiri ile yanlış olduğunu düşündükleri şeylerin listesi oldu. Liste neredeyse tamamen uydurma düzeltmelerle doluydu (Mesela bir yerde Lenin'in arkadaşlarından birinden bahsederken *Ganetsky* adını kullanmıştım, bana gelen cevapta ise bunun doğrusunun *Hanecki* olduğu yazılıydı. Bunların ikisi de aynıdır, sadece aynı ismin Rusçasını mı, yoksa Lehçesini mi tercih ettiğinize bağlıdır, ancak ikisi de kabul edilir). Random House Yayınevi'nin bu branşında Ermenilerin aktif olduğu bir danışma kurulu vardı. Mesele belliydi, intikam alıyorlardı. Ama ben kazandım. 24 saat içinde İngiltere'deki Penguin Yayınları, 48 saat içinde de ABD'deki Basic Books adlı yayınevi kitabı aldı ve kitap 12 dile çevrildi (Rusça ve Türkçe dahil). Bir süre Amazon'da en çok satan 100 kitap arasında yer aldı. Geçen hafta kitabın Çincesinin çıkacağını duydum. Bu sırada Norveç ve İspanya'daki yayınevleri de yeni basımları hazırlıyor. Yani ben kazandım.

Her birimiz Paris'te hakaret davalarıyla boğuşan Bernard Lewis'ten kendi yayıncısı Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından 'Türklerin inkârcı söylemini' kullanmakla suçlanan Guenther Lewy'e (*Disputed Genocide* [*Tartışılan Soykırım*] adlı kitabı Utah Üniversitesi Yayınları ve İtalya'da Einaudi Yayınları tarafından basıldı) ve Avustralya üniversiteleri ta-

rafından 'içeri alınmayan' Justin McCarthy'ye kadar hepimiz benzer deneyimler yaşadık.

Ermenilerin buna verecekleri en doğru tepki, meseleyi bütünüyle uluslararası bir mahkemeye taşımak olabilir. Diaspora bunu asla yapmadı; bunun nedenini tahmin edebiliriz.

İsviçre'nin de müdahil olduğu İnsan Hakları Mahkemesi'ndeki önemli bir davayı kaybettiler. Mahkeme İsviçre'deki hukukun ifade özgürlüğünü ihlaline dair nitelikli tarihçiler arasında herhangi bir fikir birliği olmadığını açıkça tanıdı. Yine de en azından artık fiziksel şiddetle karşı karşıya değiliz. Bundan 30 yıl önce ASALA diplomatların çocuklarını katlediyor ve bu olaylara şahit olan masum Fransızları diasporanın davası uğruna öldürüyordu. Ama bu yazıyı kaleme aldığım için cezamın ne olacağını da merak ediyorum. Diaspora ödevine iyi çalışıyor. Garip olan şu ki, bugüne kadar Paris'teki dengesiz ve şişman bir akademisyen kadından başka, sürekli olarak soykırımdan bahsetmenin hiçbir tarafın davasına fayda getirmediğini düşünen bir Ermeni, Türk ya da eski Sovyet Rusyasında yaşamış (ya da İngiliz) biriyle tanışmadım. Bir kez daha modern zamanların o garip hastalığı ile karşı karşıyayız: Ermenilerin yarattığı diasporacılık hastalığı.

Şu anda benim gibi İskoçlar, kimi aptalları yeniden yüzlerini boyayıp en yakın komşularından nefret etmeye sevk eden Hollywood yapımı *Braveheart* [Cesur Yürek] adlı filmiyle semiren güçlü bir kendini beğenmişlikten beslenen ve harikulade saçma bir fikir olan muhtemel bir özgürlükle yüzleşmek durumundalar.
Amerikalı bir diplomat arkadaşım vaktiyle bana insanların Atlantik'i geçtiğinde ülkelerini değil, gezegenlerini değiştirdiğini söylemişti. Kendi hallerine bırakılsalar Ermeniler ve Türkler bu işi kendileri çözebilir ve ihtimal o ki, her şey yeniden 1878'den önceki gibi olabilir. Ama ilk önce Ermenilerin diasporadan bağımsızlıklarını ilan etmeleri gerekiyor.

"Belgeler Sahte, Gerçekler Farklı; Diaspora İse Nitelikli Tarihçileri Susturuyor!"

23 Ağustos 2007

Sayın Foxman,

İstanbul'dan bir arkadaşım 1915 Ermeni Katliamı'na ilişkin açıklamanızla ilgili olarak size yazmamı istedi. Korkarım ki İftira ve İnkârla Mücadele Birliği'nin, katliamların soykırım olarak tanımlanabileceğine ilişkin -son derece dikkatli bir dille yazılmış da olsa- yaptığı açıklama şaşkınlık ve üzüntüye sebep olacaktır.

Bu konudaki en büyük otorite, kesinlikle Princeton'dan Bernard Lewis'tir. Kendisi birkaç yıl önce bir Fransız gazetesine verdiği demeçte Osmanlı hükümetinin (soykırım amacı taşıyan) girişimlerine kanıt oluşturan bir belge bulunmadığını ve tanım meselesinin "soykırımı nasıl tanımladığınıza bağlı olduğunu" söylemiştir. Bunun karşılığında Fransız mahkemelerinde aleyhinde açılan bir davayla karşı karşıya kalmış, hatta davalardan birini kaybederek sembolik bir tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. Burada söylemek gerekiyor ki, Ermenilerin bu davadaki avukatlığını meşhur bir Holokost inkârcısı olan, Çakal Carlos'un da savunmasını yapmış olan Maitre Verges üstlenmiştir. Verges'in savunmasını üstlendiği sevimsiz kişiler bununla da sınırlı değil, kendisi Saddam Hüseyin'i savunmak için de gönüllü olmuştur.

Ancak doğrusu ABD'de başka otoriteler de mevcuttur ki, bu kişiler akademik bakımdan Ermenilerin tarafında yer alan kişilerin tamamından daha niteliklidir. Kısa süre önce Amherst'teki kürsüsünden emekli olan Guenther Lewy meseleye gerçekten tarafsız bir gözle bakan bir kitap (*A Disputed Genocide*-Tartışılan Soykırım) yazmıştır; kitap diasporanın bir numaralı tarihçisi Dadrian'ın akademik performansına maddi bir zarar vermiştir. Osmanlı nüfus bilimcisi Justin McCarthy bu konuda kendisine danışılmasında fayda olan kişilerdendir. Paris'teki College de France'da görev yapan Gilles Veinstein da *L'Historie*'nın 1993 sayısında meseleyle ilgili geniş kapsamlı bir yazı kaleme almıştır.

Bunlar gerçekten de en üst düzey akademisyenler ve bu mesele yalnızca modern Türkiye'yi değil, Osmanlı ile ilgili de artık eskilerde kalmış bilgileri içeren derin bir birikime sahip olmayı gerektiren çok zorlu bir konu. "Soykırım" anlatısını sorgulayan başka akademisyenler de mevcut; bunlardan biri Harvard'da genç bir akademisyen olan Michael Reynolds'tur. Kendisi hem Osmanlı arşivlerini, hem de 1915 yılında Doğu Anadolu'yu işgal etmiş olan Rus askerî idaresinin kayıtlarını inceleyebilecek yetkinliğe sahip. Anladığım kadarıyla Rusya'nın belgeleri Türklerin 1915 ile ilgili iddialarını destekler nitelikte; yani ortada korkunç bir milliyetçi Ermeni provokasyonu var ve bunun neticesinde Ermeni nüfus vahşice tehcir edilmiştir.

Burada bu kişilerin yoğun saldırılara maruz kaldıklarını ve yayınlarının basımına engel olunmaya çalışıldığını ekleyebilirim. Örneğin yazıları okuyan hakemlerin değerlendirmelerinin manipüle edilmesi, hataların sayı ve öneminin fazlaca abartılması gibi. Bir örnek vermek gerekirse, UCLA hocalarından Amerikalı tarihçi Stanford Shaw'un aracına bubi tuzağı ile saldırılmış ve evine yangın bombası atılmıştır. Sesi daha çok çıkan Ermeni diasporasına mensup tarihçiler, 'tarihçilerin' kendilerini desteklediğini söylemekte ancak bu doğru

değil. Tam tersine: genel olarak bakıldığında meseleye ilk elden hâkim olan kişiler 'soykırım' tezini kabul etmemektedir.

1915 meselesi bir bütün olarak belirsizliklerle dolu; ancak sanırım meselenin bir kısmına ışık tutabilirim. Bu iddialarım için kolaylıkla referanslar verebilirim ancak konuya az çok aşina olan herkesin, diaspora tarihçileri dahil olmak üzere kaynaklarımı bildiğini zannediyorum. Genel olarak bu minvalde Prof. Lewy'nin Utah Üniversitesi Yayınları'ndan çıkmış olan kitabını anmak yeterli olacaktır.

1) Soykırımı kanıtladığı iddia edilen belgeler sahtedir ve İstanbul'un işgal altında bulunduğu 4 yıllık süre boyunca bu konuda kanıtlar arayan İngiliz hukukçuları bu belgeleri kullanmayı reddetmiştir. Üzülerek, tutukladıkları yaklaşık 100 kişi aleyhinde dava açamayacaklarını belirtmişlerdir. Devlet Bakanlığı da bu konuda yardım edememiştir. [Fakat] bu, Fransa'daki Ermeni diasporasını Fransa'nın güneyinde yer alan müzelerinde bu sahte belgelerin en meşhuru olan 'Naim-Andonian belgelerini' sergilemekten alıkoyamamıştır.

2) Bizzat Osmanlılar 1916 yılında Ermenilerin 1915 tehciri sırasında işlenen suçlarla ilgili olarak 1,300 kişiyi yargı önüne çıkarmış ve bir valiyi idam etmişlerdir.

3) Ermenilerin lideri Bogos Nubar'a 1914 yılında Osmanlı kabinesinde bakanlık teklif edilmiş, ancak kendisi Türkçe bilgisinin bu iş için yeterli olmadığını ileri sürerek reddetmiştir.

4) Bogos Nubar tarafından savaştan sonra yapılacak antlaşmalarda kullanılmak üzere Fransızlara verilen belgelerde Ermeni kayıplarının 700 bin kişi civarında olduğu söylenmiştir. Bunların birçoğu hastalık ve açlıktan ölmüştür, ancak o dönem Türkiye'nin doğusunda Müslümanlar ve Hristiyanlardan oluşan nüfusun dörtte biri de benzer sebeplerle hayatını kaybetmiştir. Bu korkunç bir dönemdir.

5) Osmanlı iç yazışmalarında, 1915 baharı başlarında yaygın olarak vuku bulan milliyetçi Ermeni ayaklanmaları bağlamında 'tehcir'den söz edilmektedir. Ruslar ve (Kıbrıs'taki) Fransızlar Ermeni birliklerini ve lejyonerleri kullanmıştır.

6) İstanbul, İzmir ve Halep'te yaşayan Ermeniler tehcire tabi tutulmamıştır. Lewy'nin de dediği gibi, bu durum Berlin, Frankfurt ve Viyana'da yaşayan Yahudilerin Hitler'in soykırımına dahil edilmemeleri gibi bir şeydir.

7) Bu trajik dönemin öncesinde Ermeni milliyetçileri ayaklanmalara karşı halkı uyaran önde gelen Ermenileri öldürmüştür. İstanbul Patriği ve Van Belediye Başkanı (ve çok sayıda başka kişi) bunlara örnek olarak verilebilir.

8) Diaspora Ermenileri hiçbir zaman bu meselenin düzgün ve yetkin bir mahkeme önüne getirilmesine izin vermemiştir. Bunun yerine parlamentoları ve diğer kurumları 'soykırımı tanımaları' yönünde teşvik etmiştir -ki bunlar arasında Kanada, Fransa, Litvanya, Şili, Wisconsin, Edinburgh Şehir Konseyi vs. sayılabilir. İşte ADL buralarda öne çıkar.

9) Diaspora tarihçileri tarafsız ve iyi amaçlı oluşumlar dahilinde bile Türk tarihçilerle bir araya gelmeyi reddetmektedir (örneğin 2 sene önce Viyana'da böyle bir girişim olmuştu).

Diaspora tarihçilerinin bu meselelerle ilgili olarak bazıları geçerli, bazıları daha az geçerli cevaplar bulacakları doğrudur; ancak bu cevaplar çok ama çok sağlam olmalıdır ve diaspora tarihçilerinin şeffaf bir şekilde yetkin ve dürüst olan tarihçileri susturma girişimleri aslında meseleyi özetler niteliktedir.

Burada yine eklemeliyim ki, kendimi bu konuda tarafsız görüyorum ve bugüne dek hiçbir yerde (klasik anlamıyla) soykırımın planlanmış olabileceği ihtimalini inkâr eden hiçbir şey yazmadım.

Ne var ki elimizde bulunan verilerin gerçekten bu anlama geldiğini de düşünmüyorum ve Lewis, Lewy ve Veinstein ile hemfikirim. Ayrıca Türkiye'de geçirdiğim 10 yıla dayanarak sıradan insanlar arasında Ermeni diasporasının, oluşumunda Ermeni milliyetçilerinin diasporanın kabul edeceğinden çok daha fazla sorumluluğu bulunduğu bazı olaylarla ilgili olarak son derece kinci ve kötü niyetli olduklarına ilişkin duyguların yaygın bir şekilde paylaşıldığını da söyleyebilirim. Bu durum Türk-Ermeni ilişkilerine hiçbir fayda sağlamamakta ve eminim bu konuda Türkiye'de yaşayan 100 bin dolayındaki Ermeni ve başlarındaki Patrik de bu görüşüme katılacaktır. Önemli olan geçmişi geride bırakmaktır ve nüfusunun dörtte birini (çoğunlukla İstanbul'a) göç vererek kaybetmiş olan yoksul ve kendi içine sıkışıp kalmış bir ülke olan Ermenistan, tamamen solup gitmeden önce buna ihtiyaç duymaktadır.

Saygılarımla,
Norman Stone

Soykırım Tezini Savunanların Objektif Delilleri Nerede?

Birkaç ay önce Fransa Büyükelçisi Bilkent'i ziyarete geldi ve öğrencilerle sohbet etti. Elbette büyükelçilerin bu tür şeyler yapması normaldir (büyükelçinin burs teklifleri bulunduğunu da eklemeliyim). Ancak Fransız diplomatlar 1915 yılında Ermenilerin başına gelenleri anlatırken bir tür talimat doğrultusunda hareket ediyormuş izlenimi veriyorlar. Büyükelçi de aynen böyle yaptı. Fransa'da büyük bir Ermeni diasporası bulunduğundan, kendisinin Ermeni mezarlığı yakınlarındaki bir bölgede büyüdüğünden ve 1915'te yaşananları Türkiye'nin hatırlaması gerektiğinden bahsetti. Tabii 1. Dünya Savaşı sırasında Türklerin de acı çektiğini söylese iyi olurdu. O an salonda bulunan öğrencilerin büyük dedelerinin, Balkanlarda ya da Kafkaslardaki sayısız mezalim ve talandan kaçıp meteliksiz birer göçmen olarak Anadolu'ya gelen milyonlarca insandan bazıları olduğunu söyleyebilirdi. Hayır! Ekselansları yalnızca Ermenilerden bahsetti. Öyle görünüyor ki, Ermeni diasporası Fransa'da ciddi bir etkiye sahip ve Ermenilerin soykırıma uğradığını inkâr etmeyi neredeyse suç haline getiren kanunu kabul ettirmişler.

Büyükelçi konuşmasına devam ederken Türklerin bu meseleyle ilgili ne yapabileceği üzerine düşündüm. Bu hususta faydalı bir önerim var. Türkiye Kültür Bakanı Fransa'daki

meslektaşına bir mektup yazarak ülkesinin Fransa'ya çok şey borçlu olduğunu söyleyebilir: Fransız yazarlar Osmanlı edebiyatı için bir model sunmuştur; Fransa'nın idari yöntemleri Türk hükümetleri tarafından kullanılmıştır; özellikle de Saint Benoît, Sainte Pulchérie gibi üst düzey bazı okullar açılmıştır. Bakanımız mektubuna şöyle devam edebilir: Ne var ki Fransızca artık ölü bir dildir, bu yüzden bu Fransız okulları tarihî eserleri koruma departmanının himayesi altına alınabilir (Yazılıkaya kabartmaları ve dev testisli Frigyalı çocuk gibi). Birileri Ekselanslarına Fransa'nın dünyanın dikkatini çeken bir uygarlık olmak manasında çöktüğünü hatırlatmalıdır. Bugün Fransız yazarları okuyup Fransız filmleri seyreden kaç kişi var ki! 50 yıl önce Türkiye'deki üniversitelerde bir sınıfın yarısı Fransızca bilirdi. Şimdi kimse bilmiyor (ki bu beni çok üzen bir durum) ve hepsi İngilizce konuşulan ülkelere, hatta çok uzaklardaki Avustralya'ya gitmek istiyor.

Kurnazca bir hamle: inkârcılık

Bugünlerde İsviçre'de anlam verilemeyecek bazı olaylar meydana geliyor. Ülkede 'soykırım'ın varlığını inkâr etmeyi suç haline getiren bir yasa kabul edildi. Yasada çok zekice bir şekilde her tür ırkçı ifadenin kullanımı yasaklandı ve 'inkârcılık' Ermenilere yönelik bir aşağılama olduğu gerekçesiyle yasaya dahil edildi. Daha sonra Doğu Perinçek bir tartışma başlattı ve bu yasa gereğince cezalandırıldı. Perinçek de Strazburg Mahkemesi'ne başvurdu ve kazandı. Ermeniler de bir itirazda bulundu ve Geoffrey Robertson adlı son derece saygın bir İngiliz avukatı görevlendirdi (oldukça alımlı, Lübnanlı bir kadın olan Bayan George Clooney, Robertson'ın yardımcılığını yapmaktadır). Geoffrey Robertson Türklerin bir pişmanlık göstergesi olarak Ağrı Dağı'nı Ermenilere vermesini öneriyor. Hangi gezegende yaşıyor acaba? Ermenistan son derece fakir, 25 yıl önce bağımsızlığını kazanmasından bu yana nüfusunun yarısını kaybetmiş bir ülke. Yarım

milyon Azeri çaresiz birer Mülteci olarak yaşamak üzere Karabağ'dan çıkarıldı ancak askerî harcamalar Ermenistan'ı iyice yoksullaştırdı. Ülke bugün İran ve Rusya'nın eline bakıyor. Belki de Türkler, adının "Kardeshian Dağı" olarak değiştirilmesi koşuluyla şaşaalı bir tören düzenleyip Ağrı Dağı'nı Ermenilere vermeliler.

Ancak yine de [Robertson] 80'li yıllarda Türk diplomatlarını ve Fransa havaalanındaki sivilleri öldüren bir terörist hareketi savunmak üzere James Bond'daki Dr. No benzeri bir kişi olan; Gestapo şeflerini, Venezüellalı teröristleri ve Yahudileri öldüren herkesi savunan *Maître* Vergès'i kullanarak hukuki yollara başvurmaya çalışan Ermeni diasporasından bir adım önde. İnsan haklarıyla adını duyurmuş bir avukat olan Geoffrey Robertson'ın şimdilerde bir ülkede, özellikle de özgürlük taraftarı olarak ün yapmış olan İsviçre'de, konuşma özgürlüğünü durdurmaya çalışması ilginçtir. Daha da ilginci, *The Guardian*'da yayımlanan, faaliyetlerini savunduğu makalenin temel tarihî hatalar içermesidir. Taraftarları ona yeterli araştırma desteği sağlamamışlardır. O yalnızca kendini olağanüstü derecede tekrarlayan bir oyunda köşeleri kıvrılmış kartları dağıtıyor. Ancak konu hakkındaki yeni araştırmalara bakılırsa iddiaları tek kelimeyle yanlış.

İddiaya göre, Hitler 1939'da generallerine, tehdit olarak görülen Polonyalılara zalimce davranmalarını ve eleştirilere kulak asmamalarını söylerken, "Ermenileri kim hatırlıyor?" demiştir. Bu alıntı, Washington'da yer alan Yahudi Soykırımı Anıtı'nda yer almaktadır. Ancak kaynağı o kadar şüpheliydi ki, savaştan sonra yapılan Nuremberg duruşmalarında yargıçlar bu alıntıyı delil olarak kabul etmeyi reddettiler. Benzer şekilde Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'nun hatıraları da kabul edilmedi. Bu anılarda İttihat ve Terakki hükümetinin Ermenilere soykırım yapıldığını itiraf ettiği iddia edilmiştir. Ancak bu yazılar savaş zamanı propagandasıydı ve orijinal metin (Profesör Heath Lowry tarafından görülmüştür) bir

Ermeni tarafından düzenlenmiş ve değiştirilmişti. Bu ünlü delil (Robertson en azından burada bizi zahmetten kurtarıyor), şimdilerde neredeyse bütün dünyaca sahte olduğu kabul edilen 'Andonyan belgeleri' ile geldi.

Ermenistan 1920 yılında yıkılış sürecindeydi; Gürcistan dâhil, neredeyse bütün komşularıyla savaştaydı. Ermeniler, İngilizlerin müdahalesini ve kendilerine yardım etmesini sağlamak istiyordu. Talat Paşa'nın Ermenilere soykırım yapılması için talimat verdiğini iddia eden sahte belgeler düzenlendi. Bu belgeler, bir gazeteci tarafından bir Fransız okulunun kırtasiye malzemeleriyle beceriksizce düzenlenmişti. Bazı temel hatalar vardı ve İngilizler inceleyebildikleri Osmanlı arşivlerinde herhangi bir güçlendirici delil bulamadı. Bu nedenle, belgeler dikkate alınmadı ve ortadan kayboldu; kısa bir süre sonra bağımsız Ermenistan'ın da kaybolduğu gibi. Böylece Osmanlı Devleti tarafından, kelimenin herkesin anlayacağı anlamıyla, bir soykırım planlandığına dair doğrudan bir delil bulunmamıştır. Üstelik aksini ispatlayan bazı deliller mevcuttur.

Ermenilere karşı işlenen suça idam

Talat Paşa valilerine sınır dışı edilmiş Ermenilerin mallarının kaydedilmesi ve güvende tutulması, Ermenilere koruma, gıda ve gereken yerlerde tıbbi yardım sağlanması konusunda sonu gelmeyen talimatlar göndermiştir. 1916 yılında 1500 civarı Osmanlı yetkilisi Ermenilere karşı işlenen suçlar nedeniyle tutuklanmış ve birçoğu hakkında dava açılmıştır.

Hatta bir il yöneticisi 50 kişiyle birlikte idam edilmiştir. Daha sonra bütün alanı işgal eden Ruslar, Ermenilerin sorunu kışkırttığı, masum Müslümanları katlettiği, öyle ki Türklerin kitleler halinde aşırı tepki gösterdiği ve Ruslara, Kafkasya genel vali yardımcısının sevinçle kaydettiği gibi, 'Ermenisiz bir Ermenistan' bıraktığından hiç şüphe etmemişti.

Şimdilerde ABD'de bir Ermeni enstitüsünde çalışan Türk tarihçi Taner Akçam'a göre, bunların hepsi oyundu. Ermenilere soykırım yapılması için gizli emirler gönderilmişti. Şimdi, tehcir emri verildiğinde, yorgunluk (yaz sıcağında) veya hastalıklar nedeniyle ölümlerin olacağından kimsenin şüphesi olamazdı.

Ermenilerin Suriye'de gönderildikleri yerler ölüm tuzaklarıyla doluydu. Ağaçları yapraksız bırakan, mahsulleri yok eden bir çekirge istilası vardı. Tifüs ve diğer hastalıklar dünyanın o bölgesinde yer alan nüfusun dörtte birini yok etti, bu yüzden Ermeniler de kitleler halinde öldü.

Ancak bir soykırım planı var mıydı? Akçam bazı deliller topladı ve Batı medyasındaki eleştirmenler onun söylediklerini genel olarak kabul etti. Neredeyse hiçbiri Osmanlı kaynaklarından delilleri inceleyecek bir konumda olamazdı. Akçam'ın söyledikleri Oxford Üniversitesi tarihçilerinden Eugene Rogan tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine yakın zamanda yazılan bir kitapta kabul edilmiştir ve *The New York Review of Books* eleştirmeni Michael Oren da bunları tasdik etmiştir. Ancak genç araştırmacı Erman Şahin, Akçam'ın kaynaklarını incelemiş ve bir dizi ciddi hata tespit etmiştir: yetkililer benzer isme sahip başka insanlarla karıştırılmış; 'yağma' kelimesi 'katliam' olarak tercüme edilmiş ve alıntılar yanlış kullanılmış, önemli kısımları çıkarılmış. Akçam, akademik kurallara aykırı bir şekilde, bu eleştirilere cevap vermemiştir. Bir cevap bulana kadar onun sözlerine güvenmek tehlikeli olacaktır.

Amerika'da 'diasporitis' adlı bir hastalık var. İrlanda'yı ölümcül bir şekilde etkiledi ve İrlanda terörizmi Kuzey Amerika'nın parasıyla devam ettirildi, en azından New York'a terörizmin gerçek anlamını gösteren 11 Eylül'e kadar. İskoçya milliyetçiliği saçmadır; ancak insaflı bir şekilde terör yanlısı değildir. Ermeni diasporasında da durum bu olmuştur.

Yüzbinlerce masumun acı çektiğini, mallarının çalındığını ve Türkiye'nin olanlardan kötü etkilendiğini iddia edebilirlerdi ve herkes de bunu kabul ederdi. Ancak bunun yerine 'soykırım' iddiasında bulundular ve Almanya'nın İsrail'e ödediği gibi Türkiye'nin de onlara 100 yıl boyunca tazminat ödemesi gerektiğini öne sürdüler.

Bu iddiayı hiçbir zaman usulüne göre kurulmuş uluslararası bir mahkemeye taşımadılar. 'Tarihçilerin' onlara katıldığını iddia ettiler, ancak bu doğru değil. Bernard Lewis, Gilles Veinstein ve Andrew Mango'nun önderlik ettiği 'A' takımı Osmanlı tarihçileri (ve Ruslar) bir dereceye kadar kışkırtılan kıyımlar dışında 'soykırım'ın uygun kelime olmadığı görüşündedirler. Ermenilerin takımı aynı sınıfta değil.

Belki de sorunun cevabı eski Sovyet Ermenistanında yatıyordur. Ermenilerin Türkiye ile (ve diğer komşularıyla) iyi ilişkiler kurmaya çok ihtiyacı var. Şu anda bu tecrit hali nedeniyle vatandaşlarının bir milyondan fazlasını, nüfusun üçte birini çoğunlukla Rusya'ya yapılan göçlerle kaybediyor. Ayrı durmayı teşvik eden diaspora, Ermenilere Talat Paşa'dan daha çok zarar verdiğini fark etmelidir. Bu farkındalığın oluşması Türklerin de, aynı görüşteki Ermenilerin de hayrına olacaktır.

Papa'nın Ülkesi Arjantin'de Tek bir Yerli Yok; Çünkü...

Papa Francis 2015 yılının Nisan ayındaki bir açıklamasında, şüphesiz iyi niyetle, 1915 "Ermeni Soykırımı"ndan söz ederek Türkleri rencide etti. Bu biraz şaşırtıcıydı, çünkü Vatikan geleneksel olarak Türkiye ile Protestanlara nazaran daha yakın ilişkiler kurmuştu ve her halükarda Papa'nın Vatikan arşivlerinden bilmesi gerekiyor ki Osmanlı döneminde Müslümanlar Hristiyanlara ne yaptıysa, bunun aynısı, hatta daha kötüsü geçtiğimiz yıllarda Hristiyanlar tarafından Müslümanlara yapıldı. 19. yüzyılın sonlarındaki ulus inşa süreçleri bazen oldukça zalimane muameleleri beraberinde getirmiştir çünkü geleneksel bir kültüre sahip olan halklar "ilerleme" adına bir kenara itilmiş, hatta bazen ortadan kaldırılmıştır. Papa'nın memleketi Arjantin de bunun örneklerinden birini teşkil etmektedir. Arjantin İspanya'dan bağımsızlığını kazandığında yoğun bir yerli nüfusa sahipti. Günümüzde ise göstermelik küçük bir grup dışında, Latin Amerika'da yerli nüfusun bulunmadığı tek ülke Arjantin'dir.

Ülke ilk kurulduğunda, güney bölgesinde Arjantin'i dünyada meşhur yapan sığırların yetiştirilmesinde kullanılabilecek geniş topraklar bulunuyordu. 1870'lerde ve 1890'larda "çöl savaşları" verildi, bu savaşlarda amaç açık bir şekilde modern tüfeklere karşı savunmasız olan ve çareyi hükümetin biraz daha insani bir tavır benimsediği Şili'ye sığınmakta bulan yerlileri ortadan kaldırmaktı. Daha sonra bu topraklar açıl-

dı ve Arjantin büyük bir zenginliğe ulaştı. Ancak sonra bir şeyler kötü gitti ve 1982'deki sıra dışı dönem bunu ortaya koydu.

2 Nisan 1982 günü sabah erken saatlerde İngiltere halkı bir son dakika gelişmesiyle uyandı: Arjantin, Falkland Adaları'nı işgal etmişti. Haberin ardından vatansever tepkiler gün yüzüne çıktı, bol bol bayrak sallandı ve dönemin Başbakanı Margaret Thatcher, misilleme sözü vererek halkın büyük bir çoğunluğunun isteklerine cevap verdi. Dünyanın geri kalanı yaşananlar karşısında şaşkınlığa düşmüştü, Almanca bir kitaba "*Absürt Savaş*" adı verildi. Falkland Adaları İngiltere'den 12.000 kilometre uzakta bulunan ve geçimlerini koyun güderek sağlayan 2.000 kişilik bir nüfusu bulunan bir yerdi. İklimi berbattı. İngilizler bir zamanlar dünya üzerindeki kara parçalarının dörtte birini meydana getiren bir imparatorluğa sahipti, Falkland Adaları niçin bu kadar önemliydi ki? Sonradan görüleceği üzere savaş çok kısa sürdü ve İngilizlerin zaferiyle tamamlandı. 14 Haziran'da Arjantin teslim oldu, 11.000 Arjantinli esir alındı ve topluca ülkelerine gönderildi. Bunlar yoksul, eğitimsiz askerlerdi ve aptalca bir dava uğruna NATO'nun en profesyonel ordularından birine karşı savaşmakla görevlendirilmişlerdi.

Falkland Adaları Arjantin'den 800 kilometre uzaklıktaydı ve Arjantin 1818 yılında İspanya'dan bağımsızlığını kazanana dek çeşitli dönemlerde İspanya, Fransa ve İngiltere'nin kontrolüne geçmişti. 1833 yılında İngilizler, faydalı bir deniz üssü olarak kullanabilecekleri bu ada üzerinde hak iddia ettiler: o dönemde İngilizlerin amacı, Latin Amerika'da halen yaygın olan köle ticaretini sonlandırmaktı.

Buraya çoğunluğu İskoçlardan oluşan bir grup insan yerleştirildi ve burada imparatorluğun tamamında olduğu gibi İngilizler gibi bir hayat sürdüler: kanunun egemenliği, berbat yiyecekler. Kısa süre sonra Arjantin hükümeti Falkland Adaları'nın Arjantin'e ait olduğu iddiasıyla ortaya çıktı.

Ne var ki bu ülkenin başındaki dertlerden en küçüğüydü. Arjantin Latin Amerika'da Brezilya'dan sonra en fazla toprağı bulunan devasa bir ülkedir ancak bu dönemde nüfusu çok azdı ve İspanyollar tarafından ancak 18. yüzyılın sonlarında adamakıllı bir kolonyal idareye tabi tutulmuşlardı.

Merkezi Plata nehrinin ağzındaki bir liman şehri olan Buenos Aires'ti ve bu kent Bolivya'dan başlayıp Paraguay'dan İspanya'ya uzanan gümüş ('plata' ismi buradan geliyor) ticaretinin önemli bölgelerinden biriydi. Şili'nin yüksek And dağları ile Güney Atlantik arasında yer alan geniş bölgede yalnızca yerliler yaşıyordu ve neredeyse hiçbir altyapı yoktu. Dilenciler de dahil olmak üzere herkes at sırtında dolaşıyordu. O zamanlar bile buranın yerlileri İspanyol uygarlığının bir özelliği olan dokunaklı gurularıyla meşhurdu. İki kölenin taşıdığı bir dilencinin yanına yanaştığı bir Fransız gezgin, dilenciye neden köleleri satıp bir iş kurmadığını sordu. Cevabını da aldı: Bayım, sizden para istedim, nasihat değil. Arjantin'in Falkland Adaları'nda hak iddia etmesi de bu kategoride değerlendirilebilir. Buna ek olarak ülke, kendi varlığını İngilizlere borçluydu.

1807 yılında Buenos Aires İngiliz işgal güçlerini yenilgiye uğratmış, bu sayede özgüveni artmıştı yani bu borcun biraz dolaylı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Latin Amerika İspanya'nın boyunduruğundan esas olarak İngilizlerin -elbette kendi ticari çıkarları uğruna- buraya akıttığı mali destekle kurtulmuştur, tıpkı aynı dönemde Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan Yunanistan gibi. 1930 yılına kadar Arjantin (İngilizce'deki kullanımıyla *Argentine*) neredeyse İngiliz İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve et ticaretinde çok önemli bir yer tutuyordu.

İngiliz bankaları ve Londra'da şubesi bulunan şirketler, pek çok bakımdan Avustralya'daki Sidney'e benzeyen bu şehri diğerlerinden ayırıyordu ve İngilizlerin demir yollarına yaptığı yatırım ülkenin iç bölgelerinde yer alan geniş bölgelerin -*Pampas*-

gelişmesine ön ayak oldu. 1914 yılına gelindiğinde Arjantin, bugün Birinci Dünya Ülkesi diye tanımladığımız ülkelerden biri konumundaydı. Çoğunluğu İtalyan ve İspanyol göçmenler akın akın ülkeye geldi ve bir milyonu aşkın nüfusu, opera binası ve Avrupa'dan şehri ziyarete gelen sokak sanatçıları ile Buenos Aires bir dünya kentine dönüştü -bu dönemde Buenos Aires'i Pera'nın devasa bir versiyonu olarak düşünebiliriz.

Yakın zamanlarda Adanalı bir imamın haklı bir ifadeyle ayakta yapılan zina diye tanımladığı tango, 1920'lerde dünyayı kasıp kavurdu. Bu dans kökenini İtalyan Briosu'ndan alıyordu -biraz İspanyol biçimciliği, biraz da arkada çalan caz ezgileriyle şekillenmişti. Nedendir bilinmez, özellikle Finlandiya ve Türkiye'de popüler hale geldi.

Arjantin siyasal olarak da İngilizlerden oldukça etkilenmiştir. İlk olarak Buenos Aires'te federal yönetim yanlıları ile merkezi yönetim yanlıları arasında sürekli bir mücadele vardı ve Brezilya ve 1860'larda akıl almaz bir savaşa girip yerli halkının yarısının kaybeden Paraguay'la sınırlar üzerinden bazı problemler yaşanıyordu. Asker kökenli kişiler politikanın başındaydı ancak daha sonra liberal ve parlamenter sisteme geçildi ve İngilizlerin izinden gidilerek Serbest Ticaret Doktrini kabul edildi. 1860'larda İngilizlerin yaptıklarını taklit etmek neredeyse evrensel bir fenomendi, tıpkı 1990'lardan itibaren Amerika'nın aşağı yukarı aynı sebeplerle taklit edilmeye başlanması gibi: aralıksız ilerleme için Atlantik formülü. Bir İtalyan Başbakan, İngilizler gibi bir otoriteye sahip olmak için bıyığını beyaza boyadı. Ancak liberal sistem, ekonomik temellerin çöktüğü 1930 yılına kadar ayakta kalabildi.

İngilizlerin 1. Dünya Savaşı sebebiyle yatırım yapacak fazla bir parası kalmamıştı; parası olan Amerikalılarsa aynı sofistike biçimde yatırımlar yapmıyordu: Serbest Ticaret doktrinini bir kenara bırakıp kendi sanayilerinin çıkarlarını gütmeye başladılar ve en ufak bir sorun yaşandığında yatırımı geri

çekme ya da başka bir yerde kârlarının peşinden koşma eğilimindeydiler. Arjantin ise hala esas olarak Avrupa'ya yaptığı et ihracatıyla ayakta duruyordu, ama artık Avrupa'nın parası yoktu. İflaslar yaşandı, egemenliği yeniden eline almak isteyen eski düzenin temsilcilerinin önderliğindeki askeri darbelerle parlamenter demokrasi çöktü.

Arjantin daha sonra dünyanın gözünde tekinsiz bir siyasetin toprakları olarak görülmeye başlandı. Kadim Anglo-Arjantinli elit halen güç sahibiydi ve et ihracatı her şeyden önemliydi ancak bu elitin hâkimiyetine karşı koyan bir göçmen-proleter hareket vardı ve Jokey Kulübü ateşe verildi. Juan Peron adında bir demagog adına başarılı bir müzikal yazılmış olan doyumsuz karısı Evita ile 1946 yılında iktidarı ele geçirdi. Ülkenin ekonomisi yerle bir oldu ve Arjantin bugün hala bu borç batağından çıkabilmiş değil: yüksek enflasyon ya da kitlesel iflaslar, bazen ikisi birden yaşanmaya devam ediyor. Arjantin baş rakibi Brezilya'nın gerisinde kaldı; bir zamanların yoksul ülkesi Şili de Arjantin'i çoktan geride bıraktı. İşin bir de şeytani tarafı var: Peron 1945 yılında Avrupa'dan kaçan çok sayıda Nazi'ye kucak açtı, şüphesiz bunda Nazilerin ırkî saflığa dair fikirlerini kendisinin de benimsemiş olmasının etkisi vardı.

1982 yılında halefi Leopoldo Galtieri Falkland Adaları'nı işgal ettiğinde, işgalin arka planında ekonomik kriz ve ödenemeyen borçlar yatıyordu. Askeri darbe -meyveli tartlar kadar büyük apoletleri ve sıra sıra kırmızı suratlı kız arkadaşları olan o palavracılar- muhalefete karşı neredeyse sadistçe bir düşmanlık içindeydi ve zararsız ve değersiz Falkland Adaları uğruna ucuz milliyetçiliği harekete geçirmek bir intikama davetiyeye çıkarıyordu. Margaret Thatcher'la birlikte bu intikam gerçekleşti. Peki Arjantin ne zaman kendisini meşhur eden o ciddiyete kavuşacaktı? Ve yanlış giden şey neydi? Belki de bunlar Papa'nın kafasını Osmanlı'nın 1915'teki sorunlarına yormak yerine üzerine düşünmesi gereken şeylerdir.

III.
Avrupa Tarihi

Hani 1. Dünya Savaşı'nı Almanya Kaybetmişti?

1914'te İngiltere, Avrupa üzerinde egemenlik kurma kararlılığının bir sonucu olarak "şeytanlar tarafından ele geçirilmiş" bir millete karşı durmak zorunda kaldı.

Modern Avrupa hakkında ilginç olan şey şu ki, sınırlara baktığınızda, Almanya'nın 100 yıl önce bir Pazartesi günü patlak veren 1. Dünya Savaşı'nı kazandığını düşünebilirsiniz. Avrupa Birliği ve eski Sovyet Devletleri, merkez üssü Berlin'miş gibi görünen bir Avrupa ile ilişkilendirilir. İskandinavya'dan Türkiye'ye tırlar Alman menşeli sanayi ürünlerini taşır; Euro üzerinde Almanların belirgin bir hâkimiyeti vardır; "Eurozone" üzerinde baskın olan güç de Deutsche Bank'tır.

Bu durum ilginç bir şekilde, Eylül 1914'te savaşı Almanya'nın kazandığını düşünen bir Alman Şansölyesi'nin söylediklerini yansıtır: Buna göre Avrupa bağımlı devletlerden meydana gelmeli ve Rus İmparatorluğu yıkılmalıdır. Ve aslına bakılırsa meydana gelen şey de budur. Elbette bugünün Almanları 1914'teki atalarından epey farklıdır, ne var ki günümüzün post-Sovyet devletleri ilk olarak bu atalar tarafından oluşturulmuştur. Bu durumun en net gözlenebildiği yer mevcut devletlerin en büyüğü olan, sahip olduğu tahıl ve kömürle (Alman) imparatorluğunun incisi olan Ukrayna'dır. Rusya ile birlikte Ukrayna üzerinde günümüzde girilen çıkmaz 1914'ün 100. yılına fazlasıyla uygun bir göstergedir.

Almanya mı, Rusya mı?

1914 Anglo-Alman savaşının patlak vermesinin görünürdeki sebebi Almanya'nın İngiltere'nin koruması altındaki tarafsız Belçika'yı işgal etmesidir. Elbette bu olayda hatalı taraf Almanya'dır, yine de bu 1 milyon İngiliz askerinin ölmesine değer miydi? Bu soru, şimdilerde başlamakta olan 100. yıl anmalarının üzerine gölge gibi çöken bir sorudur. Belçika, İngilizler için gerçekten de önemliydi çünkü donanmasını burada konuşlandıracak bir düşman Londra ve İngiliz ticareti üzerinde büyük bir tehdit meydana getirecekti ve mevcut durumda bu tehdidin adı Almanlardı.

Almanlar ultra-modern bir savaş filosu oluşturmuştu ve asıl amaçları tüm dünyaya yayılmış bulunan ve İngiliz Kanalı'nı güçlü bir şekilde savunmaya hazır Kraliyet Donanması'nı tehdit etmekti. Yeterince açık bir şekilde ortaya konan amaçları İngilizleri buyruklarına uymaya zorlamaktı. Bu girişim hezimetle sonuçlandı çünkü İngilizler daha evvelinde Fransa ile deniz savunmasına ilişkin bir anlaşma imzalamıştı. Hatta bir adım daha öteye gitmiş ve Fransa'nın müttefiki Rusya ile de ittifak kurmuşlardı.

Doğu'da ve Batı'da meydana gelen savaşları birbirine bağlayan şey buydu ve tarihi daha eskiye dayanan bir soruyu yeniden gündeme taşıdı. 1. Dünya Savaşı 1840'tan beri İngiltere dış politikasının merkezinde yer alan çok önemli bir soru işaretinin devamıdır: Almanya mı Rusya mı? İngilizler 1914'te tercihlerini Ruslardan yana kullandılar, tıpkı 1941'de tekrar yaptıkları gibi.

Geçmişe dönüp baktığımızda bunun tartışmasız bir seçim olduğunu düşünebiliriz, ne var ki durum böyle değildir. Bir zamanlar İngiltere'nin Almanya ile çok farklı ve çok daha sıkı fıkı bir ilişkisi vardı. İlkin Kraliyet aileleri arasında tartışmasız güçlü bağlar mevcuttu -Kraliçe Elizabeth, en büyük torunu olan Alman Kayzeri'nin kollarında can verdi.

Eğitimli Britanyalılar savaştan önceki dönemlerde Alman kültürünü ve edebiyatını iyi bilirlerdi ki savaştan sonra bir daha hiç böyle olmadı. İki ülke de Protestan bir geçmişi paylaşıyordu.

Almanya büyük bir Avrupalı devletti. İngiliz Kabinesi'nin üç üyesi Alman üniversitelerinde eğitim görmüş hatta biri bazı Almanca felsefi metinlerin tercümesini yapmıştı. Almanya'da eğitim sistemi ve sosyal hizmetler daha düzgün işliyordu ve tıpkı Britanya'daki İrlanda sorununa benzer bir şekilde Polonya sorunu ile karşı karşıya olmasına rağmen, Almanya'da hiç bir zaman IRA benzeri bir örgüt ortaya çıkmadı.

Şüphesiz bazı tarihçiler İngiltere'nin asla Almanya ile ters düşmemesi gerektiğini ileri sürer: bunlara göre İngiltere pekâlâ Almanya'nın egemenliği altındaki bir Avrupa ile birlikte yaşayabilirdi, tıpkı bugün her ne kadar farklı bir surette olsa da yaşadıkları gibi.

Alman nefreti yayıldı

Daha 1918'de savaşın etkisiyle birlikte Alman olan her şeye karşı duyulan derin nefret dalgasına karşın Londra'da Almanlarla pazarlık masasına oturulması gerektiğini savunan üst düzey şahsiyetler bulunuyordu. Onlara göre İngiltere dalgalara hükmedecek, Almanya da Avrasya'nın hâkimi olacaktı. Bu görüşlerin satır aralarında Almanya ile barış yapılması şeklinde bir eğilimin var olduğunu görürüz.

Almanya Dışişleri Bakanlığı mensubu ve bir İngiliz aşığı olan Baron von Kuehlmann, İspanya aracılığıyla Almanların bir anlaşma yapmaya hazır oldukları mesajını yolladı. Buna göre İngiltere Almanya'nın doğudaki hegemonyasını kabul ederse Belçika boşaltılacaktı.

Bu teklifin ne kadar samimi olduğu tartışmalıdır. O dönemde Alman ordusu ve sanayicileri Kongo'dan sürekli bir kaynak

akışına sahip olan zengin sanayi ülkesi Belçika'yı kontrol altında tutma konusunda oldukça istekliydi. Fakat Lloyd George, bir sürelik tereddüdün ardından bu teklifi reddetti. Daha sonra Fransızlara bu tekliften bahsetti ve onlara bir Alman toprağı olan Alsace-Lorraine üzerindeki hak iddialarını destekleyeceğini iletti. Durumu şöyle açıklıyordu: Rusya'nın kaynaklarına sahip bir Almanya karşı konulamaz ve yenilemez olacaktır.

Kuehlmann'nın teklifi bir daha asla yinelenmedi hatta Almanlar 1918'deki son saldırılarını Amerikalılar savaşa girmeden önce Fransa'yı devre dışı bırakmak üzere gerçekleştirdi. Bu son girişim tam bir deli saçmasıdır; birkaç görkemli başarı, 1 milyon kayıp ve takip eden bir patlama... Eğer Almanya Batı'da yere sağlam basıp doğuda elde ettiği ganimetleri kullansa sonuç ne olurdu?

Ama zaten mesele de buydu. 1890'dan itibaren Almanya şeytanlarca ele geçirilmişti ki, bu şeytanlar (özellikle savaşın ardından 1919'da imzalanan Versay Anlaşması gibi *grotesk* barış anlaşmalarının da katkısıyla) 1945'e kadar iktidarda kaldı. Almanya Avrupa'nın tek hâkimi olmak üzere bir girişimde bulundu ve bu girişim yalnızca Avrupalı devletleri değil, Amerika Birleşik Devletleri'ni de tahrik etti.

Geçmişe dönüp baktığımızda, özellikle de savaşın ne kadar fazla sayıda İngiliz askerin hayatına mal olduğunu düşündüğümüzde, Almanya ile ittifakı savunan bu denli az sayıda İngilizin olması şaşırtıcıdır.

Lloyd George sonunda haklı çıktı. Bugünlerde Almanya'nın hegemonyasından korkmayı gerektirecek pek bir şey yok. Kıtanın en büyük sanayi gücü ve ortak para birimi üzerinde en büyük etkiye sahip olan Almanya AB'nin kalbinde yer alıyor. Bugün baktığımızda Almanya'nın modern Avrupa üzerindeki etkisi büyük oranda olumludur.

1989'da Berlin Duvarı yıkıldığında Margaret Thatcher, o zamanlar yaptığı gibi kindar bir tavır sergilemek yerine, sadece artık iki dünya savaşının asıl amacını oluşturan bir Almanya'nın kurulduğunu söylemeliydi. Zira gerçekte olan şey buydu.

Hitler'in Merhamet Duyduğu Tek Kişi: Mussolini

"Duce'ye (Mussolini) bu yaptığı için onu asla unutmayacağımı söyleyin, asla, asla, asla." Bu sözlerin sahibi 11 Mart 1938 günü gece 23.00'te Roma'daki ajanıyla heyecanlı bir şekilde telefonda konuşan Adolf Hitler'di. O sırada Hitler'in birlikleri, Avusturya'yı Almanya topraklarına katmak üzere yapılacak taarruz için hazırlıklarını tamamlamıştı. O dönemde güçlü ordusuyla Avusturya'nın hamisi olan İtalya, bu girişimi durdurabilirdi. Mussolini o gün olanlara göz yumdu ve Hitler'e planını uygulamasını söyledi. Bu Hitler'in ilk büyük saldırısıydı ve tamamıyla başarıya ulaşmıştı.

Alman birlikleri Avusturya'da coşkuyla karşılandı, bu savaşın bir diğer adı da "Çiçek Savaşı"ydı. 14 Mart tarihinde Viyana'daki büyük Heldenplatz Meydanı'nda devasa bir kalabalık önünde konuşan Führer, Avusturya ve Almanya'nın birleştiğini ilan ediyordu. Bu tarih onun için olağanüstü üç yıllık bir dönemin başlangıcıydı. Kısa süre içinde Alman birlikleri Paris'i ele geçirdi, Moskova eteklerine ulaştı.

Hitler genelde verdiği sözleri tutmayı dert edecek biri değildi, ancak acı sona dek gerçekten de Mussolini'ye verdiği sözleri hep tuttu. Hitler'in zaferlerinin başlangıcı, Mussolini'nin çöküşünün başlangıcıydı. Duce 1938 yılına kadar aslında epey başarılı da olmuştu. Nüfusla ilgili problemlere sahip yoksul

bir ülke olan İtalya artık bir Süper Güç'tü. Ancak 1939 yılına gelindiğinde o daha çok yardımcı bir oyuncuydu ve İtalya 1940'ta savaşa girdiğinde yenilgi üzerine yenilgi aldı. 1942 yılında Yunanistan bile bu ülkeyi mağlup etti. Yine aynı yıl Afrika'da kolonilerini İngilizler'e kaptırdı, donanmasının büyük bir bölümü de yine onlar tarafından batırıldı.

İtalya'nın Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda Mussolini'nin damadı Kont Ciano, İtalya'nın genel hatlarıyla içinde bulunduğu umutsuz durumu şu sözlerle özetliyordu: "Eğer İngiltere kazanırsa, biz kaybederiz; eğer Almanya kazanırsa mahvolduk demektir." Kont Ciano kayınpederine karşı bir komplo planına dahil oldu. 15 Temmuz 1943'te Kral ile muhalif generaller Mussolini'yi devirdi ve tutukladı. Nihayetinde o orta İtalya'nın yüksek dağlarında mahkum edildi, halefleri ise batılı Müttefiklerle ayrı bir barış görüşmesine çoktan başlamıştı.

Hitler, Duce'yi kurtardı. Planörlerle gerçekleştirilen bu son derece gözü kara operasyonda komando birlikleri dağdan Mussolini'yi kaçırdı. Daha sonra Hitler eski dostunu halen Almanya işgali altında bulunan İtalya topraklarının başına getirdi. Mussolini burada merkezi Garda Gölü yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Salo'da bulunan "İtalyan Sosyal Cumhuriyeti"ni kurdu. Tekrar sol eğilimlerine döndü. 1867 yılında İmparator Maximilian'ı vurduran kilise düşmanı Meksikalı Devrimci Juarez'in anısına ona "Benito" deniyordu. Geçmişte kendisine ihanet edenlerden -eline geçirebildiklerinden- intikamını aldı: Damadını idam ettirdi, kızı ise ailenin özel belgeleriyle İsviçre'ye kaçtı. Mussolini Hitler'i en son 20 Temmuz 1944'te ziyaret etti. Treni Doğu Prusya'da yer alan Rastenburg'daki Alman ordu karargâhında durmuştu. Bu Faşizm tarihindeki pek çok sürreal anlardan biriydi.

O sabah üst rütbeli komplocu subaylar Hitler'in elemanlarına konferans verdiği ahşap kulübede bomba patlatmış, pek çok kişi hayatını kaybetmiş ancak Hitler kurtulmuştu. Ne var ki

bu olaydan fazlasıyla etkilenen Hitler bir daha kendine gelemedi. Kolunu kaldıramadan, titreyerek Mussolini'yi resmî olarak karşılaması gerekiyordu. Garsonlar beyaz eldivenleriyle kalabalığa hizmet ederken Nazi şefleri birbirlerine bağırıyor ve birbirlerini hainlik ve becerisizlikle suçluyordu.

Bu aşamada Müttefik Devletler neredeyse Paris'e varmış, Ruslar ise Varşova ve Bükreş'e ulaşmıştı. Berlin'de her gece ölüm ve felaket saçan bombardıman uçakları kol geziyordu. Ne Hitler ne de Mussolini bu tarihten sonra uzun süre hayatta kalamadı. Nisan 1945'te ikisi de öldü: Birisi intihar etti, öbürü ise öldürüldü.

Ortak yönleri neydi?

Peki bu iki adamı bu kadar uzun süre bir arada tutan şey neydi? Gerçek şu ki Hitler Mussolini'ye çok şey borçluydu ve bunu kabul ediyordu. Geçmişleriyle ilgili de şaşırtıcı bir benzerlik vardı. Her ikisi de taşrada doğmuştu ve mütevazı ailelerden geliyorlardı. İkisi de politikaya girdiklerinde çeşitli sıkıntılar yaşadı. Bir toplantı sırasında Hitler nerede ve ne zaman oturacağını bilemez haldeydi, ya çok sessizdi ya da bağırıyordu. Mussolini'nin İngiliz elçilerinin yanında hangi çatalla yemek yiyeceğini öğrenmesi gerekiyordu ve bir at battaniyesi olduğu düşünülen bir elbise giymişti. Hitler'in kayda değer entelektüel iddiaları vardı ancak Mussolini gibi o da bir kitabın yalnızca dokuz sayfasını okurdu: ilk üç, son üç ve ortadan üç sayfa. Öte yandan Hitler yazı yazdığında durmak bilmezdi. Gerçi kendisi *Kavgam*'ı (*Mein Kampf*) asla yazmamış olmayı dilediğini söylüyordu, bir sonraki cildi gayet yerinde bir kararla, okunamaz olduğu gerekçesiyle rafa kaldırmıştı.

"Faşist" kelimesi kökeni itibariyle İtalyancadır (aynı şey garip bir şekilde derin devlet söz grubu için de geçerlidir). "Faşist" bir arada dik bir şekilde duran ancak birbirlerinden ayrıldıklarında düşen birkaç çubuk anlamına gelen *fasci* sözcüğünden

türetilmiştir. Bu kelime Roma kökenli olsa da, 1890'lı yıllarda Sicilya'da gerçekleştirilen saldırı harekâtının sembolü haline gelmişti. İtalya'da 1. Dünya Savaşı'ndan sonra 500 bin eski asker ve astsubay vardı. Ülkede derin bir ekonomik kriz olduğundan bunların yapacak hiçbir şeyleri yoktu. Vatansever duyguları da zarar görmüştü çünkü ülkelerinin 1918 itibariyle zafer diye sayabileceği çok az başarısı vardı. Siyasî sahne de aynı şekilde kasvetliydi.

Parlamentoda İtalya Devleti'ni meydana getiren liberaller arasında üç köşeli bir çatışma yaşanıyordu: Devletin laik yapısından hoşnut olmayan ruhban sınıfı, yani Hristiyan Demokratlar ve sistemi bir bütün olarak yıkmayı savunan sosyalistler. Mussolini ise "Faşistler Birliği" adında, birbirine bağlı çubuklardan oluşan armasıyla, sağda veya solda bulunma düşüncesini reddeden ve eşitlikçi bir milliyetçilik vaat eden yeni bir siyasî grup kurdu.

Faşistler demokrasiden nefret ediyor, bunun yerine güce ve liderliğe inanıyorlardı. Orta ve Kuzey İtalya'da bir dizi kasabayı ele geçirdiler. Bazı liberaller bunlara karşı koydu çünkü saldırıları zorla bastırabiliyorlardı. Sosyalistler ise özellikle beceriksizdi, hiçbir zaman kendi aralarında bir mutabakata varamıyorlardı.

Onların ortak almış oldukları tek eylem kararı, yani 1922 yazında gerçekleştirilen genel grev de felaketle sonuçlandı. Bu şartlar şüphesiz Mussolini'ye dönük devasa bir desteğin ortaya çıkmasıyla neticelendi. Ekim 1922'de Kral, başbakan olması için onu davet etti. Duce'nin ilk yılları büyük başarılarla doluydu. İtalya krizin etkilerinden kurtulmuş, büyümüş ve dışarıda izlenen agresif politika meyvelerini vermeye başlamıştı. İtalyan arabaları ve uçakları ödüller kazanıyordu; bataklıklar kurutulmuş, sıtma yenilmiş, çevre yolları ve toplu konutlarla büyük bir inşaat patlaması yaşanmıştı. Ancak siyasî ortam son derece çirkindi, çünkü Faşistler rakiplerine

karşı zor kullanıyor ve hileye başvuruyordu. Bu muhaliflerden biri 1924 yılında ölü bulundu.

Mussolini derinlemesine bir soruşturmanın yapılmasına izin vermek yerine, pratikte Parlamentoyu kapattı ve tek parti rejimi kurdu. Herhangi bir yere varabilmek için Faşistlere katılmak zorundaydınız.

Buna ilaveten bir de devasa boyutta örgütlenmiş olan "Ulusal Güvenlik Gönüllüleri" adlı bir örgüt vardı ki, bu örgüt kısa süre içerisinde haraç karşılığında güvenlik hizmeti veren bir gruba dönüştü. Küçük dükkân sahiplerinden haraç alıyorlar ve karşılığında onları "koruyorlardı".

O Hitler'in modeliydi!

Bu, Hitler'in modeliydi. Alman geleneğinde bakıp örnek alabileceği hiçbir şey yoktu ama Faşizm'i benimseyebilirdi. Faşizm elbette ki parlamento düşmanıydı ve ortaklaşa karar alma mekanizmaları yerine liderliği öne çıkarıyordu: Mussolini *Lider* ya da *Duce* adını kullanmaya ve her şeyin kararını kendisi vermeye başladı. Hitler de aynı şekilde kendine *Führer* adını verdi (İrlanda Başbakanı'nın unvanı *Taoiseach* da aşağı yukarı aynı anlama gelmektedir. Hitler kendini öldürdüğünde İrlanda Başbakanı Almanya Büyükelçiliği'ne gidip başsağlığı dileklerini iletmişti). Mussolini müritlerine *Bersaglieri* adlı bir elit İtalyan alayından ilhamla siyah üniforma giydirirdi. Hitler'in de adamları için bir renge ihtiyacı vardı ve 1921 yılında eline bir fırsat geçti. Avusturyalı bir işadamı Adana'da içi Alman askerlerin Filistin ve Doğu Afrika'da giymesi için hazırlanmış kahverengi gömleklerle dolu bir depo buldu. Bunları ucuz bir fiyattan satın alan işadamı, bu gömlekleri teklifi memnuniyetle karşılayan Führer'e hediye etti. "Kahverengi Gömlekliler" de böylece ortaya çıktı.

İdeoloji açısından bakıldığında burada da Mussolini Hitler'i beslemiştir: Ülke içinde kendine yeten ekonomi, ülke dışın-

da çıkarlarını savunma. Tabii Duce bunu milyonlarca kelime kullanarak anlatıyordu. Ve her ikisi de muhteşem birer hatipti. Elbette bu hitabetin gücünü yabancılara nakletmek kolay değildir çünkü her ülkenin, tıpkı şiir gibi, kendine has bir söylem tarzı vardır ki, bu söylevlerin tercümesi neredeyse imkânsızdır. Ancak Hitler kağıt üzerinde son derece düz ve içi boş görünen konuşmalarla yüz binlerce insanı büyülüyordu.

1939 yılında Hitler dünyanın bir numaralı Faşisti olarak Mussolini'nin yerini aldığında, Mussolini bu duruma içerlemişti. Çok kolay bir şekilde tıpkı İspanya'da general Franco'nun yaptığı gibi 2. Dünya Savaşı'na girmeyebilirdi ve İtalya da İspanya gibi NATO ile kurulan uzun süreli bir ittifak neticesinde 1975 yılında nihayet demokrasiye dönebilirdi. Duce bunu yapmak yerine Hitler'i taklit etti ve ülkesinin başına felaketler getirdi. Bu özellikle de Führer'in epey yaratıcı olduğu bir alanı kapsıyordu: Yahudi karşıtı kampanya. Mussolini başlarda bir Yahudi düşmanı değildi, onun asıl düşmanı Katolik Kilisesi'ydi, ancak onu taklit ederek Yahudi düşmanlığını da benimsedi. Hitler'in bu fikre nereden kapıldığı halen bir muammadır. Başarılı bir biyografi yazarı olan ve el yazmalarını gören Brigitte Hamann'a göre Hitler 1. Dünya Savaşı'ndan önce Viyana'dayken bir Yahudi düşmanı değildi, 1919 yılında Münih'te olmuştu. Bayan Hamann oldukça ilginç bir belge bulmuştur. Buna göre 1938 yılında Naziler Avusturya'yı ele geçirdiğinde, Yahudi dükkân sahipleri dükkânlarını kapatmak zorunda kaldılar. Yaşlı bir Yahudi çift Hitler'e bir mektup yazarak "Ekselanslarına Siebensterngasse'de yağmurlu bir günde resimlerini satmaya çalışırken bu çiftin dükkânına sığınıp çay içtiğini" hatırlamasını istediler. "Acaba Ekselansları yeni Viyana Yönetimine bu çiftin dükkânlarının kapatılmaması doğrultusunda bir talimat verebilir miydi?" Hitler mektubun üzerini karaladı ve çöpe attı. Onun hayatta gerçekten merhamet duyduğu tek insanın Mussolini olması ise, gerçekten çok ilginçtir.

1915'in Vahşi Dünyası

Ypres Savaşı'nın gürültüsü azalınca ve kış soğuğu doğuyu pençesine alınca İngilizler bir durum değerlendirmesi yaptılar. Bu savaş nasıl kazanılacaktı? Rehber olarak tarihe bakılıyordu, tarihin dersleri de yeterince açıktı: Napolyon zamanında İngiliz gücü ile Fransız zayıflığını hesaba katma stratejisi uygulanmıştı. Kraliyet Donanması Fransa'nın dış dünyayla ticaretini ablukaya alıp boğmuştu. Brest, Bordeaux, Toulon kuruyup kalmış ve dünya üzerindeki Fransız nüfuzu çökmüştü. Napolyon epeyce para tüketen ikame sanayilerini teşvik etmişti ama bunlar yeterli olmamıştı. Fransız ekonomisi bozulurken sömürgeleri de berbat malları yüksek fiyattan satın alma şantajına öfkelenmişlerdi. Bu arada İngilizler deniz aşırı ticareti tekelleştirdikleri için epeyce para kazanmış, bu parayı kara savaşı yürüten Avusturyalılara ve Ruslara borç olarak verebilmişlerdi. Bir süre sonra kendileri de Napolyon İmparatorluğu'nun en uç noktası İspanya'ya büyükçe bir askerî kuvvet indirebilmişlerdi: Denizden ikmali yapılan 80 bin asker, zamanın standartlarına göre büyük bir kuvvetti; oysa Fransızlar, Avrupa'nın azgın ve vahşi haydutların kol gezdiği en çıplak ve zor kısmından dereleri ve tepeleri aşarak ikmallerini yapmak zorundaydılar.

Gerilla, yani "küçük savaş" sözcüğü bu zamandan kalmadır. Aslında o kadar da "küçük" değildi. İngilizler, İspanyollar ve

Portekizliler büyük bir taarruz başlattılar ama Fransızların İspanya'dan temizlenmesi 5 yıl sürdü. Napolyon buna kendisini takatten düşüren "İspanyol ülseri" dedi ama söz konusu olan ülserden fazla bir şeydi: Karşısında iki, hatta Portekiz'i de eklerseniz üç Atlantik imparatorluğu vardı.

Şimdi İngiltere'nin muazzam deniz üstünlüğü ortadayken, Batıdaki yenişememe durumunu aşmanın bir yolu yok muydu? Parlak zekâlıların ne düşündüğü merak ediliyordu. Özellikle de olağanüstü kavrama çabukluğu ve imgelemi, nüktedanlığı, eski tarz ağır aksanı ve İngiliz tarihi bilinciyle Winston Churchill'in.

Donanma Bakanı olarak onun yönetiminde -silahlı kuvvetlerin sivillerin denetiminde olması, İngiliz tarihine özgüydü; Almanya'da silahlı kuvvetler ordudan emir alıyordu- deniz kuvvetleri erkenden harekete geçirilmişti. Baştan sona 29 km gri savaş gemisi ortaya çıktı; böyle giderse Almanların çökeceğinin işaretiydi bu. Aslında İngiliz-Alman savaşında ilk atışlar Avustralya'da Sidney Harbour Koyu'nda 4 Ağustos'ta bir Alman ticaret gemisi limandan ayrılmaya çalışırken engellenince gerçekleşti. Almanya'ya abluka ilan edildi. Ne var ki Churchill'in tarih bilinci bu kez yanıldı. Esas amaç Alman ihracatını durdurmaktı.

Maurice Hankey, Kurt Riezler'in 1914'ten önce İngiliz çarkındaki dengi dişli bir adam, her şeye ilgi duyan bir dilci, kamu işletmelerinin üst düzey yöneticisi ve Riezler gibi, 20 yıl sonra nükleer bombanın sorumlusu (Alman Yahudi sürgünler bombanın sırrını 1940'ta ona verdiler, o da Amerikalılara iletti) ihracatı durunca Almanya'nın yıkılacağını söylüyordu.

Ama diğer birçok zeki insan gibi o da yanılıyordu. 900 Alman yük gemisi ele geçirildi ve Kraliyet Donanması, Falkland adaları dâhil olmak üzere dünyanın her tarafında düşman savaş gemilerini avladı (zorluk çekmeden).

İngiliz ablukası ters tepti!

Ne var ki, Almanya'nın ihracat yapması engellenince boşta kalan makineler ve emek, savaş çalışmalarına kaydı.

Hamburg'da ayaklanmalar olmadı, aksine Alman sanayiini yöneten büyük tröstler savaş malzemeleri üretimine geçti. Bankalar bunu finanse etti ve Prusya Savaş Bakanlığı, İngiliz rakibinin aksine eli ayağına dolaşmadan kalite kontrolünü sürdürdü. Alman ihracatının İngilizlerce engellenmesi, bu nedenle Alman savaş ekonomisinin 1915'te herkesten iyi olması sonucunu doğurdu.

Ablukanın bir paradoksu daha vardı: Almanya'da berbat olan gıda arzı yönetimi için harika bir gerekçe oldu. Kıtlıktan büyük ölçüde İngilizler sorumlu tutuldu, onlardan nefret edildi ama asıl sebep onlar değildi. Almanya'nın ithalatını durdurmak kolay değildi; çünkü tarafsız limanlardan geçebilirlerdi ve uluslararası hukuk (1909 Londra Bildirgesi), gıda ithalatının engellenmesine izin vermiyordu (tarımda kullanıldığı için "şartlı kaçak eşya" sayılan dikenli tellerin ithalatı bile).

İngiltere kurallarına göre tarafsız gemiler denetime açık sayılmaktaydı ve bazen yüklerine el konuluyordu ama bu da ABD ile sorun -savaştan sonra telafi etmek önerisiyle zorbela çözülen sorunlar- yaşanmasına neden olmaktaydı. Ama (özellikle) Hollanda üzerinden gıda ithalatını engellemenin bir yolu yoktu.

Ablukanın olumsuz bir sonucu daha vardı; bu kez öngörülen ama yanlış anlaşılan bir sonuç. Alman ihracatı batınca yerini İngiliz ihracatının doldurması bekleniyordu: Latin Amerika pazarı yeniden ele geçirilebilirdi ya da öyle sanılıyordu. Bu ihracattan elde edilen kârlar savaş borçları ya da vergi yoluyla hazineye geri dönebilirdi, bu da, İtalya ya da Rusya gibi kara savaşı yapan müttefiklere borç para vermek demekti.

Bunun da geçmiş örnekleri vardı: 1756-63 Yedi Yıl Savaşı'nda İngilizler Fransız İmparatorluğu'nun neredeyse tamamını

tasfiye ederken, İngiliz parası Büyük Friedrich'in Prusyası'nın Fransa, Rusya ve Avusturya'ya karşı koymasını sağlamıştı. Savaştan 5 yıl önce ortalama değeri 474 milyon pound olan ihracat şimdi -1916-17'de- 527 milyon pounda yükselmişti. Bu rakama 1951'e kadar ulaşılamadı ve istatistik kayıtların tutulduğu tüm zaman boyunca İngiltere'nin denizaşırı ülkelere satın aldığından daha fazla mal sattığı tek yılın 1916 olması tuhaf bir olgudur.

Ne var ki ihracat, vasıflı emeği alıp savaş işinden uzaklaştırdı ve o zamana özgü başka bir görüntü bütün işi altüst etti: Çok sayıda vasıflı erkek orduya gönüllü yazıldı, bu yüzden ihracatçılar emek kıtlığıyla karşı karşıya kaldılar ve sürekli ücret artırarak birbirlerinden adam kapmaya çalıştılar. 1916'da zorunlu askerlik mecburiyeti getirilince bu sorun ancak kısmen çözüldü: Zorunlu askerlikte temel zanaatlara (zorunlu askerlik, daha önceki gönüllülük dönemindekinden daha az adam aldığı ölçüde) muafiyet tanınabiliyordu. 1915'te bu karışıklıklar İngiliz savaş ekonomisini etkiledi, bahar ve yaz aylarında ciddi bir mühimmat sıkıntısı yaşandı; oysa Almanlar daha uygun bir yaklaşıma zorlanmıştı. Bu nedenle abluka eliptik bilardo topları kümesine dönüştü ve esas olarak Amerikan müdahalesi nedeniyle çeşitli tarafsız ülkelerin Almanya'yla ticaretlerini sınırlandırmaya mecbur edilebildiği 1918'e kadar gerçek anlamda uygulanamadı.

Ölümcül hata

Osmanlı ordusu Kafkasya'da ağır kayıplara uğramıştı ve Arap vilayetlerinde isyan işaretleri vardı. Doğu Akdeniz'e bir İngiliz hamlesi Türklerin işini bitirebilir ve Boğazlar Rusya'yla ticarete yeniden açılabilirdi.

Balkan devletleri ve İtalya, İtilaf devletleri safında savaşa girmeye teşvik edilebilirdi. 1914 sonunda İngiltere Ruslara İstanbul'u teklif etti ve bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu

Müttefikler arasında paylaşmayı planlayacak kadar ileri gitti. Türklerin ciddi bir direniş gösterebileceğini kimse beklemiyordu.

Silah sanayileri neredeyse yok gibiydi; Tuna üzerinden rüşvetçi Romanyalılar kanalıyla Alman yardımı ulaşabiliyordu ama gelen yardım az ve gecikmeliydi. Ege Denizi'nin şair Rupert Brooke gibi devlet okullarında klasik eğitim almış bir kuşak için çekicilikleri vardı, Churchill için ise Batı Cephesi olmamasının avantajı vardı.

Britanya'nın elinde zırhlı Dreadnought'un daha önceki gemileri köhneleştirdiği 1906 yılından önceki günlerden kalma fazla savaş gemileri vardı. Genişliği 750 metreyi geçmeyen, Yunan mitolojisinde yer aldığı ve daha sonra Lord Byron'ın yazdığı gibi Sestos'tan Abydos'a yüzülerek geçilen Çanakkale Boğazı'na bu gemiler sürülebilirdi.

18 Mart'ta 16 savaş gemisi felaketle karşılaştı. Topları kıyı bataryalarına uygun değildi ve Türklerin seyyar bataryaları da vardı, sonuçta mayınlar temizlenmedi. 3 savaş gemisi battı, üçü de harekâttan çekildi. Sonra Alman denizaltıları gelince iki gemi daha battı ve filo Mayıs'ta kıyıdan uzaklaşmak zorunda kaldı.

Donanma komutanı hep basiretliydi ve kıyı savunmasıyla bir kara kuvvetinin başa çıkacağını umuyordu. Ama bu kuvvetin üssü Mısır'daydı, onlar bile gecikmeyle geldi -ikmal gemileri yanlış sırayla yüklenmişti ve Komutan Sir Ian Hamilton, doğru sırayla yeniden yüklenmeleri için hepsini geri gönderdi. Sıtma bir sorun haline geldi (Rupert Brooke'u öldürdü) ve ordu cimrilik edip burada ve Mezopotamya'da pencerelere sineklik bile taktırmadı.

İleri harekât üssü Yunanistan'ın Limni Adası'ydı ve hazırlıklar herkesin gözü önünde yapılıyordu. Anadolu'nun demir ve kara yolları bile Gelibolu'ya gemilerden çok daha etkin

bir biçimde asker ve silah sevkiyatı yapabiliyordu. Bir tek tümenin sevkiyatı için 50 gemiye ihtiyaç vardı ve karaya çıkmaları birkaç haftayı alıyordu. Türklerin çok iyi kullandığı haftalardı bunlar.

Ölümcül bir tehditle karşı karşıya kalan Türkler vahim bir adım atmaya karar verdiler. Doğuda Van'da bir Ermeni ayaklanması olmuştu; Müslüman şehir büyük bir kırımla yerle bir edildi. İngiliz çıkarmasından hemen önce Enver ile Talat, İstanbul ve İzmir hariç bütün ülkedeki Ermenilerin sadakatlerinin kuşkulu olduğu gerekçesiyle tehcirini emrettiler.

Çarın, Rusya Ermenistan'ındaki patriğin, Anadolu'da önde gelen birçok Ermeninin çağrıları ve nihayet cephenin hemen gerisindeki isyanlar, Jön Türkleri ciddi önlemler almaları gerektiğine inandırdı.

Ermeniler kuşaklar boyunca "en sadık" azınlık sayılmışlardı; hatta 1914'te liderleri Bogos Nubar'a bakanlık bile teklif edilmişti (Türkçesinin yeterli olmadığı gerekçesiyle kabul etmedi). Büyük hunharlık sahneleri yaşandı, en az 700 bin insan yürütülerek ya da trenlere tıkıştırılarak Kuzey Suriye'deki kamplara doğru yola çıkarıldı. Bu insanların büyük çoğunluğu kamplarda açlıktan ve hastalıktan öldü. Yol boyunca da belgelenmiş katliamlar oldu.

25 Nisan'da İtilaf birlikleri Gelibolu yarımadasının güneybatı ucu civarında karaya çıktı fakat sayıları daha azdı (5 tümene 6 tümen) ve donanma topları, gizlenmiş sahra toplarının karşısında etkili değildi. İngilizler çıkarma sırasında ağır kayıplar verdiler ve arazi şartlarının çok zor olduğunu gördüler ki, ormanlık ve tepelik arazilerde aşağıdaki İngiliz mevzilerine yukarıdan bakan Türk mevzileri söz konusuydu.

Avustralyalı ve Yeni Zelandalı gönüllü kuvvetler özellikle zor bir alandaydı: "Anzak Koyu". Ancak her iki taraf da siper kazıp cepheden saldırılar düzenledi. İstilacılar için su bile bir

sorundu; fazla bir şey taşıyamayan ve yukarıdaki yamaçlardan ateşe açık botlarla getirilmek zorundaydı.

Yanlış hesap ve yenilgiler

Ağustos'ta üç yeni tümenle birlikte İngilizler daha kuzeyde Suvla Koyu sahilinde bir çıkarma daha yapmaya çalıştılar fakat bu da başarısız oldu. Yaşlı komutan ilerlemeden önce tüm erzakın karaya çıktığından emin olmak istediği için birlikler bir süre mukavemetle karşılaşmamalarına rağmen çok fazla içeriye girmediler.

Bu arada Türkler çökmek bir yana, olağanüstü bir direnç gösterdiler. Genç bir komutan Kemal (sonradan) Atatürk bu savaşta millî bir ün kazandı. Sonunda Londra'daki hükümet bu girişime inancını yitirdi ve 1916 Ocak ayı başında harekâta son verildi. İttifak güçlerinin zayiatı 500 bin (çoğu İngiliz), Türklerin ise en az 250 bin olmuştu.

Savaşın bu döneminde İngilizlerin başka yenilgileri de oldu: Örneğin bir etkisizlik destanı olan Bağdat Harekâtı 1915-16 kışında durduruldu ve baharda bir İngiliz tümeni Kût'ül-Amâre'de teslim oldu. Osmanlı müdahalesi, Almanları ilgilendirdiği kadarıyla şimdilik iyi sonuç veriyordu.

Ama Almanlar da başka yerlerde iyi sonuçlar almıştı. Zira abluka onlara gerçek bir savaş ekonomisinin yol ve iradesini kazandırmıştı. Yeni komutan (Aslında bu savaşta imparatorlar ismen başkomutandı, gerçek başkomutanlar genelkurmay başkanlarıydı) Erich von Falkenhayn, Moltke'den çok daha fazla hesapçı bir adamdı. Üç büyük güçle uğraşmaya Almanya'nın gücünün yetmediğinin farkındaydı (belki de Goethe'nin ünlü "dâhi ne zaman duracağını bilir" dizesinin örneği olarak) ve Kayzer'e "Almanya bu savaşı kaybetmezse fiilen kazanmış olacaktır" dedi. Rusya'nın karşı taraftan ayrılıp 19. yüzyılın büyük bir bölümünde olduğu gibi Prusya'yla ortak-

lığa dönmeye ikna edilebileceğini umuyordu ve hareketlerini bu umut belirledi.

Bismarck'ın dediği gibi "donanımlı Prusya firkateynini kurtlu Avusturya kalyonuna bağlamak" istemeyen bir Bismarckçıydı ve süs düşkünü ciddiyetsiz Katolikler olarak gördüğü Avusturya Macarlarını sevmezdi (Prusya muhafız alayında yalnızca bir Katolik subay vardı: Washington'da askeri ateşeyken Amerikan ekonomisini sabote etmeyi acemice örgütleyen ve daha sonra Hitler'i fiilen atamasıyla ünlenen Franz von Papen).

Bismarck gibi Falkenhayn da Almanya'nın Rusya'yla ilişkiyi hiçbir zaman koparmaması gerektiğini düşünüyordu ve Conrad'la ilişkileri zaman zaman o kadar soğudu ki, Avusturya-Macaristan'ı büyük ölçüde etkileyen önemli kararları bildirmedi. Önemli bir evrede müttefiklerine yalnızca bir hafta önce haber verdiği bir taarruza geçmek için irtibat subayını Krakow'un kuzeyindeki demiryolu kapasitesini gizlice öğrenmekle görevlendirdi. Daha da can alıcı bir noktada, Falkenhayn ile Conrad, Fransa ve İtalya'ya yönelik -sözüm ona savaşı kazanacak- büyük taarruzları birbirlerinden tamamen habersiz ayrı ayrı planladılar.

Çar'ın en parlak emekli devlet adamları teklifi kabul etseler de, Rusya'yla barış imkânlarını araştıran Alman diplomatlar az çok görmezden gelindi. Batılı güçler Çar'a, Falkenhayn'ın yapamadığı bir şeyi, İstanbul'u teklif etmişti ve ne olursa olsun, Rusya'daki hatırı sayılır Alman unsurlara karşı bir harekât vardı.

Bu Almanların büyük çoğunluğu Ruslara tarımın nasıl yapıldığını göstermeleri için ülkeye Alman köylülerini getiren Büyük Katerina zamanından kalmaydı. Toprak reformu -köylüye toprak- 1914'ten önce Rus siyasetinde önemli bir temaydı ve şimdi bir savaş kahramanıysanız Alman toprağına el koymanızın karşılığı vardı. Çar'ın Alman karısı bir engel haline

geldi. Ama ne olursa olsun Çar fiilen başka seçeneği kalmadığı için Almanlarla barış şartlarını tartışacak durumda değildi.

Doğudaki Alman saldırıları bu yüzdendi. Churchill gibi Falkenhayn da batının yalnızca yenişememe durumu sunduğunu biliyordu, oldukça da haklıydı. 1915 Nisan'ında batıda, yine Ypres'te son bir taarruza kalkıştı ve bu da, kısıtsız U-Boot denizaltı savaşı gibi bir Prusya dangalaklığı alıştırması oldu.

Yeni bir silah bulunmuştu: Lahey sözleşmelerince yasaklanan fakat baştan savma bir gerekçeyle, Fransız tüfek mermilerinin de gaz çıkardığı gerekçesiyle haklı görülen zehirli gaz silahı. Gerçekten de korkunç bir silahtı, kurbanları kör ediyor ya da akciğerlerini harap ediyordu. İlki Ocak'ta Rus Cephesi'nde denendi ama aşırı soğuk, etkisini azalttı. Nisan'da gaz tüplerden salındı ve İngilizler ile Kanadalılar arasında paniğe neden oldu. Ama gazın müteakip zamanlarda Almanları etkilemesi kaçınılmazdı ve geçici çözümler bulundu: idrara batırılan hidrofil pamuk, gazın etkisini yarım saat uzak tutuyordu; sonra gerçek gaz maskeleri ortaya çıktı. Her neyse İngilizler için Ypres giderek daha fazla rahatsızlık verici olmasına rağmen ne bir atılım vardı, ne de Falkenhayn'ın atılımı düşündüğü. Onun ana hedefi Rusya'ydı.

Savaşın Kanlı Cephesi

Falkenhayn'ın şansı yaver gitmişti, zira Batılı güçler kuvvetlerini Gelibolu ile Fransa'daki cephe arasında dağıtmıştı. Fransa'daki cephe saplantıya neden oldu. Harita üzerinde Alman hattı, Paris'ten 80 km uzakta bulunan Noyon en uçta olmak üzere uzun bir çıkıntı halinde öne çıktığı için çok savunmasız gibi görünüyor ve Fransa gazeteleri her gün bu haberle hücuma geçiyordu. Güzel reklama bakan generaller de beklendiği gibi büyülendiler: Yeni bir taarruz millî toprağın kurtuluşunu getirecekti. Milyonlarca İngiliz gönüllü, bir askerin sözde ihtişamlı hayatı uğruna sanayi kentlerindeki sıkıcı hayatı terk etmek üzere gitmeye hazır ve istekliydiler.

Çıkıntılar kanatlardan, kuzey kenarında Britanya Görev Gücü'nün kuvvetini yığdığı Artois'dan ve güney kenarında, Paris'in kuzeydoğusundaki Champagne'dan saldırıya açıktı. İngilizler ve Fransızlar iki alanı yarabilseydi doğan aralığa süvarileri "boşaltıp" Almanları çıkıntının orta yerinde kuşatabilirlerdi. Bu bir fanteziydi; deneyimleri, Güney Afrika bozkırlarındaki süvari akınlarından ya da Fas'ın arazi maketi muharebelerinden oluşan yaşlı generaller zafer düşü görüyorlardı. Klasik savaş anılarının birinde -Robert Graves'in *Goodby to All That*'inde- olay yerinde durumun nasıl göründüğü tasvir edilmiş.

Graves bir devlet okulu öğrencisiydi, ona da zamanın romantik yurtseverliği aşılanmıştı ve Charterhous'tan gönüllü ayrılmıştı. Alayının muvazzaf subayları ritüellere inanırdı. Subaylar sanki Hindistan'daymış gibi şalvar şort giyerdi. Albaylar, sivil hayatta zengin ve başarılı kişiler olsalar bile "siğiller"i -astlar- küçük düşürmeyi iş edinmişlerdi. Komutanların çoğu da zeki değildi, bazıları düpedüz kalın kafalıydı.

Britanya Görev Gücü'nün ilk hamlesi, 10 Nisan'da Neuve Chapelle adında bir köye olmuştu. Savaşın bu erken evresinde siper hatları henüz çok gelişmemişti ve İngilizler düşman siperlerinin üstesinden gelmeye, ardından işgal etmeye yetecek sayıda top yığmıştı. Peki ya sonra? Alman yedekler trenle başka bir hatta geldiler, her biri 27 kg donanım taşıyan, yaya İngiliz yedekler toplandılar. Süvariler ilerleyip yolu tıkadı. Ama toplar yeni Alman hattına ayarlanmamıştı ve piyade yorgundu. Aynı olaylar Mayıs'ta da tekrarlandı ve bir sonuç alınmadı.

Ne var ki, gönüllüler yığın halinde gelmeye başladı ve Eylül'de Fransızlarla uyum içinde yeni ve çok daha büyük bir saldırı planlandı. Bir maden kasabası olan Loos'ta İngilizler gaz bile kullandı fakat Graves'in tarif ettiği gibi bir fiyasko oldu -askerlerin her iki dünya savaşının ilk evrelerinden hatırladıkları bir tür İngiliz acemiliği. Gaz tüplerden salınmalıydı. Tüplerin ağzını açmak için kullanılacak somun anahtarları uygun boyda değildi. Kimya öğretmenleri zehirli gaz hakkında fazla bir şey bilmiyor, yaptıkları şeyden nefret ediyorlardı, askerler de şaşkın kimya öğretmenlerine fazla saygılı değildi.

Rüzgâr ters yönde esiyordu ama tüpler hazır olduğundan gazın salınması için emir verildi. Gaz rüzgârın etkisiyle İngilizlerin üzerine geldi. Küçük Loos kasabası ele geçirildi, lakin iki ihtiyat tümeni çok geride kaldı ve aceleyle irtibat hendeklerindeki tahta iskelelere hücum etti ya da çok geç geldikleri için sonraki iki gün boyunca kırılmaktan başka bir

şey yapamayan süvarilerle, arabalarla ve toplarla dolu yollara düştü. Bu durum hiç değilse İngiliz komutasında bir değişikliğe neden oldu. Sir John French görevden alındı, yerine sözü geçen ve 1914'te oldukça itibarlı bir performans gösteren Sir Douglas Haig getirildi.

Champagne'daki Fransız saldırısı daha etkiliydi. 25 Eylül'de hatırı sayılır bir topçu üstünlüğü ve ardından etkisiz Alman savunması, cephenin yarılmasını ve 200 top ile büyükçe bir nakliye konvoyunun ele geçirilmesini mümkün kıldı. İhtiyat kuvvetleri boşluktan yararlanmak için ileri fırladı fakat sorunlar yeniden baş gösterdi: trenle gelen Alman savunma kuvvetleri, keşfi yapılması gereken yeni bir hat ve top atışlarıyla harap olmuş, bazen yağmur suyu ve cesetle dolup taşan top mermisi çukurlarının bulunduğu bir muharebe meydanı (bu, sonradan çok karşılaşılacak bir sorundu)... Fransa'nın hayat damarı kuruyordu.

Ufuktaki ölümcül tehlike

Almanlar kendi cephelerinde çok daha başarılı oldular. Hindenburg Kasım'da "Doğu Cephesi Başkomutanı" (kısaltılmışı Oberost) unvanını almış, başlangıçta 20 tümen olan kuvvetlerinin sayısı iki katına çıkmıştı, şimdi Ludendorff ile onun popülerliğine kızan ve planlarını gereğinden fazla hırslı bulan Falkenhayn arasında itişme vardı. Ne var ki, Avusturya-Macaristan'ın acil durumu Falkenhayn'ı yeni kurulan dört kolorduyu Rus Cephesi'ne göndermeye mecbur etti ve bu kuvvetler Prusya sınırından güneydoğuya taarruza geçti: "Mazurya Kış Savaşı". Kalın kar tabakası içinde Alman ordusu ustalığını gösterdi, bir Rus ordusu saldırıya hazırlanırken vuruldu, diğeri o kadar gafil avlandı ki, 70'lik komutanı bir sinir çöküntüsü yaşadı ve Kaunas Kalesi'ne kaçtı (15 yıl kürek cezasına çarptırıldı). Daha küçük bir ölçekte Tannenberg'de olduğu gibi bir Rus kolordusu ormanda tuzağa düşürüldü.

Ondan sonra Polonya-Doğu Prusya sınırında karşılıklı saldırılar oldu. Bu saldırılar Falkenhayn'ın haklı, Ludendorff'un gereğinden fazla hırslı olduğunu gösteriyordu.

Görülmeye değer Rus sakarlıkları olmadıkça Alman kayıpları muhtemel kazançlara göre çok yüksekti. Avusturya-Macaristan'ın artık doğrudan yardıma ihtiyacı vardı. 22 Mart'ta Przemysl teslim oldu. Burada serbest kalan Rus kuvvetleri, Karpat Dağlarında büyük Macar Ovası'na inen geçitlere saldırı için kullanıldı ve Budapeşte'den bile endişe edildi. Nisan başında Paskalya yortusunda, bir Alman kuvveti -Beskidenkorps- en yetkin generallerden biri olan George von der Marwitz'in komutasında ani bir tehlikeyi savuşturmuştu ama daha köklü bir şey yapılmazsa işler daha da kötüleşebilirdi.

Ufukta herkesin ölümcül saydığı bir tehlike daha vardı: İtalya'nın müdahale ihtimali. Avusturya-Macaristan üçüncü, hatta Romanya da girerse dördüncü bir cepheyi nasıl kaldırabilirdi? İkisi de yeni devletlerdi ve millî birlikleri henüz tamamlanmamıştı; zira Habsburg İmparatorluğu önemli miktarda İtalyan ve Rumen nüfusa sahipti. İtalyanlar daha iyisini yapıp 50 milyon poundluk ucuz bir kredinin yanı sıra Adriyatik'in üzerindeki Güney Slav topraklarına, Akdeniz'de Osmanlıların aleyhine bir imparatorluğa baktılar. Almanlardan çok korkuyorlardı ama Avusturya-Macaristan'ın acil durumu ve Gelibolu'daki İtilaf çıkarması bu korkuyu giderdi ve İtalya, İtilaf güçleriyle müdahaleyi garantileyen Londra Antlaşması'nı 26 Nisan'da imzaladı.

Savaş kararı çok da coşkulu olmayan bir parlamentodan geçirildi ve 23 Mayıs'ta Viyana'daki İtalya Büyükelçisi kararı iletti. Teorik olarak bu Avusturya'nın sonu olmalıydı fakat coğrafya imdada yetişti. Avusturya-İtalya sınırının büyük bölümü dağlıktı, İtalyanların ana hedefi olan Trieste Limanı'nın kuzeybatısında yalnızca 32 km kadar düz bir arazi vardı. Ne var ki, bu arazi hiçbir şeyin yetişmediği ve siper kazılamayan

karst, yani çakmaktaşıydı. Avusturyalıların alelacele topladıkları kuvvetler bile ilk saldırıları durdurmayı becerdi.

İtalyan müdahalesi Avusturya-Macaristan'ı yıkmak bir yana, birçok Slav'ı ilgilendirdiği için de savaşı önemli kıldı ve Prag alayı, mensupları İtalyan Cephesi'nde iyi bir performans gösterdikleri için yeniden kuruldu. Ayrıca İtalyan müdahalesi, Falkenhayn'a doğuda en büyük savaş başarılarından birini getirdi.

Falkenhayn'ın iki temel düşüncesi vardı. İlki Rusya'yı savaştan ayrılmaya ikna etmekti, Rusya'nın savaşı asla kazanamayacağını gösteren bir işarete ihtiyacı vardı. İkincisi İtalyan müdahalesini savuşturmak için Avusturya-Macaristan'ı İtalya'ya cömert tavizlerde bulunmaya ikna etmekti. Bu iş zordu. Rusya'yı yenilgiye uğratma düşüncesiyle doğrudan yardım göndermeyi önerdiğini söylerse Avusturya-Macaristan'ı İtalyan tavizlerini kabul etmemeye itebilirdi. Bu nedenle Rusya'ya saldırı hazırlıkları Conrad'dan bile gizlendi ve Kayzer ancak 11 Nisan'da plandan haberdar edildi.

İyi bir plandı: Karpatların kuzeyindeki engebeli arazide Rusların saldırmaya kalkıştıkları geçitlerde yeni bir orduyla (11. Ordu) hücum. Toprak kurumuştu, kışın Conrad'ın karda yaşadığı felaketin tekrarı olmayacaktı. 10 gün içinde Mackensen'in yeni 11. Ordusunun 8 tümeni -100 bin asker ve 1000 top- Nisan sonun Krakow'un doğusuna ulaştı. Bu, özellikle Rusların beceremeyeceği türden bir demiryolu performansıydı.

Rusların düştüğü girdap

Çok hassas bir noktaya gelmişlerdi. Burada Rusların savaş malzemesi sıkıntılarına bir de çok karışık bir stratejik durum eklenmişti: bütün mevzileri patlamak üzereydi. Rus ordusu iki ordu grubundan (cephe ordusundan) oluşuyordu. Kuzey-

batı ordusu Doğu Prusya'da Baltık eyaletlerine güneyden, doğudan, hatta kuzeyden saldırabilen Almanlarla uğraşmak zorundaydı. İhtiyatlı bir komutan adamlarını bunların hepsini savunmaya hazır tutmak zorundaydı, bu durumda da saldırı için kuvvet kalmazdı. Güneybatı ordusu da doğal olarak uzun Karpat Dağları hattına yönelik tehditlerden kaygılanıyor ve her durumda, belli bir gayretin Avusturya-Macaristan'ı saf dışı bırakacağını düşünüyordu.

Rus tarafındaki sorun, birliklerin olağanüstü yavaş hareket etmesiydi, çünkü demiryolu sistemleri Almanlarınkinden çok geriydi ve Baranoviçi'de ormanların arasında açık bir alanda bir tren vagonunda oturan orta rütbeli bir subay ve iki yardımcısı dışında merkezi bir demiryolu yönlendirmesi neredeyse yok gibiydi. Alman demiryolu hareketinin yaklaşık beşte biri atlarla (özellikle at yemiyle) yapılmak zorundaydı; oysa Rus tarafında bu hareketin yarıdan fazlası, hâlâ zafer günlerinin gelmesini bekleyen süvariler ve Kazaklarla yapılıyordu. Fakat cephe ordusu Stavka'yı göz ardı edip kendi demiryolu hareketlerini idare etti ve karışıklık yaratmadı. Teorik olarak Riga'dan Odessa'ya beş günde gidilebildiği halde bir kolordunun kaydırılması bir ay alabilirdi.

Bütün kuvvetin üçte ikisi -60 tümen- Kuzeybatı Ordu Grubu'nun Doğu Prusya'yla ilgili korkularını gidermeye ayrıldı. Güneybatı Ordu Grubu'nun komutanı (İvanov), Doğu Karpatlarda Romanya sınırına yakın bir muharebe için büyük bir kuvvet (6 kolordu) topluyordu, elbette amaç, İtalya ve Romanya'yı aynı anda işin içine sokmaktı. Bunun batısındaki Rus birliklerinin büyük çoğunluğunun Karpat geçitlerini tutması istendi ve bunun sonucunda Krakow'un doğusunda kalan cephe zayıf bir kuvvetle, kolayca ulaşabilir yedek kuvvetlerden yoksun 5 tümenle tutuldu. Rus askerleri daha önce savaşılmış zeminde toprak kazmaktan hoşlanmıyorlardı; çünkü karlar eriyince cesetler ortaya çıkıyordu.

Yerel komutan Alman birliklerin gelmekte olduğunu öğrendi ve bir ihtiyat mevzii kurmak istedi. Kendisine, bu işe ayıracak adamı olduğuna göre emrinde ihtiyacından fazla asker bulunduğu, dolayısıyla bir kısmını göndermesi gerektiği söylendi. Cephe hattıyla iletişim açıkta yürütülüyordu. Rus ordu tarihinin büyük felaketlerinden biri için stratejik ve taktik açıdan her şey hazırdı.

2 Mayıs günü Avusturya 4. Ordusu ile Alman 11. Ordusunun 18 tümeni ve 1000 topu 4 saat süren ve Rus mevzilerini moloz yığınına çeviren bir bombardımana başladı. Bombardımana karşılık bile verilemedi, Rus 3. Ordusunun topçularının büyük çoğunluğu başka bir yerdeydi (komutan bile asker kaçakları tarafından önceden uyarılmış olmasına rağmen bir St. George Nişanı törenine katılmaya gitmişti). Askerlerin çoğu ya acemi ya da yaşlıydı. Bazıları siperlerde paniğe kapılıp açık alana çıkarak kaçmaya başladı; savunmada olanların üçte biri saf dışı edildi ve Rus hattında 8 kilometrelik bir gedik açıldı. Ancak San Irmağı'na ve Przemysl'e acil bir Rus ricati bazı şeyleri kurtarabilirdi; ama 3. Ordu'ya direnmesi emredildi, yedekler de kaybedildi.

10 Mayıs'a gelindiğinde Avusturyalılar ile Almanlar 200 top ve 140 bin esir ele geçirmişti. Artık Ruslar Karpatlardan çekilmek zorundaydı; diğer cepheden yedek kuvvetler de gecikmeli, isteksizce ve bölük pörçük gönderildi. Üstelik başka bir uğursuz faktör baş gösteriyordu: Rusların yeterli cephanesi yoktu -derhal 20 bin ve sonraki her gün için 25 bin top mermisine ihtiyacı olan bir kolorduya, yalnızca 15 bin mermi gönderilebiliyordu.

19 Mayıs'ta Almanlar San Irmağı üzerinde bir köprübaşını tutmuştu, Falkenhayn, Jaroslaw'da 11. Ordu Kurmay Başkayı Hans von Seeckt'le buluştuğunda ikisi de muazzam bir fırsat doğduğu hususunda hemfikirdi: Rus Polonya'sının tamamı alınabilirdi. Rus Güneybatı Cephesi komutanı da aynı

fikirdeydi; Kiev'e kadar çekilmesi gerektiğini bildiren panik yüklü mesajlar gönderiyordu. Bu esnada alışılagelmişin dışında geri çekilmek zorundaydı -kuzey ile doğu arasında, İtilaf güçlerinin hangi yolu izleyeceği tam olarak bilinmiyordu. 4 Haziran'da Przemysl, 22 Haziran'da Lviv geri alındı.

Berlin'den İstanbul'a tren

Bunu Rus Cephesi'nde büyük bir kriz izledi. Galiçya'daki büyük koçbaşı şimdi Rus Polonyasının güney tarafına hareket etmekteydi, Temmuz ortasında Almanlar Doğu Prusya'da kuzey tarafı için bir koçbaşı daha oluşturdular. Bir sıkıntı daha vardı; zira Almanlar Baltık'ta bir cephe daha açmıştı. Nisan ortasında oradaki açık alanlara süvarileri göndermiş ve alana gereğinden fazla Rus askeri çekmişlerdi. Bir ordu Riga'yı, biri Litvanya'yı korumak zorundaydı ve yedek kuvvetler konusunda alışılmış baş ağrılarına neden olan yeni bir cephe, Kuzey Cephesi açıldı. Rusların stratejik konumu çok kötüydü, mantıklı olan, Polonya'dan tamamen vazgeçmekti. Ne var ki, bunu dile getiren ender sesler kolayca susturuldu. Her şeyden önce Varşova'nın boşaltılması için 2 bin tren gerekecekti, yem ihtiyacı yüzünden bu kadar tren bu işe ayrılamazdı. Başka bir iddia daha vardı. Polonya'nın büyük kalelerle -kuzeyde Kaunas, Varşova'nın dışında Rus yönetiminin simgesi Novogeorgievsk ve çeşitli ırmakların üzerinde daha küçük kaleler- korunması düşünülüyordu. Bu kaleler savaştan önce çok pahalıya mal olmuştu ve içlerinde binlerce top, milyonlarca top mermisi vardı. Niye bunlardan vazgeçilsindi?

Bu nedenle Rus ordusu durup savaşacaktı. Top mermisi sıkıntısına aslında (Stalin'in ve kötü işlerine bahane arayan göçmen generallerin iddia ettiği gibi) ülkenin korkunç geriliği değil, yanlışta ısrarcılığı neden olmuştu. Savaş Bakanlığı Rus sanayicileri hiçbir zaman dürüst ya da yeterli görmemişti.

Bakanlığın Topçu Dairesi piyadelerin şanssızlık hikâyeleri uydurduklarını düşünüyordu. Mermi tedarikine yabancılar davet edildi ama Rusya herkesin listesinin son sırasındaydı, şartnameleri çok eski ölçü birimleriyle hazırlanmıştı ve doğrudan ödeme yapacak durumda değildi (İngiliz kredisi kullanıyordu). Ne var ki şimdi çöken büyük kalelere 2 milyon mermi depolanmıştı. Temmuz ortasında 1000 top ve 400 bin mermiyle Galwitz kuzeyden, Mackensen de güneyden bombardımana geçti ve bazen Rus kolordularını birkaç bin kişiye indirerek yol aldı.

4 Ağustos'ta Almanlar Varşova'yı aldı. Novogeorgievsk Kalesi'nde 1600 top ve 1 milyon mermi vardı. Avrupa'da ağır topçu ateşiyle karşılaşan bütün kalelerin kaderi göz önüne alınarak bu kale de boşaltılmalıydı ama cephe komutanı Alekseyev'in dediği gibi, "manevi güdüler savunma hakkında fikir verir"di. Anvers Kalesi'nin fatihi Beseler bir kuşatma treniyle geldi. Haritalarıyla devriye gezen kalenin başmühendisini ele geçirdi. Sadece bir Alman top mermisi istihkâmlardan birini havaya uçurdu, kale 19 Ağustos'ta teslim oldu. Aynı anda diğer büyük kale Litvanya'yı savunacağı varsayılan ve 1300 top ile 900 bin top mermisi barındıran Kaunas de aynı kaderi paylaştı.

Bir Türk atasözünün dediği gibi, "Bir musibet bin nasihatten yeğdir"; Stavka sonunda doğru olanı yaptı ve geri çekildi. Bu, 1812'nin bir versiyonu olan, geride Almanların kullanacağı bir şey bırakmamak için etrafı yakıp yıkarak tamamlanan bir geri çekilmeydi. Askerî açıdan geri çekilme yeterince iyi idare edildi. Brest-Litovsk yakıldı, yüzbinlerce mülteci Yahudi Bölgesi'nden kentlere doluştu. Almanlar Pripyat bataklıklarında ağır ilerlerken, levazımlarını, sularını bile tükettiler. Stavka, Riga'ya yönelik Alman tehdidini abarttığı için çekilme farklı yönlerde ilerledi. 18 Eylül'de Almanlar "Sventsiany gediği"nden gizlice geçip Litvanya'nın başkenti Vilnius'u almayı başardılar.

Ludendorff devam etmek istedi ama Falkenhayn gerçekçiydi. Ruslar 1 milyon esir vermişti ve başka yerlerde Alman planlarını bozacak durumda değillerdi. Ne olursa olsun, bir teknisyen olarak Falkenhayn, asfalt yolların bulunmadığı Beyaz Rusya'da Alman demiryollarının çok ötesinde, ray aralığı daha geniş olduğu için Alman lokomotiflerine uymayan ve zar zor çalışan Rus demiryollarına bağlı kalarak ordulara malzeme temin etmenin güçlüklerini biliyordu. Şimdiki öncelik, Sırbistan'ı saf dışı bırakıp Balkan kışı bastırmadan Osmanlı İmparatorluğu'yla bir kara bağlantısı kurmaktı.

Ukrayna ve İtalya'yla ilgili Avusturya-Macaristan planlarını reddetti ve Mackensen'i Balkanlar'a gönderdi. Bulgar hükümetinin kendi tutkusu, Ortaçağ Bulgar imparatorluğunu yeniden kurma tutkusu vardı ve Bulgaristan, stratejik olarak Sırbistan'ı doğudan istila edecek durumdaydı. Sırbistan Ekim-Kasım aylarında hezimete uğradı ve 1 Ocak 1916'da Berlin'den ilk doğrudan tren İstanbul'a ulaştı.

Batı Cephesinin Ölüm Teknisyenleri

Savaşların tarihi hızlandırdığı bilinen bir gerçektir, ancak bu gerçeklik başka hiçbir örnekte 1914-1918 yılları arasında Batı Cephesi'nde olduğu kadar açık bir biçimde ortaya serilmemiştir. İngiltere ve Fransa 1914 yılında Almanya'ya savaş açtığında, ilk muharebelerin fotoğrafları Fransa'nın savaşı kaybettiği 1870 yılında çekilenlere epey benzemektedir. Piyade birlikleri, [düşmana] doğrultulmuş süngüler, kafaların üstünde uçuşan ve etrafa onlarca öldürücü parça saçan şarapnel bombaları, kaba saba bezden şapkalar giyen İngiliz askerleri, üzerinde 'kral ve vatan toprağı uğruna Tanrı aşkıyla' yazılı sivri uçlu şapkalarıyla Alman askerleri -ki her ikisi de şarapnele karşı pek de iyi bir koruma sağlamıyordu-...

Her bir orduda resmî geçit törenlerinde müzik eşliğinde rap rap yürüyüp seyirlik görüntüler veren 20 süvari birliği yer alıyordu. Buna ek olarak Belçika ve Fransa'da cephenin stratejik bölümlerini müdafaa etmek üzere kaleler inşa edilmişti; bunlardan biri Almanya sınırındaki Liège, diğeri Kuzey Denizi'ndeki Antwerp, bir diğeri ise Fransız ve Almanların bin yıldır geleneksel olarak savaştığı Maas nehri kıyısındaydı.

Ancak zamanla tüm bunların birer yanılsama olduğu ortaya çıktı. Devasa silahlar ateşledikleri patlayıcılarla ka-

leleri yerle bir ettiler. Liège bir günde düştü, Antwerp ise bir hafta dayanabildi. Makineli silahlar şöyle dursun, iyi nişanlanmış bir tüfek bile iki kilometre mesafeden bir atı öldürebilirdi. Çok sayıda piyade birliği top atışlarıyla darmadağın edildi: Hayatta kalmak için tek şansları dağılıp bir çukur kazarak içine girmek, bu sayede bariz bir hedef olmaktan çıkmaktı.

Fransız ordusu bu yöntemi ağır bedeller ödeyerek öğrendi. Orduya kısa mesafeli Fransa-Almanya sınırında, doğudan gelecek Rus taarruzu ile eşzamanlı olarak saldırıya geçmesi emredilmişti. Başlangıçtaki girişimlerin sonucunda bir ay içinde 1 milyon kişi hayatını kaybetti. Aslına bakılırsa bu durum, yani 1940 yılında oğulları erken pes eden subayların moral-lerinin düşmemesi, Cumhuriyete duydukları vatanperverliğin gücünü ortaya koyuyordu.

Savaşmaya devam ettiler. Ne var ki 1940'ta Alman tankları Fransa'daki benzincilere gidip depolarını doldurmalarını emredebiliyordu. Bu tankların Manş Denizi'ne varması yalnızca iki hafta sürdü; bunun neticesinde Fransızlar teslim oldu, İngilizler ise bulundukları yerleri terk ettiler. Tanklarda görev yapan askerlerden bazıları çayırlardaki sütü sağılmamış inekler karşısında o kadar perişandılar ki, hayvanları biraz olsun rahatlatmak için saldırıyı ertelemişlerdi.

Ancak tankların bu kadar kolay ilerleyebilmesinin nedenlerinden biri, bir tür hava topu saldırısı ile destekleniyor olmalarıydı. Bombalar hedefleri bulmasa da, deneyimsiz ve isteksiz Fransız piyadelerini sindirmeyi başarmışlardı. İşte Almanya'nın 1940 zaferi bu şekilde gerçekleşti.

Saldırı 10 Mayıs günü yapıldı. 22 Haziran'da Fransızlar resmen teslim olmuştu. 1914 yılında bu 6 hafta içinde Fransızlar korkunç hezimetler aldılar ancak daha sonra Marne nehri yakınlarında Almanları durdurup geri saldırdılar ve zafer kazandılar.

Bu, bütün savaşın sonucunu belirleyen bir muharebeydi. Üç imparatorluk ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'ni karşısına alan Almanya'nın kazanma ihtimali yoktu. Almanların en zeki komutanı olan Erich von Falkenhayn (sonradan Yıldırım Ordularına Filistin'de komutanlık etmiştir) Kayzer'e, "Eğer bu muharebeyi kaybetmezsek, bütün savaşı kazandık demektir" demişti. Ama savaşın sonunda Almanya, Hitler'i kendi uluslarının kapasitesinden çok yukarıda gören askerlerce mağlup edildi.

Ne var ki 1914-1918 yılları arasında Batı Cephesi'ndeki savaşlar Fransız generallere 1940 yılında neyle karşılaşacaklarını öğretmiş olmalıydı. Hikâye romantik süvari taarruzlarıyla başladı. Ancak 4 yıl içinde Batı Cephesi -ve bütün dünya- 1870'ten 1940'a ilerlemişti. 1918 yılına gelindiğinde savaşın her iki tarafındaki teknisyenler modern savaşın 19. yüzyıl savaşlarına pek de benzemediğini anlamıştı. 1918'de 1940'ın yöntemleri kullanılıyordu ve sorunu en iyi anlayan Fransızlara zaferi getirmişti. Mühendislik açısından tanklar ve uçaklar kilit öneme sahipti ancak generallerin aynı zamanda top mermisini de iyi kullanmaları gerekiyordu; ayrıca bu üçünün daha evvel hiyerarşide ciddi bir öneme sahip olmayan piyadelerle işbirliği yapması şarttı.

Başrolde top savunması

Buna ilaveten son derece garip bir başka yenilik daha vardı: Artık generallerin durmayı öğrenmeleri gerekiyordu. 1. Dünya Savaşı'nda piyadeler saatte 3 km yol alıyordu; topraklarını savunan askerlerse trenle seyahat ediyordu. Saldırıyla karşılaşan ordu için yöntem şuydu: Dur ve başka bir yerden saldır. 1914'ün ordularında böylesi bir düşünce yapısı mevcut değildi. Bu nihai ders Mareşal Foch'un yardımcısı Fransız General Berthelot tarafından ancak 1918'in Temmuz sınavında alınabildi. Berthelot haftalar içinde Alman ordularını

çökertti, zira [Alman] ordusunun üçte biri zamanını yavaş yol alan trenlerde bir oraya bir buraya seyahat ederek geçiriyordu ve bu denli tren malzemesi kullanılınca Berlin'deki ev kadınlarının patates gereksinimlerini karşılayacak tren kalmamıştı. Aç ev kadınları rejimleri çökertir. Bunu devrim ve ateşkes takip etti.

Batı Cephesi batı uygarlığının en muhteşem ve fakat en zehirli meyvesiydi; cephede sürekli olarak bir mühendislik mucizesini diğeri izliyordu. Elbette Marne Muharebesi'nden sonra yapılacak en makul şey, korkunç şeylerin meydana geldiğini söylemek ve status quo ante'ye (savaştan önceki duruma) dönmekti. Bunun diplomatik olarak anlamı "hata ettik"tir ve 1648 yılında, Almanya'nın darmadağın olmasının ardından imzalanan Vestfalya anlaşmasıyla (dinler arasındaki) Otuz Yıl Savaşı'nın sona erdirilmesini hatırlatır.

Amerikalılar bu görüşü dile getirdi ancak kimse umursamadı. Kamuoyu çok önemli bir faktördü ve daha 1917 yılında dahi Lenin kürsüye çıktığında savaşta yaralanmış askerler tekerlekli sandalyelerinden onu protesto etmişlerdi. Orta sınıflar vergiler ve savaş kredileri vasıtasıyla savaşa oluk oluk para akıtırken, muzaffer neticenin ardından verdikleri desteği geri alma umudu taşıyorlardı. Fransız yazar Louis-Ferdinand Céline'in "aşılanmış aydınlanma" adını verdiği olumlu sonuçlar da ortaya çıktı ve tıp bilimi (Céline de bir doktordu) öylesine ilerledi ki 1914 yılında yaralıların %80'i hayatını kaybederken, 1918'e gelindiğinde bu oran %2'ye düşmüştü.

Savaş aynı zamanda feminizme de savaş öncesi hareketlerin toplamından daha fazla katkı yaptı: Erkekler cephede olduğundan kadınlar için tarihte ilk kez para kazanıp geçinmek olağan bir şey haline geldi. Gerçek şu ki, Batı Cephesi aslında devasa bir kuşatmaydı ve geçmişte kuşatmalar sonu gelmeyen marifetleri bir araya toplamıştı, nitekim barut kalın duvar teknolojisi ile karşılaşmıştı.

1. Dünya Savaşı'nı 2. Dünya Savaşı'ndan farklı kılan şey, cephede hiçbir hareketliliğin olmamasıydı; buna karşın muazzam boyutlarda top savunması kullanılıyordu. Savaşta meydana gelen ölüm vakalarının %75'i top mermilerinden kaynaklanıyordu. Piyadeler sırtlarında 30 kilogramlık yükle (uçağa alabileceğiniz valizden daha ağırı) saatte 3 kilometre yol alabiliyordu, gaz saldırısıyla karşılaştıklarında ise bu rakam epey düşüyordu. Savunma pozisyonundaki orduların askerleri cepheye trenle geliyor ve bitap düşmüş taarruz ordularının önüne kolayca set çekiyordu.

Silahlar, çamurlu ve bombaların delik deşik ettiği topraklar aşılarak çekilen yeni hattı bombalamak üzere at ve katırlarla taşınıyordu. Dolayısıyla da genellikle bu ikinci saldırı başarısızlıkla sonuçlanıyordu.

Almanya'nın Polonya ve Balkanları ele geçirip Osmanlı Devleti ile ittifak kurduğu 1915 yılındaki hikâye buydu.

Fransız çöküşünün miladı: Verdun

Doğudaki başarılarının moraliyle Almanlar sıranın Falkenhayn'ın 'İngiltere'nin Kıta Avrupası üzerindeki kılıcı' diye tanımladığı Fransa'yı devirmeye geldiğine karar verdi. 1915 yılında 17. yüzyıldakine benzer bir kuşatma tarzı ortaya çıktı. Devasa ve yalnızca top mermisiyle yıkılabilecek toprak yapılar inşa edildi. Eğer Fransızlar bir yeri savunmak zorunda kalırlarsa bu yapılar da haliyle yıkılacaktı; Falkenhayn da saldırı için Verdun'u seçti.

Fransızlar Verdun'u derhal boşaltabilirdi ancak çılgın vatanperverliklerinden ötürü bunu yapamazlardı. Verdun bir kaleydi ve Fransa tarihinde önemli bir yere sahipti. Bu kaleyi kaybedecek bir hükümetin düşmemesi kaçınılmazdı. Falkenhayn 1916 yılı başında 8 bin top silahına ve 1 milyon top mermisi atabilme kapasitesine sahip Alman top cepha-

nesinin yaşayan herhangi bir şeyi yerle bir edebileceğini hesap etmişti. Alman piyadeleri yalnızca kaleyi savunan Fransız askerlerin bulunduğundan emin olmak amacıyla ilerliyordu.

Plan Şubat ayında başarıyla uygulandı. Verdun'un duvarları yıkıldı ve içeride yer alan on binlerce asker yaşamını yitirdi -bugün bu bölgede ölen askerlerin enkaz arasından tüfeklerini dışarı doğrulttukları, dikine duran cesetlerle dolu bir siperin yer aldığı bir müze bulunuyor-. Ancak buna rağmen Verdun ele geçirilemedi ve savaş bir tür Stalingrad'a döndü. Falkenhayn kontrolü kaybetti ve umutsuzca Verdun'u ele geçirmeye çalışarak yüzlerce askerini yitirdi. Sonunda Fransa kazanan taraf oldu ancak bedeli tüm Fransa'nın hayatı oldu. Eğer 1940 yılında Fransa çökmüşse, bunun açıklaması büyük oranda Verdun'da gizlidir. 30'ların Fransa'sı kasvetli bir yerdi; Orwell'in dediği gibi yarı müze, yarı genelev...

İngilizlerin Verdun'a benzer iki yeri vardı ve bunlar İngiliz ulusunun bilinçaltına itildi (belki de doğru kelime bu değildir: bellek yapraklarını dökmez hiç). Bunlardan, daha büyük olanı Somme muharebesidir. 1 Temmuz 1916'da İngiliz Ordusu, İngiltere tarihinin en büyük felaketinde tam 60 bin askerini kaybetmişti. 24 Haziran'dan beri kapsamlı bir top mermisi hazırlığı yapılıyordu. İngiltere bir deniz gücüdür ve karadaki savaşlar için o kadar iyi hazırlıklı değildir. O gün de hunharca katledilen genç erkeklerin vatanperverlikleri dışında hiçbir şey İngiltere'nin istediği gibi gitmemişti. Generaller askerlerin yeterli eğitime sahip olmadığını biliyorlardı ve eğitimsiz askerlerin bombardıman karşısında yapacakları tek şey kaçmaktı. Dolayısıyla da bir hatta tutuldular, (futbol toplarını tekmeleyen) subaylar önde, silahlarını sallayan çavuşlar arkada. Daha sonra da taramalı tüfeklerle vurularak öldürüldüler, çünkü Alman siperlerinin yeri bombardımandan ya da tespit edilemeyen silahlardan gelen mermiler tarafından bozulmamıştı.

Somme taarruzu Kasım ayına kadar sürdü; 1 milyon kişi ölürken hiçbir ciddi kazanım elde edilmedi. İngilizler bir yıl sonra benzer bir durumla karşı karşıya kaldılar; 1917 yazında Belçika'ya bağlı Ypres şehri yakınlarında yer alan Flandre'ye karşı bir taarruza geçmeye kalktılar ancak korkunç yağmur ve çamur karşısında çaresiz kaldılar. Bir kez daha iki taraftan toplam 1 milyona yakın kişi öldü, hiçbir ciddi kazanım elde edilmedi.

Bu, şimdiye kadarki her kuşatmada olan bir hikâyedir, bu örnekler yalnızca biraz daha kanlılarıdır. Peki bu korkunç yapıyı nasıl yıkarsınız? En önemlisi, ağırlıkla mobilizasyon arasında büyük bir eşitsizlik vardı.

Milyonlarca askere sahip ordular -1914 yılı itibariyle büyük ülkelerin ordularında 5 milyon kadar asker vardı- beslenebilir ve silahlandırılabilirdi. Ancak savaş alanında yürümek zorundaydılar. İçten yanmalı motor henüz çocukluk evresinde olduğundan çok fazla ağırlık taşıyamıyordu.

En önemli silah toptu. Generaller bunu erken bir dönemde fark etmişlerdi; Fransa'da "top fetheder, piyade işgal eder" diye bir söz vardı. Eğer düşman hattı yeterince yoğun bir şekilde bombalanırsa yaşayan hiçbir şey hayatta kalamaz; piyade de gelip bölgeyi ele geçirir. Ne var ki düşman güçleri trenle gelirken taarruza kalkan ordu yürüyerek yol kat ediyordu ve çamurlu ve top mermilerinin açtığı çukurlarla dolu yollarda yürümekten yorgun düşüp top ateşiyle karşılaşıyorlardı. Savunma sistemleri oldukça gelişmişti: Birkaç siper hattı en ön cephede 20 km'ye kadar ulaşan bir mesafede uzanıyordu.

Almanlar bu konuda da en ileri orduya sahipti: (İngilizlerin deyimiyle) Almanların sahip olduğu "Hindenburg Hattı" yapılan tüm saldırıları püskürterek Kuzey Fransa'nın büyük bir bölümünü ele geçirmişti. Bu 1916 ve 1917 yıllarında meydana gelen ve Almanların *Materialschlachten* adını verdiği büyük taarruzlarda da yaşanan durumdu. Topçular Almanların

öncülüğünde "karşı bombardıman" denen hadisede ustalaşmıştı. Bir silahın yerini belirlemeye yarayan ses tespit sistemi vasıtasıyla iyi nişanlanmış bir top mermisi düşman toplarını etkisiz hale getirebiliyordu. Buna karşı alınacak tek önlem, top ateş alır almaz yerini değiştirmekti ki bu da balçık kaplı arazilerde pek kolay bir iş değildi.

Kısa ama yakıcı bombardıman

Bunun ötesinde Almanlar düşman birliklerinin savaş alanına girmesini engellemek üzere 'yaylım ateşi' denen bir yöntem geliştirdi. Bu yenilikle bazı durumlarda cepheden 10 km uzaklıkta mermilerle kurulan bir perde ile düşman engelleniyordu. Bu yöntemler Rus Ordusu'na (Eylül 1917'de Riga'da) ve İtalyanlara (Ekim'de Caporetto'da) büyük mağlubiyetler getirdi.

Mart 1918'de Almanlar, Amerika savaşa girmeden önce Fransa'yı ele geçirmek üzere batıda "ya hep ya hiç" şiarıyla bir saldırı düzenlediğinde zirveye ulaştı. Rusya'daki devrim sonucunda ülke yıkılmış ve buradaki askerler geri çekilmişti. Alman general Erich Ludendorff'un elinde mükemmel bir teknisyen heyeti vardı ve birlikleri gece yürüterek uçakların gözünden kaçıp düşmana sürprizler hazırlama işinden iyi anlıyorlardı.

21 Mart'ta iki Alman ordusu Somme nehri yakınlarında İngilizlere saldırdı ve 4 saat süren bombardıman neticesinde iletişim hatları ve izole durumdaki birlikler hasar gördü. Silahları taşımak için ihtiyaç duyulan atlar gazdan etkilenmişti. Özel olarak eğitilmiş fırtına birlikleri [*Sturmtrupps*] lav silahları ve el bombaları ile hızla harekete geçti, karşılarına çıkan irili ufaklı direnişleri bastırıp İngiliz karargâhlarına yöneldi. 48 saat süren bu taarruzun sonucu İngilizlerin Caporetto'su oldu: 100 bin kişi esir alındı. Almanlar 100 kilometrelik cephede 60 kilometre kadar ilerledi ve savaş tekrar hareketli hale geldi.

Ancak Ludendorff henüz son dersini almamıştı. Taarruza devam etti ve yorgun düşmüş orduları, trenlerle ve Londra otobüsleriyle gelen düşman birlikleriyle karşılaştı. Amiens tren istasyonu yakınlarında önleri kesildi. Nisan ayında Flandre'de, Mayıs'ta ise Champagne'de başka taarruzlara girişmiş, orada da benzer bir durumla karşılaşmıştı. Adamları bir kez daha ağır silahlarla Paris'i bombalamaya çok yaklaşmış ancak sonra sıkışıp kalmıştı.

Temmuz ayına gelindiğinde İtilaf devletleri son bir saldırı için hazırdı. Fransız general Ferdinand Foch'a, 1944'te Eisenhower'a verildiği gibi tam yetki verildi. Foch zeki ve diğerlerinden daha bilgili bir adamdı; yardımcılarını becerikli kişiler arasından seçerdi. Bazı komutanlarsa işlerini korumak amacıyla kendilerinden daha az yetenekli insanları atama eğilimindeydi.

Artık Foch'un elinde neredeyse matematiksel olarak ifade edilebilecek bir savaş formülü vardı. Fransızlar bu planı Temmuz ortasında Villers-Bretonneux'da, İngilizler ise 8 Ağustos'ta Amiens'te uyguladı.

Sürpriz bu planın olmazsa olmaz parçasıydı, artık düşmanı yapılacak saldırıya karşı uyaran 10 gün süren aralıksız bombardımanlara yer yoktu. Kısa ama yıkıcı bir bombardıman ve düşman toplarını etkisiz hale getirecek gaz kullanımı yeterli olacaktı. Daha sonra da tanklar saldırıya geçecekti. Tankların gürültüsü yukarıda ileri geri uçuş yapan uçaklarla bastırılacak, düşmanın saldırıya geçmesi böylece engellenecekti. Tanklar her ne kadar sık sık bozulsa da dikenli telleri aşarak piyadelerin önünü açacak, bu esnada 'yaylım ateşi' de düşman birliklerini uzakta tutacaktı.

Ve en önemli nokta, ne zaman durulacağının bilinmesiydi. Foch'un yapmış olduğu en büyük katkı bu konudaydı ve bu dersi en iyi İngilizler anladı (1916'daki tüm hataları tekrarlayan Amerikalılar biraz daha yavaş öğreniyordu). Fransa 18

Temmuz'da Viller-Bretonneux'da taarruza geçip 4 gün sonra durdurulmuş ve 40 bin esir vermişti. İngilizler 8 Ağustos'ta Amiens'te saldırıya başlayıp sabah vakti bir Alman tugayını esir almış, 5 gün sonra ise durdurulmuşlardı. Eylül ayında sıra dışı bir ustalıkla Hindenburg Hattını yardılar. Buradaki amaç, üçte biri trenlerle oradan oraya yolculuk eden Alman birliklerin kafasını karıştırmaktı. Ludendorff artık bitmişti, çok fazla içip kendinden başka herkesi suçluyordu. Kasım ayının başında can korkusuyla İsveç'e kaçtı, Kayzer de tahtından indirildi.

Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı Batı Cephesi bir bakıma 2. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'ne benzer. Milyonlarca kişi hayatını kaybetmiş, felaketler birbirini izlemiş, ölümcül teknisyenler savaşı topyekûn sonlandıracak yöntemler üzerinde çalışmıştır.

İngiltere'de bunu unutmak ne mümkün.

Barış İçin Dış Müdahale Şart mı?

Napoleon'un yeğeni Louis Napoleon Bonaparte, 1851 senesinin Aralık ayındaki hükümet darbesiyle İkinci İmparatorluk adını verdiği düzeni kurduğunda uygulamadan kaldırdığı ilk şey millî marş Marseillaise oldu. Nitekim Kızıl Devrim onun yapmaya niyetlendiği şey değildi ve Fransız Katolikleriyle yakın işbirliği yapmıştı. İkinci İmparatorluk'un marşı oldukça farklıydı: 'Suriye'ye Giderken' (en partant pour la Syrie). Fransız ordusunun kullanmaya devam edeceği bu şarkı çok ilginçtir ki, aynı zamanda Napoleon'un üvey kızı da olan yeni imparatorun validesi tarafından yazılmıştı. Bu marş, Fransızlar 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Suriye ve Hatay'a girdikleri zaman söylenmiş olmasına rağmen aslında daha evvelki bir işgali, yani Büyük Napoleon'un 1879'da Mısır'ı işgalini anlatıyordu.

Napoleon, Mısır'ın ardından, padişah teslim olur umuduyla Osmanlı yönetimindeki Suriye'ye ilerlemiş, hayali gerçekleşmeyince ordusunu terk edip Fransa'ya geri dönmüştü. 50 yıl sonra yeğeni, amcasının yaptığı hatayı tekrarlamamaya kararlıydı. Her şeyden önce, İngiltere ile çatışmaya girmeyecekti. Fakat gözlerini Ortadoğu'ya diken yeğen, 1860 senesinde Suriye'de patlak veren ilk uluslararası krize yol açtı.

Bu kriz, sonrasında Lübnan'ı (Cebel-i Lübnan) da içine aldı. Burası, birbirine hasım olan büyük ailelerin -Şam'daki

el-Azmlar ve ilerleyen zamanda da önemli bir yere dönüşmeyecek olan Beyrut'taki Şahablar- bulunduğu, kendi halinde bir Osmanlı vilayetiydi. Dağlık ve kontrolü zor bir yer olduğundan çeşitli hizipler ve dinî gruplar buraya güvenli bir biçimde yerleşebilmişlerdi. Bu konuyu ele alan yazarlar, bu grupların tasviriyle işe başlamak zorunda olduğundan kitaplarına nüfuz etmek kolay değildir. Kaldı ki, ben bile Süryanî ve Aşure arasındaki farkın ne olduğundan tam olarak emin değilim. Fakat şu söylenebilir ki, bu gruplardan bir kısmı Katolik kilisesi ile bir anlaşma yaptı ve bir taraftan kendi ayinleri ve papazlarının evlenebilme usulünü devam ettirirken, diğer yandan da papanın otoritesini kabul etti. Bunlar Süryanî ve Keldanî olarak bilinen Doğu Katolik [Uniat] Kiliseleri idi.

Hz. İsa'nın dili olan Aramice konuşmalarına rağmen öyle anlaşılıyor ki birbirlerinin konuştuğu Aramiceyi anlamıyorlardı. Cebel [dağ] olarak bilinen Lübnan'da, diğerlerinden bağımsız ve oldukça eski bir kilisesi olan Marunîlerin başı çektiği birçok Hristiyan grup ile Dürzîlerin çoğunlukta olduğu ve neredeyse bölünmüş halde olan Müslüman bir nüfus vardı. Marunîler ve Dürzîler dış tehditler karşısında ortak dava etrafında toplanabiliyorlardı. Sonrasında, yani 1840 itibariyle sorunlar başladı.

Sorunların ortaya çıkışı Napoleon'un Mısır'ı işgal ettiği, daha doğrusu işgalin başarısız olduğu zamana kadar gider. Burada terk edilen Fransızların çoğunu, yorulmak bilmez bir kişiliği olan Mısır'ın yeni yöneticisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa hizmetine almıştı. Paşa gözü dönmüş bir hırs taşıyor ve Fransa'dan destek görüyordu.

1832 ve 1839 yıllarında 2 defa Osmanlı ordusunu mağlup etmiş ve Suriye'yi hükümranlığı altına almıştı. Genelde, Doğu Akdeniz'de farklı dinlere ait toplulukların bir arada yaşaması, dışarıdan bir müdahale olmadığı müddetçe pekâlâ mümkün oluyordu. Buna rağmen, umumiyetle Marunîler Mısırlılara

sempati beslerken, Dürzîler padişaha sâdık kalmıştı. Bununla da bitmiyordu; Osmanlılar 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması ile İngilizlerin serbest ticaret prensibini kabul etmişlerdi. Suriye'deki başlıca ticarî faaliyet tekstile dayanıyordu. Hal böyleyken, makineye dayalı üretim yapan İngilizlerin rekabetiyle nasıl başa çıkılabilirdi? 1840'lardaki gerilemeyle sorun daha da kötü bir hâl aldı.

Bazı Müslümanlara göre bunun sebebi, yeni ticaretin bölgedeki Hristiyanlara daha büyük fırsatlar sunmasıydı. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile onlara her konuda daha büyük imkânlar verilmişti ve yabancı konsoloslar gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Fransızlar Marunîlere açıkça sempati gösterirken İngilizler Dürzîler ile yakınlaşma içine girmişti.

1841 Londra Antlaşması ile Osmanlı idaresi yeniden tesis edildiğinde, Suriye'ye baştan başa bir gerilim hâkimdi. Bu, şimdilerde etnik çatışma diye bildiğimiz şeyin ilk aşamasıydı. Marunîler ipek ticaretinden kazanç elde ederken, Dürzîler ise en azından iyi savaşçı olmakla övünüyorlardı. Osmanlı'nın 1858'de çıkardığı yeni Arazi Kanunnamesi tüm yabancılar ile onların himayesinde bulunan kişilere -özellikle de Şam'ın eski 'ileri gelenlerinden'- toprak satın alma hakkı tanımıştı. Tansiyon yükselmişti.

1860 senesinin Mayıs ayında olaylar patlak verdi ve her 2 taraf bunun için birbirini suçladı. Her şey bir köydeki 2 çocuk arasındaki kavgayla başlamış gibi görünüyor. Aileleri de işin içine sürüklenmiş, olaylar kan dökülene dek sürmüştü. Tüm vakalardan en çok zarar gören Hristiyan nüfus olmuş ve bundan kısa süre sonra yabancı konsoloslar İstanbul'daki sefaretlerine Lübnan'da iç savaşın başladığına dair notalar göndermeye başlamıştı.

Oldukça kısa bir süre içerisinde, olayların önemli bir Hristiyan nüfusa sahip olan Şam'a sıçramasıyla sorun çok daha kötü bir hâl almıştı. 9 Temmuz'da başlayan karışıklık ve ayaklanma 1

haftadan fazla sürdü. Hali vakti daha iyi olan Hristiyanlara ait evlerden 3 bini yağmalanıp ateşe verildi, bazen kadınlar ve çocuklar kaçırıldı, yaklaşık 10 bin kişi öldürüldü. Vali Ahmed Paşa'nın yetersiz ve müstereddit bir yönetici olduğu meydana çıktı. Yağma ile ayaklanmalar başladığı zaman Hristiyanlar, evleri yakılıp aileleri parçalanınca ya kendilerini himaye eden Müslümanlara ya da az miktarda su ve erzak bulunan Halep Kalesi'ne sığındı.

Hareketin kahramanlarından, Fransız işgaline karşı Cezayir'deki direnişin sürgündeki lideri olarak bilinen Emir Abdülkadir, kalenin savunulmasını üstlendi ve Hristiyanları korumak için gayretle uğraştı (Napoleon kendisine onur nişanı verdi). Bunun yanı sıra, Osmanlı yönetimi de olayları öğrenir öğrenmez harekete geçti. Tanzimat paşaları, padişahın tebaasının eşitlik içinde korunması hususunda kararlılık gösterdi ve imparatorluğun saygınlığını korumak istedi. Zira bu dönem dış basında Osmanlı Devleti'nden genel olarak övgü ile bahsedildiği bir dönemdi.

1841 tarihli Londra Antlaşması ile Avrupalı büyükelçilere belirli bir müdahale hakkı verilmişti. Louis Napoleon, Fransa'nın Katoliklerin baş koruyucusu olduğunu göstermek için bitmez tükenmez bir heves taşıyordu ve Avrupalı güçler bir Fransız birliğinin Beyrut'a çıkmasına izin verilmesi konusunda (İngilizler bu durumdan hiç hoşnut olmamıştı) anlaştılar. Böylelikle, 12 bin kişilik Fransız birliği karaya çıkıp bir çam ormanında kamp kurdu (bu, Lübnan'daki fiilî Fransız sömürgeciliğinin başlangıcıdır).

Fakat burası onlara ihtiyaç duyulan yer değildi. Osmanlı idaresi en muktedir adamlarından biri olan Fuat Paşa'yı Şam valisi olarak bölgeye gönderdi. Fuat Paşa sert bir tutum sergileyerek, başı çekenlerin bir kısmının da aralarında bulunduğu en azılı faillerden 200 kişiyi idam ettirdi. Suriye yeniden sükûnete kavuştu ve Lübnan'a bundan sonra özerklik statüsü

verildi. Lübnan'ın Hristiyan bir valisi (o sıralarda Ermeni Katoliklerinden Davut Paşa) olacak ve çeşitli Hristiyan ve Müslüman unsurlar arasında olduğu gibi güç paylaşımı anlaşmaları yürürlüğe sokulacaktı. Lübnan zamanla gelişip büyüdü ve Beyrut Suriye'nin önde gelen şehri konumunda olan Şam'ın yerini aldı.

Şimdi bu hikâyeyi dilediğiniz gibi okuyabilirsiniz. Dış müdahale ve resmî güç paylaşımı düzenlemelerinin olması iyi bir fikir mi? Ya da başvuracakları dış güçler ve merkezî idare olmasaydı, bölgenin insanları her zaman yaptıkları gibi kendi aralarında geçinip gidemezler miydi? Her ne olursa olsun, 1861 Haziran tarihli Cebel-i Lübnan Nizamnamesi, Amerikan birlikleri yeni bir iç savaşı sonlandırmak için karaya çıkana dek, yaklaşık 1 asır boyunca barışı devam ettirmiştir.

Serfliğin Sonu, Çarlık Rusya'sının da Sonu mu Oldu?

Çok bilindik bir Türk Atasözü 'bir musibet bin nasihatten iyidir' der. Bu atasözü Rusya tarihinde çok kez doğru çıkmıştır. 1853-56 Kırım Savaşı da bunlardan biriydi. Bu savaşı sonlandıran barış anlaşması (Paris) çok da sert bir anlaşma değildi: Rusya'nın Karadeniz'de sahip olduğu güç azaltılmış, ancak bu zalimce yapılmamıştı. Fakat Rusya'nın Kırım'da, Sivastopol'da yer alan büyük kalesinin düşmesi millî bir utanç meselesiydi. Rus ekonomisi savaşın zorlukları ile baş edemezken, ülke de iflasın eşiğine gelmişti.

Ancak bundan çok daha fazlası vardı. I. Nicholas hükümranlığında (1825-55) Rusya, gericiliğin kalesi gibiydi. Etrafı askerlerle çevrilmiş devasa Kış Sarayı'nda kilise ve devlet üzerinde mutlak bir egemenlik kurmuş olan Çar, kendisine yöneltilecek eleştirileri bastırmak içinse gizli polisini ve sansür mekanizmasını kullanmaktaydı. Rusya Batı Avrupa'da yayılmakta olan parlamenter ve anayasal idealin antitezi konumundaydı. Dolayısıyla Kırım Savaşı'nda Batı Avrupalı devletlerin ve Osmanlı'nın elde etmiş olduğu zafer I. Nicholas'ın sisteminin de çöküşünü temsil ediyordu ve I. Nicholas bir St. Petersburg Şubatında halihazırda griple boğuşurken üzerinde palto bile olmadan askerî bir geçide katıldığında deyim yerindeyse intihar etti. I. Nicholas'ın ölümü ve Paris Barış Anlaşması imparatorlukta büyük bir kargaşa yarattı.

Üst düzey bakanlardan biri olan P. D. Kiselev, Rusya'nın Batının aksine üniversitelere, demiryollarına, bankalara ve okullara sahip olmadığını dile getiriyordu. Rusya'da çalışan bir telgraf sistemi bile bulunmadığından Çar Kırım'la ilgili haberleri *London Times* gazetesinden almak zorunda kalmıştı.

Bu geri kalmışlığa sebep olan neydi? Duruma nasıl bakarsanız bakın bunun bir tane temel nedeni vardı: Rusya'da halkın çoğu köylü, bunların büyük kısmı da serfti (bu kelimeyi -serf- İslam ülkelerinin dillerine çevirmek zordur, çünkü bu kavram 'kölelik'le aynı değildir, Müslümanlar serf olamazlar. Bir toprak sahibi serfe sahip olabilir; bu serfin, sahibi olan toprak sahibi için çalışması ya da ona para ödemesi zorunludur. Toprak sahibi serfi evlenmekten alıkoyabilir, serf zorluk çıkarırsa ona zalimce cezalar uygulayabilir, onu 25 yıllığına orduya yollayabilirdi). Haliyle 100 bin toprak sahibi, 21 milyon insan üzerinde hak sahibiydi ve hukuk dahil olmak üzere çoğu idarî işlemi bu insanlar yürütüyordu. Bu düzen sonucunda meydana gelen adaletsizlikler o kadar büyük çapta şikâyetlere neden olmuştu ki, Nicholas'ın büyük annesi Çariçe II. Katerine (Büyük Katerina) 1784 yılında köylülerin şikâyet hakkı olmadığına hükmetti.

1840'a gelindiğinde Kiselev dahil olmak üzere pek çok insan, bu kuralın yalnızca ahlaki olarak değil, her yönden yanlış olduğunun bilincindeydi. Serfler ne kendilerini, ne de üzerinde yaşadıkları toprağı geliştirmeye meraklıydı: çoğu sarhoş gezer ve okuma yazma bilmezdi.

Ucuz emeğe sahip toprak sahipleri de makinelere ilgi duymuyordu ve tarım son derece ilkeldi. Tabii ki Rusya devasa bir ülke ve istisnalar da mevcuttu. Kışların uzun sürdüğü Kuzey Rusya'da parlak çocuklar eğitim alabilir ve aydın bir rahip ya da toprak sahibi gözetiminde sürdürdükleri bu eğitimle serflikten çıkabilirlerdi.

Etkin Alman toprak sahiplerinin ve ihracat yapmak üzere nehir limanlarının bulunduğu Baltık vilayetlerinde hanedanlıklar kâr ediyorlardı.

Ancak genel itibariyle resim iç karartıcıydı ve durumun bilincinde olan ve tiranlığın ülkenin her bölgesindeki varlığını suçlayan yabancılar tarafından kınanıyordu.

Bunlardan biri, Fransız Marquis de Custine 1839 yılında Çar'ın İmparatorluğu adlı bir kitap yazdı ve bu kitabı okurken yer yer yazarın SSCB'den bahsettiği izlenimine kapılabilirsiniz. Serflik üzerine çalışan en önemli tarihçilerden biri olan Larissa Zakharova son yıllarında, çalışmasını sunduğunda Bilimler Akademisi'nin bu çalışmayı reddettiğini, gerekçeninse indekste Çar'a, Kızıl Meydan'daki 60 yıllık mezarından hala tarihin nasıl yazılacağına hükmedebilen Lenin'den çok daha fazla gönderme yapmış olması olduğunu belirtir.

Serflik sonrası reform çırpınışları

Artık 1856 yılında Çar II. Alexander, serfliğin kaldırılması hususunda danışmanlık yapması için gizli bir komite oluşturdu. II. Alexander özü itibariyle reformcu biri değildi ve kendisine danışmanlık yapan insanlar da yaş ortalaması 68 olan yaşlı kimselerdi, ayrıca bunlardan bazılarının binlerce serfi bulunuyordu. Konu bütünü itibariyle son derece karmaşıktı ve elde bulunan istatistikler de son kertede yetersizdi. Haliyle bu istatistiklerden çıkarılan sonuçlar da...

Eğer serflik kaldırılırsa toprak sahiplerinin eskiden sahip olduğu yöneticilik işlerinin yerini bir devlet sisteminin alması gerekecekti. Örneğin adalet mahkemeler ve avukatlar aracılığı ile tesis edilecekti. Bu da yükseköğrenime ve üniversitelere ihtiyaç olması anlamına gelecekti. Ordu hizmeti için de yeni ayarlamaların yapılması, başka bir deyişle diğer ülkelerde uygulanan zorunlu askerlik mükellefiyetinin getirilmesi

gerekiyordu. Bu aynı zamanda çok maliyetli bir süreç olacak, devlet kredisine olan talebi artıracak ve bir Ulusal Banka'nın kurulmasını gerekli kılacaktı.

1874 yılı itibariyle sayılan bu reformların tamamı olması gerektiği gibi gerçekleştirildi. Başka bir deyişle Rusya'nın birkaç yıl içinde modern bir devlet olması bekleniyordu. II. Alexander inşa ettiği bu yeni yapının en tepesinde yer alması gereken parçanın, yani pastanın kremasının, hükümete vergi ödeyen kişilerin temsilcilerinin bazen Çar'ı bile bağlayan kanunları geçirebileceğini bildikleri parlamento olduğunu çok iyi biliyordu. II. Alexander parlamento kurmak üzerine bir süre düşündü ve danışmanları böylesi bir adımın kendisine Avrupa'da çok büyük bir saygınlık getireceğini söyledi.

Bu dönemde Saxe-Coburg hanedanlığının üyeleri, monarşilerin nasıl 'burjuvazi'ye dönüşeceğinin örneğini sunmada başrolü üstleniyordu. Bunlar aynı zamanda anayasal hükümetle de özdeşleştiriliyorlardı. İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın kocası Saxe-Coburg-Gotha'lı Albert çok önemli bir konuma sahipti (17. yüzyılda krallık içinde I. James'ten sonra gelen tek önemli şahsiyetti ve 'Hristiyanlıktaki en akıllı aptal' olarak bilinirdi). Ancak akrabaları Bulgaristan'dan Belçika'ya başka ülkelerin yolunu tuttular.

Alexander bir anayasa yapmayı düşündü ancak nihayetinde bunu reddetti; çünkü akrabalarından birinin de dediği gibi 'Bazı Tsarevokokzhaysk'ların temsilcileri' yargılama yeteneğinden yoksundu ve imparatorluk dağılabilirdi. Bu dönemde artan huzursuzluk halinin kimi devrimci sonuçları oldu ve 1881'de zavallı Alexander öldürüldü. Hiçbir zaman bugün anladığımız anlamıyla güvenlik sağlamak amacıyla fazlaca uğraşmadı; St. Petersburg'da daima üstü açık bir atlı kızakla dolaşırdı. Öldürüldüğü suikastta iki bombacı görüldü. Birincisi Alexander'ı hedefledi ve tutturamadı. Çar atlı kızaktan inip bombacıya ne yaptığını sorunca ikinci bombacı da bu

durumdan yararlanarak fırsatı değerlendirdi ve Alexander öldürüldü. Aslına bakılırsa Rusya'daki gelişmelerle Türkiye'deki Tanzimat arasında yakın benzerlikler mevcuttur ve bunlar araştırılmaya değer konulardır.

Rusya'nın (ve Türkiye'nin) başlıca problemlerinin iki boyutu vardı. Bu ülkelerde reformcular başka ülkelerde yapılması yüzyıllar süren reformları birkaç yılda gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Toprak konusunda ise bir dönem Batı Avrupa'da evrensel bir niteliğe sahip olan serflik resmî ve hukukî olarak varlığını koruduğu dönemlerde dahi niteliğini kaybetmiş, parçalanmıştı (serflik Almanya'da 1848'e kadar varlığını sürdürürken İngiltere'de toprak sahiplerine otlarını biçen yaşlı adamlara kalacak yer verme hakkı tanıyan kanunun kaldırıldığı 1932 yılına kadar devam etti; bunun yanı sıra bir Alman arkadaşım ülkesindeki boşanma hukukunun bir tür serflik anlamına geldiğini belirtiyor). Şehirler toprak sahiplerinden kaçan serflere sığınacak yer sundu; serfler de ticaret sayesinde hayatta kalmayı başardı.

Felaketle sonuçlanan özgürleşme

Rusya'da bunlardan hiçbiri yoktu. II. Alexander 1856 yılında tedavi olmak için Bad Kissingen'e gittiğinde orada büyük Alman uzman Baron Haxthausen'le tanıştı ve Haxthausen ona Prusya'daki özgürleşme sürecinden bahsetti: 'Bizim için bir hikâyenin sonu, Rusya içinse başlangıcı.'

Sorun özgürlüğünü elde eden eski serflerin toprak sahibi olup olamayacağıydı. Prusya'da köylülerin onda biri zengin olmuş, dörtte biri en azından bazı aletlere ve çiftçilikte kullanılan hayvanlara sahip olmuştu. Diğerleri ise örneğin tek bir öküzü bulunan yaşlı kadınlar hayvanlarını ortak arazilerde otlatıyordu. Bu araziler oldukça büyüktü ve işlenmiyordu; örneğin bu topraklarda turp yetiştirmek imkânsızdı; çünkü inekler daha olmadan turpları yerdi. 1807'den sonra, 30 yılı

aşkın süre boyunca Prusya tarımı bir devrim yaşadı. Toprak sahipleri topraklarının bir kısmını elde tutarken, bir kısmını da görece iyi durumda bulunan köylülere sattı ve ortak arazilerin bir kısmını elde etti. Daha sonra eskiden serf olan kişiler ücretli işçilere dönüştü, bir kısmı ise şehirlere gitti ve yeni oluşmaya başlayan fabrika proleteryasına katıldı.

Alexander serflere bu şekilde davranamayacağını biliyordu ve 1856'da Moskova aristokratlarına yapmış olduğu meşhur bir konuşmada serfliğin aşağıdan yükselen bir hareketle (yani köylü isyanları aracılığıyla) kendini imha etmeden, yukarıdan bir hareketle ortadan kaldırılması gerektiğini söylemişti. Bu gerçek bir tehditti: Kırsal bölgelerde izole bir biçimde yaşayan toprak sahipleri, tıpkı Dostoyevski'nin babası gibi serfler tarafından kolayca öldürülebilirdi.

1850'lerde özgürleşme dedikodusunu duyan bazı köylüler bunun sonucunda topraklarını kaybedecekleri düşüncesiyle ayaklanmışlardı. Rus köylüleri arasında Prusya'da olduğu gibi iyi durumda olan ve fakir olan köylüler şeklinde bir ayrım yoktu. Rusya'daki köylülerin kendilerine ait toprağı bile bulunmuyordu ve köylüler toprağı komünal bir sistem bünyesinde işliyordu. Bu sistemde büyük aile ya da genişlemiş komün toprağın mülkiyetine sahipti ve toprağı büyük ailelere sahip olan erkeklere verirdi. Ailelerin toprağa ihtiyacı vardı ve çocuklar da bu toprakta çalışırdı. Daha sonra çocuklar büyür, kendi ailelerini kurar ve yaşlı baba toprağın en azından bir kısmı üzerindeki hakkından vazgeçmeye zorlanırdı. Toprak sahibi olduğu dönemde para biriktirmişse köyde tefecilik yapabilirdi. Bu evrensel bir durumdur, tıpkı İrlanda'daki faizciler (*gombeen*) ve Türkiye'deki *tefeci*ler gibi... Rusya'da bu kimselere verilen isim *kulak*tır, bu isim Sovyet zamanlarında büyük çiftçileri ifade etmek üzere yanlış bir biçimde kullanılmıştır.

1861 yılında beş yıllık bir çalışmanın ardından özgürleşme (serfliğin kaldırılması) nihayet gerçekleştiğinde düzenlemeler

küçücük yazılardan oluşan 360 sayfada açıklandı. Toprak sahiplerinin birçoğu sahip olduğu toprakları vermek istemiyordu. Topraklarının üçte birini kaybettiler ancak köylüler bunun karşılığında bir tazminat ödemek zorunda kaldı.

Bu durum korkunç bir kargaşaya sebep oldu; bu kargaşanın 1917 Bolşevik Devrimi ile oldukça yakından ilgisi vardır.

Toprak sahipleri çoğunlukla sahip oldukları ve kendilerine para ödeyen serfleri devlete ipotek olarak gösterdi ve ipotek geri ödemesi olarak geri aldı; sonra da bu toprak sahiplerinin köylülere yıllık 'kefaret hakkı' ödemesi beklendi. Ancak ödemeden köylü komünleri sorumluydu: Her bir köylü bu ödemeden kaçınmak için elinden geleni yaptı. Artık toprak sahipleri eski serflerin evlenmesine mani olamadığından, köylüler evlendi ve bir sürü çocuk yaptı; çünkü bu şekilde komünal arsalar üzerinde söz hakkına sahip olabileceklerdi. Nüfusta çok ciddi bir artış görüldü ve hiçbir şey bu köylüleri sözü geçen ödemeler kadar devlete yabancılaştırmadı.

1902'ye gelindiğinde orta Rusya'nın büyük bir çoğunluğu ayaklanmıştı. Köylüler toprak sahiplerinin malikânelerini yakıyor ya da kendilerinin olduğunu iddia ettikleri topraklar üzerindeki hayvanlara zarar veriyorlardı. Toprak sahipleri malikânelerini terk ettiler ve Rusya'dan çok daha küçük bir ülke olan İngiltere'deki toprak sahiplerinden çok daha küçük topraklara sahip oldular. Rusya ne küçük köylü toprak sahiplerinin bulunduğu Fransız sistemine, ne bir kişi tarafından mülkiyeti elinde tutulan ve üzerinde durumundan memnun kiracıların yaşadığı Prusya sistemine geçiş yapabildi. Başka bir deyişle Rusya'da serflerin özgürleşmesi felaketle sonuçlandı. Başka türlü olabilir miydi? Larissa Zakharova'nın kitabında anlattığına bakılırsa trajedi şu ki, başka bir alternatif de yoktu.

Hürrem Sultan'ın Ataları Ukrayna'yı Nasıl İnşa Etti?

Çarlık Rusya'sının dış politikada yapmış olduğu en büyük hata neydi? III. Petro'nun 1762 yılındaki Büyük Frederick'in egemenliğindeki Prusya'nın var oluşuna göz yumması, Kırım Savaşı sırasında İngiltere'nin tahrik edilmesi ve Almanya'nın 1914 yılındaki meydan okuyuşuna karşı konulması gibi uzun ve birbiriyle çekişmeli bir olaylar dizisiyle karşı karşıyayız. Bu olaylar zincirine verilebilecek pek çok cevap mümkün. Soljenitsin bu hususta yaratıcı bir cevap ileri sürüyor: Güneydoğu Polonya'nın 1815 yılında Avusturya İmparatorluğu'na geri verilmesi. Ancak bu fikri sadece üst düzey uzmanlar anlayabilir.

Soljenitsin burada Ukrayna milliyetçiliğine atıfta bulunuyor. Ukrayna milliyetçiliğinin kalbi Çar I. Alexander'ın Avusturyalılara geri verdiği Polonya'nın bir bölümünü oluşturan topraklardı. Kendine ait bir kilise tarafından desteklenen bu milliyetçilik bizzat Rusya'nın var oluşuna yöneltilmiş en büyük tehditti. Ukrayna yalnızca Rusya'nın tarihsel sürecinin bir parçası değildi. Ukrayna Moskova'nın ilkel bir Yarı-Fin karakolu olduğu dönemde bizzat Rusya'nın kendisidir. Kiev Rusya'dır ve Bizans'tan da başta Hristiyanlık olmak üzere pek çok şeyi almıştır. Ancak Kiev'de kurulan devlet yıkılmış ardından önce Polonya'nın sonra da 17. yüzyılda Moskof'un

himayesine girmişti. Bunu yanında Ukrayna toprak ve ham madde bakımından son derece zengindi. Rusya'nın tahıl ihracatı ile Donets nehri üzerinden yapılan ve Rus sanayisinin çalışmasını sağlayan kömür ve demir ticaretinin büyük bir bölümü Ukrayna'dan gerçekleşiyordu.

Rusya Ukrayna ile bir düşünüldüğünde Amerika gibi düşünülebilir, fakat Ukrayna olmadan ise Rusya Kanada gibidir. Haliyle ayrılıkçı Ukrayna milliyetçiliği Rusya'ya yöneltilmiş öldürücü bir tehdittir. Almanlar 1918 yılında kendi uyduları konumundaki Ukrayna'yı kurarak bu silahı kullanmayı denediler. Yine 1. Dünya Savaşı'nda Almanlar Ukrayna'dan destek görmüşlerdi, üstelik Polonya düşmanı oldukları için de faydaları ikiye katlanmıştı. Sovyetler Birliği çöktüğünde yeni ve daha büyük bir Ukrayna yeniden hayat bulmuştu.

Soljenitsin ve birçok Rus için Ukrayna suni bir devlettir, çünkü Ruslar için Ukraynalılar kendileriyle aynıdır. Ukraynalılar farklı bir aksanla konuşuyor, belki kendilerine de ait bir lehçeleri de vardı, fakat en nihayetinde ikisi de aynı halktı. Kiev, özellikle Bulgakov ve Gogol gibi en büyük Rus yazarların memleketidir. İki halk arasında sayısız evlilik gerçekleşmiştir. Ukraynalıları ve Rusların o kadar çok doğal benzerlikleri vardı ki iki grubu birbirinden ayırt etmek zordu. Peki hal böyleyken ayrılıkçı Ukrayna fikri nasıl ortaya çıkmıştı?

Soljenitsin'in bu soruya verdiği cevap gayet muazzamdır. 18. yüzyılda Güneydoğu Polonya'da Galiçya denen vilayette nüfusun yaklaşık yarısı ne Polonya dilini biliyordu ne de Polonyalılar gibi Roma Katolik Kilisesi'nin mensubuydu. *Muhteşem Yüzyıl* dizisiyle gündeme oturan Hürrem Sultan da muhtemelen bu halktan biriydi. Bu topluluğa eski Latin dilinde 'Rus' manasına gelen 'Ruten' deniliyordu. Vaktiyle Doğu Avrupa'nın süper gücü olan Polonya bugün başarısızlıkla adlandırdığımız bir devlete dönüşerek daha iyi örgütlenmiş komşuları tarafından ele geçirildi. Rusya Ukrayna'nın büyük

bir bölümünü ele geçirdi ve bu bölgelerde çoğunlukla Ortodoks Rus halk yaşıyordu. Ancak Avusturya İmparatorluğu doğu bölgesinde Rutenlerin yaşadığı Galiçya'yı ele geçirdi. Burada Uniate adında bir de Ruten Kilisesi bulunmaktaydı, fakat bu kilise Bizans Ortodokslarına değil Papa'nın önderliğinde Roma Devleti ile bir araya gelme fikrini benimsiyordu.

Uniate Kilisesi üyeleri Katolik kurallarına, özellikle de rahiplerin iffetine ilişkin kurallara uymak zorunda değildi ve kendilerine ait bir litürjileri mevcuttu.

Galiçya'nın şehirlerinde ve kasabalarında yaşayan halk ve toprak sahipleri Polonyalı ve Katolik'ti ve tüm Rutenleri geri kalmış olarak görüyorlardı. Ukraynalıların dilleri standart bir hal alarak gelişti ve -Kürtlerde olduğu gibi- birkaç kelimelik farklarla lehçeler halini aldı. Dağlık bölgelerde halkın yiyecek yetiştirmesi veya bulması son derece büyük bir sorundu. Bu halkın beslenmesi öylesine zayıftı ki genç erkekler yirmi yaşlarına bastığında hala sesleri kalınlaşmamış olduğu için askere alınmazlardı. Eğitim almış herhangi bir Ruten mutlaka Polonyalı ya da Alman-Avusturyalı olurdu. Alman milliyetçisi Profesör Konstantin Tomaszczuk buna bir örnekti.

19. yüzyılın geç dönemlerinde Avusturyalılar Galiçya Polonyalılarına önemli bir yetki tanımış ve bu yetki de Rutenleri Katolik ve Polonyalı yapmak üzere kullanılmıştı. Bu yetki ters teperek karşı bir etki yaratmıştı. Bunun doğal sonucu olarak da Ruten milliyetçiliği ortaya çıkmış, gelişmişti. Bu milliyetçiliğin elbette toplumsal bir boyutu da vardı, çünkü Rutenler köylü olarak ifade ediliyorlar ve 1848 yılına kadar hiçbir hakları bulunmayan serflerden ibaretlerdi. Küçük kentli aydınlar Büyük Ukrayna'nın düşünü kurarken Rutenlerin kilisesi onlara bir sığınak sunuyordu. Avusturyalılar Polonya milliyetçiliğini daha kolay kontrol altına tutabilmek adına bu düş sahiplerine cesaret aşılıyordu, böylece doğu Galiçya'da Ruten milliyetçiliği ortaya çıktı.

Ukrayna milliyetçiliğinin tohumları

Rus Ukrayna'sı sınırı boyunca bu oluşuma karşı sınırlı bir sempati vardı, ancak bunun temelinde farklı bir sebep vardı. Bu bölgede hâlihazırda bir bütün halde başka bir gelenek de mevcuttu: Kazaklar... 17. yüzyılda Ukrayna'nın büyük bir kısmı sınırsız bozkır arazilerinden oluşuyordu. Polonyalılar, Ruslar ve Osmanlı İmparatorluğu'nca desteklenen Kırım Tatarları arasında bu sınırsız arazinin paylaşımı konusunda bir mücadele vardı. Bu mücadeleden kaçınan Kazaklar bir araya toplanarak Kiev'in güneyinde bulunan Dinyester nehri üzerinde yer alan Zaporezhe Kalesi'nde vahşi bir hayatı tercih ediyorlardı (Kazak köken itibarıyla Türkçe-Tatarca bir kelimedir).

17. yüzyılda Polonyalılar Kazakları alt etmeyi başaramamış ve liderleri Bogdan Khmelnitsky'nin Ukrayna mitolojisinde Cesur Yürek benzeri bir konumu olmuştu. 1657'de ölen Khmelnitsky'nin heykelleri bu bölgede sıkılıkla görülebilir. 17. yüzyıl Polonya'sında birçok Yahudi bulunuyordu ve bunlar zaman zaman Khmelnitsky'nin hedefi oluyorlardı.

Ancak Khmelnitsky yükselişte olan Rus İmparatorluğu'nun desteği ile bağımsızlığını da elde etmişti. Bu tarih itibarıyla Kazaklarda bağımsızlık ateşi bir tür gelenek halini almıştı. Zaman zaman Polonya sınırında yeşeren Ruten milliyetçiliğinin gölgesinde kalmış olsa da Kazaklar çoğunlukla Çarlık Rusya'sına entegre olarak Çar'ın en kuvvetli süvari birliğini teşkil ediyorlardı, hatta benzer durum Tatar tugayları için de geçerli olmuştu.

Kazak geleneği günümüz Ukrayna'sında saygın bir yere sahip, ancak Batı Ukrayna milliyetçiliğinden farklı bir konumdadır çünkü bu noktada dini bir mesele söz konusudur. Uniate Kilisesi mensupları Rusya Ukrayna'sında güçlü bir konuma sahip değillerdi. Ancak başta Odesa ve Kiev olmak üzere birçok şehirde Rusça konuşuluyordu. Dolayısıyla burada Ukrayna milliyetçiliğinin gelişmesi oldukça zor görünüyordu.

Ukrayna'nın sembol isimlerinden Taras Shevchenko ve benzeri isimlerin her yerde heykellerin olmasını romantik bir figür olması açısından ayrı tutarsak Ukrayna milliyetçiliği burada çok gelişme kaydedememişti. Soljenitsin haklıydı: Ukrayna milliyetçiliğinin kalbi Batı'daydı. Hatta Ukrayna'nın millî marşı yeniden doğan Polonya'nın millî marşı ile büyük oranda benzerlik gösteriyordu: "Ukrayna daha ölmedi!".

Kulağa geldiği kadar umutsuz değildi elbet, bir sonraki dizede "Biz hayatta oldukça" diyor.

Modern Ukrayna'nın devlet olarak ilk deneyimi ancak 1918 yılında ortaya çıktı. Rusya Ekim devrimi sonucu yıkıldığında her yerde milliyetçi hareketler baş göstermeye başlamıştı. Almanlar bu milliyetçi hareketleri işbirlikçi rejimler kurmak üzere kullandı. Bunların en büyüğü de Ukrayna idi. Mart ayında imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'nda Rus Komünistler Ukrayna'nın ayrı bir devlet olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ancak Ukrayna çok açık bir biçimde Almanya'nın maşası durumundaydı ve son kertede Ukrayna milliyetçiliği şehirli bir aydın sınıfının dışına çıkmıyordu. Bu sınıf Avusturya Rutenya'sında kitlesel bir desteğe sahipti, fakat Avusturyalılar onları kaybetmek istemiyordu.

Almanlar da sakarlıklarıyla ön plana çıkarak kendi kukla hükümetlerini tutukladılar. Sonunda Almanya devrildiğinde milliyetçiler kendilerine rol vermesi için yalnızca Polonyalılardan medet umuyordu, ama Polonyalıların da bunu yapmaya pek niyetleri yoktu, çünkü Mayıs 1920'de bizzat kendileri Kiev'i işgal etmişler, daha sonra da Rus Bolşeviklere geri vermişlerdi. Bu zamandan itibaren Polonya-Ukrayna (Rutene) ilişkileri oldukça sancılı olmuştu. Nazi işgali sırasında bu ilişkiler iç savaşın en kanlı safhalarını meydana getirdi.

Ukrayna'nın Bolşeviklerin himayesi altında ayrı bir statüleri bulunuyordu. Bir süre kültürlerinin ve dillerinin gelişimine de izin verildi. Daha sonra Stalin iktidara geldi ki Stalin'in

Ukrayna'nın kurucusu olarak anılmasını sağlayan bir dizi icraatı olmuştu. İlk olarak 1929 yılında köylülere tarımın kolektivizasyonunu emretmişti. Bu emir 10 milyon kişinin açlıktan ölmesine, milyonlarca insanın ise gönderildikleri kamplarda hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştu. Ukrayna milliyetçileri bu olayı bir soykırım girişimi olarak gördüler. Ayrıca bu olayı bir Yahudi suçu olarak gören anti-Semitler grup da oluşmuştu. Bunların dayanak noktası da 1920'ler de Komünist Partisi'nde çok sayıda Yahudi'nin bulunmasıydı.

Daha sonra Ukraynalı yazarlar yeniden mahkemelerde yargılanmış ve Rusya yeniden yoğun bir şekilde teşvik edilmişti. 2. Dünya Savaşı'nda Naziler Ukrayna'yı işgal ettiğinde tıpkı 1918 yılında olduğu gibi ilk anda Almanya'nın bölgeyi yönetme konusunda oldukça etkisiz olduğu bir işbirliği mevcuttu. Ancak 1945 yılından sonra Ukrayna Diasporası Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da güçlenmiş ve davalarına sadık kalmışlardı. 1991 yılında Kiev'deki eski Komünist önderler Sovyetler Birliğinin yarattığı geniş sınırlarda (Kırım da dahil olmak üzere) bağımsızlık mücadelesi veren Sovyet milliyetçi harekete dahil olmuştu. Günümüzdeki krizin yalnızca uzun ve savaşlarla dolu bir tarihin devamı olarak görülmesi pek muhtemeldi.

Rusya'yı Süper Güç Yapan Dâhi

8 Temmuz 1709, Avrasya tarihi açısından çok önemli bir gün. Rusya bir Süper Güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır bu tarihte. Ukrayna'nın iç bölgelerinde yer alan Poltava'da (Rusya'nın o zamanki adıyla) Muscovy hükümdarı Petro ile o zamanlar kuzey Avrupa'nın baskın gücü olan İsveç Kralı XII. Charles arasında bir savaş yaşandı. Charles sanki anasından asker olarak doğmuştu; her tür yokluğa göğüs germeyi bilir, gerekirse yerde uyurdu. Askerleri ise Avrupa'nın en iyisiydi: karmaşık manevraları çok hızlı bir şekilde uygulayabiliyor, muharebenin gereklerine göre şövalye, silahşor, yerine göre mızraklı rolüne bürünebiliyorlardı.

Bunun aksine Rus ordusu geçmişte Polonyalılar ya da İsveçliler karşısında kolay mağlubiyetler alan bir güruh görünümündeydi. Bu ordu 1687'de Kırım Tatarlarına saldırmayı planlamış, ancak daha iki ordu karşılaşmadan savaştan çekilmek zorunda kalmıştı. Çünkü su tedariklerini organize edememişlerdi. 1700 yılında İsveçlileri Baltık'ta çok önemli bir yer olan Narva'nın dışına çıkarmaya çalışırken bir kar fırtınası neticesinde topları bozulmuş, sayısı İsveçlilerin üç katı olan Rus askerleri çareyi kaçmakta bulmuştu.

1709'da Muscovy'nin Avrupalıların gözündeki imajı uzak ve barbar bir toplum görünümündeydi. Doğudaki en büyük Avrupalı güç, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan sınırlarıyla

Polonya'ydı. 1709'dan sonra Moskof birlikleri Doğu Baltık'ı ele geçirip Kuzey Almanya'yı işgal ettiler. 1721'de savaş sona erdiğinde Çar Petro "Rusya İmparatoru" sıfatını almış ve Büyük Petro olarak tarihe adını yazdırmıştı.

Milliyetçi atmosferiyle günümüz Rusya'sında Petro'nun adı oldukça kullanışlıdır. Petro yalnızca bir fatih değildi; aynı zamanda Rusya'nın iç yapısını ve Batı sınırlarını yeniden belirlemişti. Bunun bugün halen görebildiğimiz izlerinden biri Petro'nun 1703'te başkent olarak inşa ettiği ve eski Moskova'dan bir saatlik mesafede olan yeni şehirdir. St. Petersburg adını taşıyan bu şehir Baltık kıyılarında bir bataklık üzerine kurulmuştu ve kanallarıyla Amsterdam'ı ya da Venedik'i andırması amaçlanmıştı. Uzun, geniş ve düz caddeler şehri örerken taş binalar ızgara dokusu üzerinde yükseliyor, Moskova'nın dar ve esintili yollarından farklılaşıyordu. Yeni kurulan bu şehirde operadan bilimler akademisine ve üniversiteye kadar bir ülkeyi saygın kılan Batılı ve modern yapıların hepsi yer alacaktı.

Rus diyanetini Deli Petro kurmuştu

Aslına bakılırsa kendisine İngiltere, Fransa ve Hollanda'yı örnek alması bağlamında I. Petro'nun tarihte bilinçli bir Batılılaşma sürecini başlatan ilk hükümdar olduğu ileri sürülebilir. III. Selim yönetimindeki zeki Osmanlılar neden Ruslara karşı verdikleri savaşları kaybettiklerini düşündüklerinde işe ilk olarak "Deli Petro" adını verdikleri bu adamı dikkate alarak başlamışlardı.

Petro 1698 yılında Moskova'nın *strelsty* adındaki eski saray muhafız birliklerini kaldırıp bunların yerine modern birlikler yerleştirmişti. Burada Petro'nun girişimiyle II. Mahmud'un attığı adımlar arasındaki benzerlik net bir şekilde görülebilir. Buna ek olarak Petro'nun Mustafa Kemal'le benzerliği daha da fazladır zira her ikisi de dinî pratikleri kontrol altına alma-

ya çalışmışlardır. Bu girişimler neticesinde devlet dine yön vermeye başlamış ve 1700 yılında Patrik'in yetkileri, Türkiye'deki Diyanet kurumuyla neredeyse aynı işleyişe sahip Holy Synod adlı bir kuruma devredilmişti. Elbette bu benzerliklere vurgu yaparken dikkatli davranmak gerekirse de yüzeysel benzerlikler değildir bunlar.

Eski Rusya 200 yıldan daha uzun bir süre boyunca Türk-Tatarlar tarafından idare edilmiştir ve aristokrasinin üçte birini Tatarlar oluşturmaktadır: Muratov, Sheremetiev, Kochubey, Bebutov gibi isimler bunun göstergesidir. Petro'nun dış işlerinden sorumlu yardımcısı Shafirov adında eski bir Yahudi'dir. Onun da büyüdüğü eski Moskova'da Tatarlara özgü çok sayıda öğe bulunmaktadır ve Rusçada devletin varlığını ifade etmek üzere kullanılan postane, kelepçe, infaz memuru, vergi ve hatta para (dengi) gibi kelimeler Türkî kökenlere sahipti.

Çar, tıpkı Sultan gibi, bütün iktidarı elinde toplamıştı; geri kalan herkes -bazıları daha ağır bir kölelikle karşılaşsa da- onun kölesiydi. Ayrıca Kremlin harem ve selamlık arasında ikiye bölünmüştü. Muscovy Çarları tıpkı Sultan bestekârlar gibi şarkılar bestelemişti. Korkunç Ivan'ın (Rusya'da 1547-84 arasında hüküm süren Ivan Vasilevich) besteleri şaşılası derecede güzeldi. Ama bu Troçki'nin "ikonlar ve hamamböcekleri" diye tasvir ettiği, zaman zaman vahşi, ekseriyetle gerici olan bir Rusya'dır.

Kremlin'deki yerli mimarlar tarafından yapılan ilk katedral, karasal iklimin en sert şartlarının hüküm sürdüğü bu coğrafyada tuğlaların nasıl genleştiğini bilmeyen kişilerce inşa edildiğinden yıkılmıştı. Katedralin yapımı için İtalyan mimarlardan yardım istendi. Moskova'yı çevreleyen dairede, içinde Kremlin'in bir minyatürü ile 16. yüzyıldan kalma oldukça sağlam ve göz alıcı kilise binaları da bulunan muhteşem küçük kasabalar yer almaktaydı. Bu binaların yerel bir niteliğe

sahip olduğunu düşünebilirsiniz çünkü ülkelerin genelinde olduğu gibi burada da Rusya'nın kuzeyi, güneyine göre daha ileridedir. Ama bu yapıların tarihine baktığımızda mimarların Danimarkalı oldukları görülür.

1600 yılı civarında eski Muscovy parçalanmış, 'Karışıklık Dönemi'nde Polonyalılar ülkeye hakim olmuştu. Fakat daha sonra Romanovlar adındaki yeni bir hanedanlık ülkede düzeni yeniden kurdular. Petro'nun babası Alexey Mihailoviç Ukrayna'nın doğusuyla ülkeye yönelecek işgalci güçlerin geçmek zorunda olduğu Smolensk'i ele geçirdi. Alexey Mihailoviç, biri otistik olan küçük oğullarını terk etmiş ve kızı Sofya 1682 yılında saltanat naibi, küçük oğulları ise eş-Çar olmuştu.

Annesi sarayda barınamadığından Petro Kremlin'den çok uzakta büyümüştü. Parlak bir zekâya sahip olan Petro Batının askerî teknolojisine özel bir ilgi duymuş, yaşı ilerledikçe kadınların ve erkeklerin birbirlerini eşitleri olarak gördüğü, muhteşem makinelerin görücüye çıktığı, dünyanın geri kalanına ilişkin kitapların okunduğu Moskova'nın yabancı yakasına yaklaşmıştır. O aynı zamanda bir yabancı dil ustasıdır: ticaretin bir numaralı dili Hollandacaya ek olarak Latince, Almanca ve Fransızca öğrenmişti. Elbette bu dillerin hepsi okunacak kitaplarla doludur.

Rusya'da matbaalarda azizlerin hayatı ile ilgili sadece birkaç kitap basılır, matbaacılar mürekkebin miktarını nasıl ayarlayacaklarını bilmediklerinden çoğunlukla bu kitapları okumak çok zor olurdu.

En iyi matbaacılar Hollandalılardı. Ayrıca Hollandalılar teleskopu, sigortacılığı, borsayı bulan, deniz kanunlarını koyan, 1688'de İngiltere'de Muhteşem Devrim'i gerçekleştiren ve 1694'te Bank of England'ı [İngiltere Merkez Bankası] kuran milletti. Petro 1697'de bir sefaret ekibiyle birlikte Hollanda'ya gittiğinde 25 yaşındaydı. Burada "Piotr

Mihailoviç" adıyla biliniyordu. Gemilerin nasıl yapıldığını öğrenmek amacıyla bir tersanede çalıştı. Hatta mimarlar ve din adamlarıyla tanışıp onlarla kendi dillerinde iletişim kurabiliyordu.

Napolyon'dan farkı?

1698'de *strelsty* isyanı sırasında Rusya'ya geri döndü ve düzeni yeniden tesis etti. Bu sırada askerleri yabancılardan oluşan bir ordu kurdu. Bu adamları küçüklüğünü geçirdiği Moskova'nın Alman mahallelerinden tanıyordu.

Buradaki sorun, teoride Çar'ın köleleri olan Rus asilzadelerinin Çar'a hizmet etmeye pek de hevesli olmamalarıydı. Daha alt kademelere mensup ve daha hırslı asilzadeler hizmet etmeye hazırdı ama temel güç yabancı askerlerdi. Yeni ordu Alman usullerine göre düzenlendi. Bugün dahi Rusya'da ordu içindeki rütbeler Almanca adlara sahiptir: Generalmaior, yefreiter (onbaşı) vb.

Petro'nun Rusya'sı, Kuzey Avrupa mutlakiyetçiliğinin Tatar geçmişe sahip başka bir versiyonuydu. Elbette bütün bu öğeleri kontrol altında tutacak Çarın bir dahi olması gerekiyordu. Petro'da bu dehayı mümkün kılan her şey -enerji, konsantrasyon, güçlü bir sezgi ve yardımcılarını seçerken verdiği mükemmel kararlar- vardı. Bu anlamda Napolyon'a benziyordu fakat ondan farkı, nerede duracağını bilmesiydi. 1725'te oldukça genç bir yaşta öldüğünde Rusya bir "Süper Güç"tü. Batı Avrupalılar yeni Türkiye'nin sahneye çıktığını söylüyorlardı. Bu öngörüleri zamanla fazlasıyla doğru çıkacaktı.

Başka bir şekilde ifade edecek olursak, Büyük Petro mükemmel bir teknisyendi; onun yarattığı Rusya stratejik ve askerî teknikler bakımından çok ileriydi. Mesela ilk uzay uydusuna zemin hazırlayan matematiksel hesaplamalar Çolkovski adında Polonya Tatarı bir Rus tarafından gerçekleştirilmişti.

Ancak hikâyenin bir de öbür yüzü var. Rusya tarihi, aynı zamanda netameli maskaralıklarla doludur. Petro üzerine Francine-Dominique Liechtenhan tarafından kaleme alınmış yeni bir biyografi yakın zamanlarda Fransa'da yayınlandı ve bu kitap, olayın bu kısmını ortaya koyuyor. Petro'nun sarayı sonu gelmeyen içki alemleriyle nam salmış, dinî ibadetlerle dalga geçilen bir yerdi. Misafirler sabahları Yaz Sarayı'nın bahçesinde akşamdan kalma bir biçimde uyanır, koca bir bardak *brandy* ile yeniden aleme başlamak üzere saraya davet edilirlerdi. Buna ek olarak Petro ara sıra eşcinsel ilişkiye de giren bir seks düşkünüydü. Oğlunu yargılatıp idam ettiren Petro, 1725 yılında 53 yaşında, boğulmakta olan bir köylüyü kurtarmak için atladığı buz gibi suda can verdi.

Bir zamanlar Meksika hakkında söylenmiş bir sözün tersini Rusya'ya uyarlamak mümkündür: Tanrı'ya çok yakın, ABD'ye çok uzak!

Yunanistan Bir Lanetle Doğdu[2]

Son günlerde Atina'nın gündeminde bir yasa tasarısı var.[3] Hayata geçmesi halinde Avrupa Birliği Komisyonu millî bütçeyi denetleyeceği için bu tasarı, Yunanlılar için korkunç bir millî aşağılanma anlamına geliyor. Böyle bir durum ancak iflas etmiş ülkelerin başına gelir. Çünkü bu ülkelerin rakamsal veriler hakkında gerçeği söyleyeceğine güvenilmez.

Aslında bu olay, 19. yüzyılın sonlarına, Levant'a (Doğu Akdeniz) kadar uzanıyor. Osmanlı İmparatorluğu, *Düyun-u Umumiye* bünyesinde, 1881'de böyle bir teftişle karşı karşıya kalmıştı. Oldukça önemli bir kurum olan Düyun-u Umumiye Dairesi, Cağaloğlu'nda eski İran Konsolosluğu'nun yanında bulunan, İstanbul'un en büyük binalarından ve bugünkü *Erkek Lisesi*'nin faaliyet gösterdiği binadır. Ayrıca bugünlerde geceleri pırıl ışık saçan bir yapıdır. O binaya bakarken zavallı Abdülhamid'i düşünün! Dolmabahçe Sarayı'ndan bakıp bu binayı görüyordu ilkin. Sonra kuzeyde, valinin sarayı gibi duran Rus Sefareti'yle buluşuyordu gözleri. Derken çatısındaki büyük bronz kartallar sebebiyle "kuş kafesi" ismiyle anılan

2 "Yunanistan, küçük bir Balkan ülkesi olmasına rağmen, Antik Yunanistan mirasının altında ezilen bir ülkedir. Bu lanet onu hiç bir zaman bırakmamış ve 19. yüzyıl Yunan entelektüelleri isminde bile bir uzlaşıya varamamışlardır. Ülkenin adı antik Yunanistan'a gönderme yapan Hellen mi? Batılıların bildiği Greece mi?, yoksa Bizanslı geçmişine gönderme yapan Rum ülkesi mi olmalı?"

3 Üçüncü kurtarma paketi 16 Temmuz 2015 yılında kabul edildi.

Alman Sefareti dikiliyordu karşısına (inanması güç ama bu heykeller 1919'da bir gece yarısı çalındı). O son derece zeki insan, bu görüntü karşısında kendisini kim bilir ne kadar aşağılanmış, küçük düşürülmüş hissetmişti.

Düyun-u Umumiye binası, Alexandre Vallaury tarafından tasarlanan muhteşem bir yapıdır. Türkiye'de kendilerini evlerinde gibi hisseden ve bu ülke için ellerinden gelenin en iyisini yapan birçok yarı Türk yarı yabancıdan biri olan Vallaury'nin eserleri İstanbul'un muhtelif yerlerinde görülebilir. Hâl böyleyken Osmanlı'nın borçları, Abdülaziz'in savurgan tutumları için bir cezalandırma ve aşağılanma mahiyetindeydi. Zira Abdülaziz para harcama konusunda Mısır Hidiv'i ile yarışıyordu ki çok geçmeden Avrupa Ekonomisi 1875'te krize girince Osmanlı da iflas etti. Düyun-u Umumiye birtakım vergiler toplamaya başladı ve bunları kontrol etmek için vilayetlere birçok görevli atadı. Bu durum Türk halkı için küçük düşürücü olsa da itiraf etmeliyiz ki Düyun-u Umumiye o koşullarda bazı iyi işler de yaptı. Bu öyle bir dönemdi ki, eğer devletler borçlarını ödeyemezse, 1903'te Venezuela'da olduğu gibi, alacaklılar borçlarını tahsil etmek üzere bir savaş gemisi gönderiyorlardı. Düyun-u Umumiye faiz oranlarını düşürdü ve Galata, Mersin, İzmir ve Halep gibi şehirleri mimari eserler ve saygın okullarla donatarak, bu beldeleri kazançlı hâle getirip yabancı yatırımını teşvik etti.

Bu kriz ilk değil!

Mali kontrolü kaybetmiş ve borçlarını ödeyememiş Yunanistan'da da benzer düzenlemeler yapılmıştı. 1947'de Marshall Planı için toplanan tüm delegeler, istatistikleri düzenlemek için ülkelerine geri döndüler. Yalnızca Yunanistan delegesi, mali konuları rahatlıkla açığa kavuşturabileceğini düşünerek Paris'te kaldı. Fakat Yunanistan, bugün içinde bulunduğu durumu o günlerde de yaşamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır gibi Yunanistan da 1880'lerde gereksiz harcamalar yaptı ve sonrasını düşünmeden borçlandı. Özellikle de Fransız bir eşcinselin ısrarları sonucunda düzenlenen Olimpiyat Oyunları için haddinden fazla borçlandı. Fakat tüm bu borçlara rağmen zorlu arazilerde ve çetin iklim koşullarında demir yolları inşa etti. Korint Körfezi üzerinde köprüler kurdu. Tüm bu inşa faaliyetlerinin dayanak noktası, vergileri ödeyemeyen ve yeni altyapı faaliyetlerinden yararlanamayan fakir köylü sınıfıydı. Askeri harcamalarda anlamsız bir israf hakimdi. Ayrıca Girit için 1897'de Osmanlı'ya karşı girişilen savaş da kaybedilmişti. Yunan bonoları değer kaybetmiş, Uluslararası Mali Komisyon denetim için Yunanistan'a gelmişti.

Daha sonra başbakan olacak olan Harilaos Trikupis[4] parlamentoda iflas ettiklerini itiraf etti. Uluslararası Komisyon, Düyun-u Umumiye'ye benzer bir kurum oluşturdu. Bu kurum, tütün başta olmak üzere çeşitli devlet tekelleri ile iskambil kâğıdı ve Nakşa Adası'ndan gelen köpekler için tırnak törpüsü gibi muhtelif ürünlerden vergi topladı. Yabancıların elinde olan bu mali kontrol, 1978'e kadar devam etti. Bu durum, uluslararası kuruluşların asıl maksatlarını neticelendirdikten sonra bile o ülkelerde kaldığı gerçeğini doğrular niteliktedir (Marshall Planı, OECD olarak varlığını devam ettiriyor).

Tarihte Yunan olgusu

Yunanistan bir lanet ile doğdu; kendi ismi gibi... Bağımsızlığını elde edemiyordu ve yardım için Avrupalılara koştu. 1832'de bağımsızlığını kazandı ve başta Lord Byron olmak üzere Avrupalı Romantikler tarafından alkışlarla karşılandı. Bağımsızlığın elde edilmesinin arkasında bü-

4 Kurtuluş Savaşı sırasında Uşak'ta Türk ordusuna esir düşen Yunanistan'ın başkomutanı Nikolaos Trikupis.

yük bir entelektüel hareket yatıyordu. Almanlar, Fransızcanın hâkimiyetine tepki olarak Latinceye karşılık Yunancayı estetik ve dilbilim açısından bir model olarak benimsediler. Bu konuda M. Butler'ın Yunanistan'ın Almanya Üzerindeki Tahakkümü *(The Tyranny of Greece over Germany)* isminde eski ama mükemmel bir kitabı vardır. Yunan olgusu, dilin yanı sıra estetik ve felsefeyi de etkiledi. Bu durum, köklü bir Alman dergisi olan *Der Spiegel* ile büyüyen Almanların da içinde olduğu modern okurun 1820'lerin dilini anlamakta yaşadığı zorluğu açıklıyor. Açıkçası bugünlerde Berlin'de Kant'ın İngilizce çevirisini kullanmak mecburiyetindeler.

Lord Byron, "Rüyamda Yunanistan'ın özgürlüğüne kavuşamayacağını gördüm." derken hiç de yalnız değildi aslında. Diğer taraftan, Avusturya İmparatorluğu'nu 1848'e kadar, 30 yıldan uzun bir süre yöneten Prens Metternich gibi Avrupalı muhafazakârların ona katıldığını söylemeyiz. Metternich, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kendine birçok sorununu çözerek, bunların ölümcül bir hal almasının önüne geçebileceğini düşünüyordu. Büyük bir isteksizlikle, Yunanistan'ın, "hayatta kalması" gerektiğini düşünerek, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasını kabul etti. 19. yüzyıla hükmeden millî birleşmelerin genelinde durum böyledir. Daha sonra İtalya Faşizm, Almanya ise Hitler ile hatırlanacaktır.

Yunanistan ise, Romantikler tarafından büyük ölçüde desteklenen Bolivar Latin Amerika'sının da yer aldığı, dönemin millî bağımsızlık mücadeleleri içinde değerlendirilebilir. Latin Amerika'daki bu bağımsızlık mücadeleleri aslında büyük bir hayal kırıklığıdır da. İngilizlerin (Şili ayrı tutulmak kaydıyla) bu ülkelerin durumuyla ilgili bir deyimi de vardır: "All dressed up and nowhere to go - Güzelce giyinip, gidecek yeri olmamak".

Ulusallaşmanın iç yüzü

Yunanistan'ın millî kurtuluş mücadeleleri, başından beri Avrupa ile gergin ilişkilere neden olmuştur. Bundan yıllar önce, Frank Şövalyeleri ve Katalanlar, 13. yüzyılın başlarında gerçekleşen 4. Haçlı Seferi tarafından zaten parçalanmış olan Bizans topraklarında küçük devletler kurmuşlardır. Venedikliler ise, İyon Adalarını (Korfu, Kefalonia vb.) ele geçirmişler ve Katolikleştirmişlerdir. Benzer gerilimler Girit ve Kıbrıs'ta da yaşanmıştır. Türkler buraları fethedince, Latin Hristiyanlığıyla birlikte gelen feodalizmden nefret eden Ortodoks tebaanın desteğini almışlardır. Yunanistan bir ulusal devlet olarak 1832'de kurulunca, Batı Avrupa yeniden bu topraklarda galip geldi ve onun izlediği yollar takip edilmeye başlandı. Köstekli saatleri ve takım elbiseleri ile sakallılar (İtalyan bir başbakan da, otorite kurmak için sakallarını beyaza boyatmıştı), nüfusunun çoğunluğu Arnavut olan Atina'ya gelmeye başladı.

O dönemin bir ulusunu ulus yapan etkenler oluşturulmaya başlandı; monarşi, anayasa, bilim akademileri ve büyükelçilikler... İngilizlerin Latin Amerika'daki türemeleri de benzer şekilde olmuştur. Fakat Yunanlıların elindeki altın anahtar, sahibi oldukları Yunan diasporasıydı. Başta İstanbul olmak üzere Beyrut, Kahire ve İzmir'deki Yunanlılar, aydın ve zengin insanlardı. Fakat millî küçük Yunanistan'ı kuran, çoğu Yunanlı bile olmayan, Arnavut ya da Ulah kökenli Balkanlı fanatiklerin ve kabadayıların yaptıkları, bu diasporayı hiç de heyecanlandırmıyordu. Her zaman gerilimler yaşanmış, bu durum 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Yunanistan o zamanlar para değerini altına esas tutuyordu ve problemlerini ancak Yunan halkı aşırı kalabalık köylerden başka ülkelere göç edince çözebildi.

Yunanistan'ın o zamanlardaki asıl problemi yine Türkiye'yle yaşadığı sorunlu ilişkilerdi; silahlanmaya çok büyük bir

bütçe ayrılıyordu. Bugüne bakarsak, problemin değişmediğini görürüz. Yunanistan, 1947'ye kadar İtalya'ya ait olan Ege Adaları'nın yönetimine el koydu. Bu muhteşem adaların eşsiz doğal güzelliklerini korumak için şu ana kadar büyük bir çaba sarf edilmiştir. Örneğin İstanköy Adası'ndan Bodrum'a bakarsanız, Yunan yakasına kıyasla burada büyük oranda çarpık yapılaşma olduğuna üzülerek şahit olursunuz. Ancak bu adaların ekonomik anlamda Türkiye'den başka çıkar yolları yoktur ve Yunan Devleti, bu adaları ayakta tutan devlet desteğini sağlamaya Türkiyesiz devam edemez.

Yunanistan'ın kamu maliyesinde yaşadığı sorunları çözecek gerçek formül 1893, 1832 ve 1232'de yatıyor. Yani Avrupa'da değil, Anadolu'da!

İspanya Tecrübesi Türkiye'nin İşine Yarar mı?

Maalesef bugünlerde[5] manşetlerde hep İspanya var. Bankalar batıyor, işsizlik %25 oranında ve gençlerin yarısı işsiz. Üstelik İspanyol tahvilleri yok pahasına satılıyor. Yunanistan'daki kadar kötü olmasa da vaziyet oldukça riskli. Bu yüzden İspanya da avro kullanmayı bırakmak zorunda kalabilir. Fakat Avrupa Birliği fikrine hep sadık kalmış ve bu pastadan çok büyük paylar almış bir ülke arıyorsak, bulabileceğimiz en güzel örnek İspanya'dır. Zira meşruiyetini Katolik Kilisesi'nden alan diktatör Francisco Franco, bundan sadece 40 yıl öncesine kadar İspanya'nın tek hükümdarıydı. Franco 1975'te öldüğünde, maalesef benim de aralarında bulunduğum gözlemciler ülkede iç savaş çıkacağını düşünüyordu. Yanıldığım için çok mutluyum! İspanya, parlamenter demokratik bir sisteme çok hızlı ve pürüzsüz bir şekilde geçerken, genç kral Don Juan Carlos yeni bir anayasa yapılmasına büyük katkıda bulundu. Bu geçiş sürecinde Amerikalıların ve NATO'nun büyük yardımları oldu. İleriki yıllarda İspanya, Avrupa Birliği'ne katılarak büyük başarılar elde etti. İşte Türklerin özellikle incelemesi gereken konu bu uyum sürecidir.

İspanya, Türkiye'nin en çok benzediği Avrupa ülkesi... Eskiden 2 ülke birbirine düşmandı. 16. yüzyılın sonlarında 2 ülke arasında birçok deniz savaşı yapıldı. Bu savaşlarda kullanılan

5 Haziran 2012.

kadırgalar yüzünden maalesef birçok ağaç kesildi. Hem İç Anadolu, hem de Orta Kastilya ormanlarının yok olmasının en büyük sebeplerinden biri bu kadırgalardır. Öte yandan, 2 ülke arasında birçok benzerlik de kurulabilir. Bir İslam devleti olan Endülüs, İspanya'yı 5 asır yönetti. Kastilya kahramanı Rodrigo Díaz de Vivar'ın lakabı, Said anlamındaki *El Cid*'ti.

Bir zamanlar dünya imparatorluğu olan İspanya, 19. yüzyılda zor günler geçirdi. İberya Yarımadası'nda İspanyolların yanı sıra Katalanlar ve Basklar gibi azınlık gruplar da yaşıyor. Katalanlar, çalışma heveslisi ve eğitimli bir halk. Basklar ise 4-5 farklı lehçe konuşuyor ve genel itibarıyla dağlarda yaşıyor. Ancak Basklar çok güçlü dinî inanışlara sahip olanlar ve ayrılıkçı terör örgütü ETA'yı destekleyenler olmak üzere kendi içinde 2'ye ayrılıyor. Bu grupların bazıları ticarî faaliyetlerde son derece başarılı.

Türkiye'yi İspanya ile bu bağlamda karşılaştırırsak, Katalanların ve Baskların burada karşılık bulacağı etnik gruplar Rumlar (Ermeniler) ve Kürtler olacaktır. İspanyolların şu anda yaşadığı ekonomik sorunların nedenlerinden biri de aşırı seviyedeki âdem-i merkeziyetçi yönetim anlayışıdır. Diğer bir ifadeyle, İspanya, azınlıklarla ilgili problemleri çözmek için yerel yönetimler kurdu. Franco yönetiminde bastırılan bu azınlıklar bugün geniş yetkilere sahipler. Sonuç olarak, devlet dairelerine gereğinden çok fazla memur alımı gerçekleşti. Bölgesel lehçeler İspanyolcadan farklı diller olarak kabul edildi. Bu bağlamda Valensiya ve Galiçya kendi lehçelerini dil yapma uğraşına girdi (böyle bir durumu Türkiye için olacağını hayal edersek herhalde ortaya 'Karadenizce' ya da 'Antalyaca' gibi lehçeler çıkar!).

Demiryollarında kader ortağı

Demiryolları da diğer bir benzer nokta. 19. yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'dan çok geride kaldığını fark eden İspanyol-

lar, aynı refah seviyesine gelmek için büyük çaba sarf ettiler; borçlanarak demir yolları inşa ettiler. Fakat süreç son derece zorluydu. Aşınmış arazi, demir yolu yapımı için uygun değildi. Kışları çok soğuk, yazları çok sıcak nitelikteki kıtaya özgü iklim, rayların kışın genişleyip yazın büzülmesine neden oluyordu. Bu yüzden trenler çok yavaş gitmek zorunda kaldı.

Yaklaşık Ankara-İstanbul arası kadar mesafedeki Madrid-Barcelona güzergâhı 12 saatte gidiliyordu. Ulaşımın kolaylaşması için geliştirilen bu proje beklenen kârı getirmedi; İspanyolların çoğu fakirdi ve köylerde yaşıyordu. Trenleri göçmen işçiler ve tavuk taşıyan çiftçi eşleri kullanıyordu. Üstelik yakıt olarak kullanılan kömürün de ithal edilmesi gerekiyordu. Demiryolları zararına çalıştı ve alınan borçlar geri ödenemeyecek bir seviyeye çıktı. En sonunda İspanyol Hükümeti pek de kullanılmayan yedek parçaları üretecek fabrikalar kurmak zorunda kaldı.

Bu panorama 1970'lerde değişmeye başladı. İspanyollar otoyol yapımında kendilerini geliştirdi ve nihayetinde modern bir ulaşım altyapısına sahip oldu. Buradan elde edilen gelir, demiryollarının modernleştirilmesinde kullanıldı. Böylece Madrid-Barcelona arası 4 saate düştü. Aslına bakarsanız, demiryolları konusunda 2 ülke arasında şaşırtıcı benzerlikler var. Hatta Ankara-İstanbul demiryolunun altyapısını modernleştirme projesinde İspanyol demiryolu mühendisleri çalışıyor.

Modern tarihi son derece trajik olan İspanya, bugün yaşadığı problemlere rağmen geçmişinde büyük başarılara imza attı. Türkiye gibi, Avrupa'ya teğet bir konumda bulunan İspanya, onun entelektüel birikiminden etkilenmesine rağmen, Avrupai yaşam tarzına muhalefetini muhafaza ediyor. Türkiye'nin 1919-1922 yılları arasında yaşadığı iç savaş tecrübesinin aynısı, hatta daha şiddetlisi İspanya'da 1936-1939 yılları arasında vuku buldu. İç savaştan galip çıkan Franco, Atatürk'ten farklı olarak kindar bir karaktere sahipti. Kanserli hücreler

olarak gördüğü sosyalizm ve kilise karşıtı liberalleşme fikirlerini ortadan kaldırmaya kararlıydı. İspanya uzmanı Paul Preston'ın çok yerinde bir isimle yayınladığı son kitabı *The Spanish Holocaust'ta da* (İspanyol Holokostu) Franco kelimenin tam anlamıyla zalim bir lider olarak yer aldı. Her gün Zarzuela Sarayı'ndan limuzinine biner ve onlarca idam hükmünü onaylamak için Madrid merkezindeki ofisine giderdi; öyle ki bir günde 3000 suçlunun defterini dürmekten dolayı memnun olurdu.

Birçok insanı derinden üzen önemli bir olay da Franco ve Lluis Companys arasında gerçekleşti: Franco 1939'da Katalonya'yı işgal etti. Dönemin Katalonya Başbakanı Lluis Companys aynı yıl işgalden önce Fransa'ya kaçtı. Bu arada şunu da belirtmek gerekir, Lluis Companys Franco'nun kardeşini ve onun en yakın çalışma arkadaşlarından birini iç savaş esnasında idamdan kurtarmıştı. Franco tüm bunlara rağmen Companys'ı yakalamak için Almanları kullanarak, onun İspanya'ya iade edilmesini sağladı. Sonrasında da idam ettirdi.

Reform hareketinin öncüsü Opus Dei

Amerika'nın girişimiyle NATO'ya katılmaya davet edilen İspanya, 1960'larda büyük gelişme kaydetti. Franco'nun yaşlandıkça yumuşayan tavırları, İspanya'nın 1975'te anayasal monarşi ve parlamenter demokrasiye geçişini kolaylaştırdı. Bu gelişmede bir Katolik kuruluşu olan Opus Dei'nin büyük bir rolü vardı. Zira Katolik aydın sınıf, geleneksel kilisenin ülkeye zarar verdiğini fark etmişti. Katolik Reform Hareketi'nin destekçileri Yahudiler, Müslümanlar ve Protestanlar 16. yüzyılda ülkeden atılmıştı (Yahudiler de Osmanlı İmparatorluğu'na gelmişti).

Yabancı dildeki kitaplar yasaklandı, hatta bu yasak Felemenkçe yazılmış gemi yapım kitaplarını bile kapsadı. Bu yüzden İspanyol gemilerinin yapımında eski teknikler kullanılmaya

başlandı. Çünkü ülkede Felemenklerin ve İngilizlerin gemi yapım tekniklerini bilen hiç kimse kalmamıştı. Ve İngiliz filosu 1805'te Trafalgar Savaşı'nda İspanyol donanmasını büyük bir yenilgiye uğrattı. Geriye kalan 10 İspanyol gemisinin kaptanı gemilerini batmaktan kurtardıkları için İspanya kralı tarafından birer madalya ile ödüllendirildiler.

19. yüzyılda ise Opus Dei örgütü gizli yapısı ve geniş etki alanı yüzünden kötü bir üne sahip olsa da, son derece ciddi bir reform hareketi başlatmıştı.

Türkiye gibi, İspanya'nın da Avrupa'ya karşı şizofrenik bir tutumu vardı. Fransız Devrimi döneminde, Napolyon'un İberya Yarımadası'nı işgal ettiği sırada, Fransız İhtilali ile ilişkisinin olduğu düşünülen bir grup ile İngilizler tarafından desteklenen milliyetçi muhafazakâr sınıf arasında bir iç savaş vardı. Sonraki yüzyılda ise, İspanya askerî darbeler, iflaslar, büyük imparatorluğun çöküşü ve 3 yıl süren bir iç savaş ile meşgul oldu. Franco öldüğünde 2 taraf da masaya oturup anlaşarak genel af ilan etti. Diğer bir ifadeyle, geçmişe bir sünger çekip yollarına devam ettiler. Bu süreçte Avrupa Birliği'ne ait kurumların katkısı büyük oldu. Bu işten hem İspanya hem de Avrupa kârlı çıktı; zira İspanya yeniden zenginlik ve önem kazandı.

Bu hikâyeden Türklerin çıkaracağı çok ders var.

Bedbaht Avusturya Veliahtı Rudolf'un İntikam İntiharı

1900 yılında Viyana Avrupa başkentlerinin kültürel olarak en zengin olanıydı, 'Modern'in doğduğu yerdi. Sigmund Freud'un *Düşlerin Yorumu* adlı eserini yayınladığı 1897 yılından Arnold Schoenberg'in sekiz notalı ölçekten kaçmak üzere tasarlanmış ilk eserini bestelediği 1908 yılına kadar hiperaktif bir merkezdi.

Bu şehir aynı zamanda Avrupa'nın intihar başkentiydi: şaşılası derecede çok sayıda modernist burada kendi hayatlarına son vermişti. Entelektüel çevrelerde bu kişilerin en bilindik olanı *Sex and Character* [Cinsiyet ve Kişilik] başlıklı anti-feminist ve anti-semitik bir kitap kaleme alan Otto Weininger'di (Weininger'in kendisi de bir Yahudi idi). Bu kitapta "Kadınlar gibi gerçek bir Yahudi'nin de 'Ben'i yoktur, haliyle hiçbir kişisel değeri de bulunmamaktadır" şeklinde bir cümle vardır. Weininger bu düşüncesini kanıtlamak üzere birkaç matematiksel hesap da yapar. Kendisini Beethoven'ın da hayatını kaybettiği evde öldürdüğünde 23 yaşındaydı; cenazesine filozof Ludwig Wittgenstein dahil olmak üzere o dönem Viyana'sının önde gelen şahsiyetleri katıldı.

Dışarıdan mükemmel bir görünüme sahip olan Viyana'da halen garip bir kasvet vardır. Çoğunlukla 19. yüzyılın sonların-

dan kalma büyük bir meydan, hantal paltoları içinde kol kola yürüyen yaşlı ve hırçın çiftlerle yanlarında car car bağıran küçük köpekleri görebileceğiniz boğucu arka sokaklar...

Dönemin en meşhur intiharı ise Habsburg Veliaht Prensi Rudolf'un 1889 yılındaki intiharıydı. Bu çok sayıda ünlü aktörün (Ömer Şerif, Charles Boyer) ilgisini çeken bir konudur, hatta ismini ölümünün gerçekleştiği Viyana yakınlarındaki bir avcı kulübesinden alan Mayerling adında bir bale de vardır.

Öldüğünde 30 yaşında olan Rudolf, saltanatı İsviçre'den Balkanların içlerine kadar uzanan Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in oğluydu. 30 Ocak'ın erken saatlerinde silahı kendisine dayamadan önce birlikte olduğu 17 yaşındaki Marie Vetsera'yı vurmuştu. Arkadaşlarına, uşaklarına ve annesine yazdığı birkaç veda mektubu bulunmaktadır. Biri ise ortada yoktu: babasına vedası. İki adam iki gün önce sert bir kavga etmiş, görünüşe göre bu kavga esnasında da yaşlı İmparator oğluna şöyle demişti: "Sen benim varisim olmayı hak etmiyorsun". Ve Rudolf öldü, gözü aşktan kör olmuş 17 yaşındaki aptal bir kızın da affedilmez bir şekilde canına kıyarak...

Saray adamı olmayı tercih etmedi

Rudolf'un hayatı gerçekten de ziyan olmuş bir hayattı. Anayasal monarşide zeki olmak gibi affedilmez bir günah işlemişti (aynı günahı İngiltere'de de Prens Charles işlemiş fakat espri anlayışı sayesinde hayatta kalmayı başarmıştı).

Çok küçük yaşlarda dönemin gelişen konularında, özellikle de ekonomi hakkında bilgi sahibi olmuştu ve sürekli bir şeyler okurdu. Habsburg sarayında çevresindeki insanlar genellikle sadece atlara ilgi duyan, üst düzey aristokratlardı. Ancak Rudolf bunun yerine çoğu Yahudi olan liberal düşünceli gazetecilerle arkadaşlık etmeyi seçmiş ve onların gazeteleri için -elbette bir takma adla- oldukça iyi yazılar kaleme almıştı.

Saray hayatından usanmıştı; herhalde bu noktada neler hissettiğini anlayabiliriz. Saray ritüelleri arkaik ilkelere göre sürdürülüyor, bu ritüellerde de din önemli bir yer tutuyordu (örneğin İmparator alçak gönüllülüğünü göstermek üzere Paskalya'da katedrale gider ve seçilmiş dilencilerin ayaklarını vakur bir halde yıkardı). İmparatorla yemek yemek ise tam bir işkenceydi. Kurala göre eğer çatalını bırakırsa diğerleri de bırakırdı. (Belli bir misafirden sıkılırsa) Bir keresinde romantik şiirler yazan Romanya Kraliçesi Marie'ye piyango vurmuştu. İmparatorluk çatalı, yani bu durumda çorba kaşığı hızlı bir şekilde bırakılmış, yemek o anda sona ermişti. Michaelerplatz yakınlarında bu olaylardan sonra aç kalan misafirleri doyurmak üzerine uzmanlaşmış bir restoran bile vardı.

Babası Franz Joseph'in evliliği de epey sıkıntılıydı. Kuzeni Bavyera prensesi Elizabeth ile evlenmişti (kuzenler arasında yapılan ve genetik bozuklukları yoğunlaştıran bu evlilikler de pek çok şeyden sorumludur) ve orta sınıf romantik aşk fikrine birebir uyan, rüya gibi bir çift olarak görülüyorlardı. Ancak ikilinin hiçbir ortak noktası yoktu ve Elizabeth, kayınvalidesi çocukların sorumluluğunu üstlenme konusunda ısrarlarını artırınca iyice çileden çıkarak şirret bir kadına dönüştü.

Rudolf annesini neredeyse hiç görmedi, çünkü Elizabeth çoğu aylar süren seyahatlerde olurdu. Muhteşem Alman tarihçi Brigitte Hamann Elizabeth'le Prenses Diana'yı karşılaştırdığı çalışmasında doğru paraleli bulmuştu: dışarıdan oldukça sevimli, gerçekte ise içten pazarlıklı ve kötücül. Tıpkı Diana gibi mutsuz bir evliliğin ürünü olan Elizabeth, kendisine âşık bir kadındı; aşırı ince kalabilmek için ardı arkası gelmeyen uğraşlar verir, kocasını utandırmaktan şeytani bir zevk alırdı.

Viyana Operası'nın açılışı şerefine Mozart'ın *Don Giovanni* adlı eseri icra edilecekti ve imparatorla eşinin de bu etkinliğe katılmaları planlanıyordu. İlk iki sefer Elizabeth son anda katılmayı reddetti ve etkinlik iptal edildi. Üçüncü seferde de

katılmayacağını söyleyince binanın mimarı intihar etti.

Franz Joseph ise soğuk ve mesafeli bir insandı. Sabahları 05.00'te kalkar, rahatsız bir yatakta uyur, kâğıtların arasına gömülüp işleriyle meşgul olurdu. Bunlar arasında en fazla ilgisini çeken askerî konulardı. Kendisini en çok rahatlatan uğraş ise ava çıkmaktı, ava gittiğinde Rudolf'un da bu rutin faaliyete katılmasını beklerdi (İmparator 86 yaşında hayatını kaybettiği 1916 yılına kadar bir makine gibi günlerini böyle geçirdi; hayatı özel ve kamusal felaketlerle doluydu, görünüşe göre bu felaketler onu soğuk biri yapmıştı).

Balkanlar ve Osmanlı üzerine kafa yordu

Tahtın varisi olarak elbette Rudolf'un devlet işlerine merak duyması bekleniyordu. 1880'li yıllarda Avusturya İmparatorluğu halen Avrupa'nın büyük güçleri arasında kabul ediliyordu ama sorunların ardı arkası kesilmiyordu. Almanlar baskın olan milliyetti ama azınlıktaydılar; tanınmayı isteyen pek çok başka millet vardı: Çekler, eski bir dile sahip Hırvatlar, Slovaklar, Ukraynalılar ve daha pek çoğu. Böyle sorunlarla nasıl başa çıkılır? Hiçbir şeyin değişmediği bir muhafazakârlıkla mı? Kolektif hakları teslim edip avukatların inatla tartışacakları bir ortam yaratarak mı?

Avusturya korunmaya değer bir imparatorluktu çünkü en azından tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi dağıldıktan sonra ortaya çıkan sorunların vuku bulmasına engel oluyordu. Rudolf bu konuları düşünüp Avusturya'nın yapabileceği en mantıklı şeyin Almanya'dan ayrılıp Fransa'yla ittifak kurarak Balkanlar üzerine Rusya ile pazarlık yapmaya başlamak olduğunu düşünüyordu.

Babasının himayesi altındaki Avusturya'nın fazlasıyla din adamlarının ve aristokratların etkisi altında kaldığını, ağırlık verilmesi gereken orta sınıf unsurlar bulunduğunu ve bu

noktada Yahudilerin oldukça önemli olduğunu düşünüyordu. Çok sayıda Yahudi Museviliği terk ediyordu (çoğu tıpkı Wittgenstein'ın ailesinin yaptığı gibi Protestan oluyordu) ve Rudolf bu insanları, çoğunu aptal olarak gördüğü aristokratlara seve seve tercih ederdi. Gazeteci arkadaşı ve finansal destekçisi Moritz Hirsch (Hirsch parayı Balkanlardaki bir demiryolundan kazanıyordu) ile birlikte liberal fikirleri benimsedi ve Avusturya'nın yalnızca kökten reformlarla ayakta kalabileceğini savundu. Tabii ki bu girişimden hiçbir şey çıkmadı.

Rudolf en çok Balkanlar ve Osmanlı Devleti üzerine kafa yoruyordu (varlığının emareleri Galata'da görülebilir, burada St. George Okulu ile hastanesi yan yana durur, bunların yanında da, eskiden Wiener Bankası denen mütevazı bir kilise bulunmaktadır). Bu bölgenin ticaret hacmi muazzamdı ve Viyana'dan Selanik'e uzanıp Avusturya'nın kontrolünde olacak bir demiryolu inşa etme planları konuşuluyordu. Bu işe dahil olan levanten ailelerden biri de halen İzmir'de büyümeye devam eden Baltacı ailesiydi (İtalyanca Baltazzi olarak anılır). Dört zengin kardeş Viyana'ya götürüldü ve burada baron yapıldı. Başka bir baron olan Vetsera ile evlenen bir de kız kardeşleri vardı. Rudolf'u hayatının kötü bir döneminde ağına düşüren kız da işte bu evlilikten olmaydı.

Babasından izin çıkmayınca intihar etti

Zavallı kız Rudolf'a isimsiz bir aşk mektubu yazıp buluşma teklif etti; annesi de bunu teşvik etmişti. Rudolf buluşmayı kabul etti, sonuçta kız hamile kaldı. Bu durumun Rudolf'un oldukça mutsuz bir evliliğinin olması ile ilgisi vardı. Rudolf yalnızca dedikodu ve seremonilerden zevk alan, hırçın ve şişman Belçika prensesi ile evliydi. Henüz 21 yaşındayken zorla evlendirilmişti onunla. Rudolf'un ailesinden yalnızca bir kişiyle dostane bir ilişkisi olduğundan söz edebiliriz; bu kişi de Rudolf'tan bile asi biriydi, sonra da ortadan kaybolup gitti.

Bunu bir nevi aşk takip etti (hayatının son üç gecesini eski kız arkadaşı Mitzi Caspar ile geçirdi). Sondan bir önceki gün ise babasını gördü ve olan oldu: Karısından boşanıp Marie ile evlenmek istiyordu. Babası (Papa'nın da desteği ile) bu teklife yanaşmadı. Ve Rudolf da intikamını aldı.

Mayerling'deki bir avcı kulübesinde iki eski arkadaşı Prens Coburg ve Kont Hoyos ile bir buluşma ayarladı. İntihar için hazırlığını yapan Rudolf (bir sürü mektup yazmıştı) küçük Marie'yi kimseye duyurmadan imparatorluk sarayındaki dairelerinden (Bu dairelere Türk odası denirdi) açılan gizli bir kapıdan kaçırdı ve Mayerling'e doğru yola çıktı.

O gece keyfi oldukça yerindeydi, arkadaşları hiçbir şeyden şüphelenmemişti. Gecenin ilerleyen saatlerinde Rudolf ile Marie'yi yalnız bırakıp oradan ayrıldılar. Kulübede Rudolf ve Marie'den başka bir de mutfak masasında uyuyan uşak vardı. İki el silah atışıyla uyandı. Rudolf Marie'yi kendisiyle birlikte ölmek yerine yurtdışına gidip orada gizlice bebeğini doğurması için ikna etmeye çalıştı (bu tarz ilişkilerde kabul edilen çözüm yolu buydu). Marie razı olmadı, ailesine veda mektuplarını yazdı ve Rudolf'a kendisini öldürmesi için yalvardı. Çifte ölüm gerçekleşti ve Avrupa Rudolf'un ailesinden aldığı intikamın yarattığı skandalla çalkalandı.

Bu olayın ardından bir daha kendilerine gelemediler. İmparatoriçe Elizabeth oradan oraya seyahat edip durdu ve 10 yıl sonra kendisi de İtalyan bir anarşist tarafından suikasta uğradı (katil, başka birini öldürmeye çalışıyordu).

Franz Joseph, trajik bir heykel misali hayatını sürdürdü ancak 1916 yılında, Rudolf'un bir şekilde öngördüğü imparatorluğun çöküşünü ve ardından yaşanan büyük felaketleri göremeden öldü.

Bağımsız Arnavutluk'un İngiliz Hamisi

1915'te İngiliz ordusu Gelibolu'ya taarruz ettiğinde, bunun bir hata olduğunu ve Türklerin galip geleceğini yalnızca 2 kişi söyledi. Bunlardan biri, arabulucu yeteneği ile bilinen, Türkleri senelerdir tanıyan ve 1912'deki Balkan Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde gönüllü çalışmış olan Yarbay Charles Doughty-Wylie, diğeri ise İngiliz Parlamento üyesi Aubrey Herbert'di. Herbert'in Türkçesi (ve Arapçası) o kadar iyiydi ki, Gelibolu'da ölenlerin gömülmesi için ateşkesi ayarlamış ve Mayıs 1916'da Kût'ül-Amâre'deki yenilginin ardından İngiliz birlikleri esir alındığında anlaşma şartlarını müzakere etmişti. Onun Osmanlı kumandanı Halil Paşa ile tanışıklığı savaş öncesine kadar uzanıyordu. Fakat Herbert'in tarihe yaptığı asıl katkı, Balkan Savaşı esnasında bağımsızlığını kazanan Arnavutluk'un kurucusu olması ve bunun için çok büyük bir cesaret ve hüsnüniyet ortaya koymasıdır.

Arnavutluk, yeni kurulan Balkan devletleri arasında en zayıf olanıydı ve Yunanlar ya da Sırplar onu kolaylıkla bünyesine katabilecek durumdaydı. Aubrey Herbert, konu yabancı devletlerin, özellikle de İngiltere'nin desteğini kazanmak olduğunda çok daha iyi bir şekilde organize olabilen bu devletlere karşı mücadele verdi. Kendisine önerilen Arnavutluk tahtını, böyle bir vazifenin maddi gereklerini karşılayamayacağını söyleyerek geri çevirdi. Nitekim Arnavutların birçok erdem-

leri vardı ama vergi ödemeye istekli olmak bunlara dahil olmadığından yeni kralın ülkeyi yönetmek için kendi parasını kullanması gerekecekti.

Aubrey Herbert'in geçmişine baktığımızda, böylesi bir kariyeri teşvik edecek hiçbir bulguya rastlamayız. Tam bir İngiliz olan Herbert, çok köklü ve varlıklı bir aileden geliyordu ve standart Eton ve Oxford eğitimini büyük bir üstünlük ile tamamlamıştı. Abisi Lord Caernarvon, bir Mısır piramidinin derinliklerinde saklı olan Tutankamon'un mezar odasının ortaya çıkarılmasını finanse etmişti ve etkin bir şekilde kullandığı muazzam bağlantıları olan biriydi. 25 yaşındayken İstanbul'daki İngiliz Sefareti'nin fahri ataşesi olmuş ve bu görevi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bucağına seyahat edebilmişti. Ön plana çıkmasına sebep olan şey ise Türklerin tarafını tutmasıydı.

İslam'a hayran bir İngiliz

Aslında 1906 senesi için bu, sıradışı bir şey sayılmazdı. İngiliz seçkinlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı cephe alması, kısmen II. Abdülhamid hakkında basında çıkan olumsuz haberler, kısmen de Londra'yla çok iyi bağlantıları olan ve kendi davalarını sebatla savunan Yunanlar yüzünden olmuştu. 1911 senesine gelindiğinde artık herkes Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılacağı beklentisi içindeydi. Fakat Herbert diğerlerinden farklıydı ve Jön Türklerin çoğuyla (Talat Paşa dahil) harika ilişkileri vardı. İslamiyet'e hayranlık besliyordu ve Osmanlı halkının gücünü görebilmişti. Herbert aynı zamanda bir vatanperverdi. Görme engelli olmasına rağmen 1914 senesinde orduya alınmak için şansını zorlamış ve Gelibolu'daki askerî sefere hiçbir inancı olmamasına rağmen hizmetini esirgememişti. Esasen onun ölümüne sebep olan şey, gözlerindeki bu sorun oldu. Ahmaklık yasalarını uygulayan bazı hekimler, 1923 senesinde

ona dişlerini çektirirse görme kabiliyetinin artacağını söylediler. Dişleri çekildi, sonrasında kan zehirlenmesi geçirdi ve henüz 43 yaşındayken öldü.

Herbert'in otobiyografisi olan, *Ben Kendim*, kendi ölçeğinde klasik bir eser ve kaleme aldığı hatıratları faydalı bir tarih malzemesi niteliğindedir. Fakat aslen onun adının ön plana çıkmasına 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında yaptıkları vesile olmuştur.

Osmanlı yönetimindeki Arnavutluk coğrafyasını o zamana dek zaten etraflıca gezmiş, lisanlarını öğrenmiş ve oldukça farklı çevrelerden gelen insanları etkileme konusunda özel bir yetenek geliştirmişti. Jön Türklerin merkezileştirme ve lisan politikalarına karşı bir ayaklanmanın patlak verdiği 1910'da, Arnavutluk'taki Osmanlı varlığının sonu görünmeye başlamıştı.

Dağlık bir coğrafyası ve aşiret bağları içinde yaşayan bir nüfus yapısı olan Arnavutluk'u denetim altında tutmak zordu ve Balkanlara has bir üslup içinde, romantik eşkıyaların millî davayı şevkle savunan aydın takımıyla birlik olduğu bu bölgede ayaklanmalar çıkıyordu. Balkanlardaki diğer devletlerden farklı olarak, inanç farklılıklarının çok fazla olmadığı ve insanlarının çoğunun Osmanlı İmparatorluğu içinde müreffeh yaşadığı Arnavutluk'ta bu oldukça zor bir işti. Yine de burada ayrı bir dil konuşuluyordu ve imparatorluk zayıfladıkça Arnavutların, onlardan daha enerjik ve daha organize olan komşuları -Epir'de ve güneyde Yunanlar, kuzeydeki Kosova sınırlarında Sırplar, kıyı kesiminde ve İşkodra'da Karadağlılar- tarafından ele geçirilmesi ihtimali de ortaya çıkıyordu.

Arnavutluk, Adriyatik Denizi açısından kritik bir noktada olduğundan İtalya'nın da ilgi gösterdiği bir yerdi ve aralarında geçmişten gelen güçlü bir bağ vardı (Sicilya'da bile Arnavut köylerine rastlanıyordu). Arnavutların 1910 sene-

sinde ayaklanması, İtalya'nın Eylül 1911'de Osmanlı İmparatorluğu'na saldırma kararı almasında belirleyici olan faktörlerden oldu.

Bu saldırı aslında 1. Dünya Savaşı'nın da başlangıcıdır. Büyük devletlerin en zayıfı olan İtalya, İngiliz ve Fransızların Kuzey Afrika'daki fetihlerine eş değerde bir şeyler yapmak istedi ve Trablusgarp'ı işgal etti. Karada bir kazanım sağlayamamış olsa da, denizlerde daha iyi bir performans sergileyip 12 Ada'yı ele geçirdi.

Millî kahraman

Bu hamle Balkan devletlerini harekete geçirdi: 1912 senesinin Ekim ayında, askerî birlikleri tüm Anadolu'ya ve Balkanların güneyine dağılmış vaziyette olan Osmanlı Devleti'ne saldırdılar. Askerî olarak bu bölgeye yoğunlaştırmakta zorlanan Osmanlılar mağlup oldu ve 1913 senesine girilirken bir kriz patlak verdi. Bulgarlar İstanbul'a yönelirken, Yunanlar Selanik'i almış, Sırplar ile Karadağlılar Arnavutluk'u işgal etmişti. İstikrar kaybolunca büyük devletler hasarı denetim altına almak ve gelecekteki sınırları belirlemek için Londra'da elçiler düzeyinde bir konferans düzenlediler. Arnavutluk, fırsatçı Esad (Toptani) Paşa yönetimi altında fakir, minik ve dağlık bir coğrafyası olan ve denize çıkışı bulunmayan bir devlet hariç olmak üzere, oldukça kolay bir şekilde ortadan kalkabilirdi. Aubrey Herbert işte bu esnada devreye girdi. Avam Kamarası bir Balkan Komitesi oluşturmuştu. Kıbrıs Sorunu'nu tüm yönleriyle bilen ya da 20 sene önce Bosna konusunda yaşananlara aşina olan herkes, Herbert'in karşı karşıya kaldığı güçlükleri anlayacaktır.

Yunanlar, Sırplar ve onların İngiliz sempatizanları tarafından kaleme alınmış sayısız makale ve mektup, önde gelen gazetelere gönderilecek ve bu yazılardan bazıları arzu edilen başarıyı yakalayacaktı. Bilhassa da Liberal Parti bu baskıla-

ra açıktı ve hâlihazırda faaliyet gösteren bir Ermeni lobisi vardı. Aynı vakitlerde Güney Balkanlardan acımasızca kovulan yüz binlerce Müslüman muhacir (bunlardan 8 bini koleraya yakalanmış ve Ayasofya'nın çevresine yerleştirilmişlerdi) vardı ve Arnavutluk'ta 'etnik temizlik' yapılıyordu. Arnavutlar kendi davalarını temsil etmek için uygun zemin bulamıyorlardı; zira zar zor oluşturulmuş bir hükümetleri vardı ve baş sözcüleri Arnavutların davasını savunmada yetersiz kalıyordu.

Aubrey Herbert Londra'ya ağırbaşlı ve renkli bir temsilciler heyeti götürdü -bunlar arasındaki eşkıya lideri İsa Bolatin, Herbert'i haydutlardan kurtarmış ve sonrasında yakın arkadaş olmuşlardı. Heyettekiler yarım yamalak bir Fransızcadan başka lisan bilmiyorlardı. Ancak Herbert, nüfuzlu Yunanlara ve Arnavutların Hristiyan medeniyetinden bir hayli nasiplenmesi gereken (bunun anlamı erkeklerin katledilmesi, kadınların ise ya sürgün edilmesi ya da daha fena şeylere maruz bırakılmasıydı) ilkel insanlar olduğunu söyleyen Sırplara karşı Arnavutların davasını yılmadan savundu. Yürekli bir müttefiki de vardı. Edith Durham adındaki bu olağanüstü hanım, dağlık bölgelerdeki aşiretlerle birlikte yaşamış ve Balkan Komitesi'ndeki kişilerin kendisinden nasıl korkmalarını sağlayacağını öğrenmişti.

Sonunda Arnavutluk, sınırları kararlaştırıldığında millî haklar prensibince alması gereken toprakların yalnızca üçte birini alabildi. Sırbistan Kosova'yı ilhak etti ve Makedonya'yı, Epir'i de sınırlarına katmış olan Yunanistan'la paylaştı. Karadağlılar ise İşkodra'yı almayı denediler. Fakat İngilizlerin nihayet Arnavutluk'un bir ulus teşkil ettiğini idrak etmesi ve kısmen de Sırbistan'ın aşırı büyümesinden endişe duyan Avusturya'nın desteğiyle küçük bir Arnavutluk kuruldu.

Bu devletin mazisi mutlu anılarla dolu değildir. 1. Dünya Savaşı'nda diğer devletlerin mücadelesine konu oldu ve istikrar-

lı bir yönetim ya da iyi kötü bir idare kurmak için zamana ve barışa ihtiyacı vardı. Arnavutluk'un talihi, ancak Türkiye ve İtalya'nın onun resmî olmayan hamiliğini üstlendiği yakın bir geçmişten beri yaver gidiyor.

Herbert'in ismi, ülkenin komünizmi tecrübe ettiği günlerde elbette hiç zikredilmemiş olmasına rağmen, o şimdilerde Arnavutluk'un millî kahramanı olarak anılıyor.

IV.
Tarihte İngiltere

İngiliz Tarihini Anlamak

1989 Temmuz'unda Başkan Mitterand, Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümü vesilesiyle harika bir gösteri düzenledi. Paris'in merkezinde yer alan büyük binalar temizlendi, ışıklandırıldı ve kırmızı-beyaz-mavi renkteki Özgürlük-Eşitlik-Kardeşlik flamalarıyla süslendi.

Tüm dünyadan, özellikle de eski Fransız sömürgesi olan bölgelerden konuklar davet edildi. Margaret Thatcher da İngiliz Kanalı üzerinden Fransa'ya ulaştı. *Le Monde*'dan bir gazeteci Thatcher'a Fransız Devrimi hakkında ne düşündüğünü sordu. Thatcher'ın cevabı pek de olumlu değildi. Ona göre İngiltere'nin hukukî bireysel haklar geleneği daha üstündü; çünkü Fransız Devrimi'nin meşhur 'İnsan Hakları' ilkesi terör ve tiranlıkla, yani Robespierre ve Napolyon'la sonuçlanmıştı. Bu cevap karşısında oldukça sinirlenen Mitterand intikamını almakta gecikmeyecekti. Törende çekilen resmî hatıra fotoğrafında Thatcher 3. sırada, küçük Afrika devletlerinin temsilcileri arasında bulunuyordu.

Bunun üzerine Thatcher da kendi intikamını aldı. O akşam, oldukça uzun ve sıkıcı bir opera olan Fransız Devrimci operası André Chénier'ın galası vardı. Resmî davetliler daha sonra eski bir tren istasyonu olan, 19. yüzyıl tabloları ve mobilyalarından oluşan muhteşem bir koleksiyona sahip Musée d'Orsay'ye (Orsay Müzesi) götürüldü.

Ne var ki protokolden sorumlu görevliler önemli bir detayı, devlet başkanlarının lavabo kullanmalarına fırsat vermeyi unuttular. Heyet müzeye vardığında, bu durum bazı sorunlara yol açtı tabi. Müzede yalnızca bir lavabo vardı ve lavaboyu ilk kullanma hakkı heyetteki tek kadın olan Margaret Thatcher'a aitti. Lavabo birkaç kat aşağıdaydı. Thatcher iyice oyalandı ve geri döndüğünde, kendi kabilelerine özgü tören kıyafetleri içinde kıvranıp zıplayan Afrikalı devlet başkanlarıyla karşılaştı. Daha sonra müze müdürü Françoise Cachin (Komintern'in kurucusunun torunu) bana Margaret Thatcher'ın kendisinin müzeyi gezdirdiği en etkileyici kişi olduğunu anlattı tesadüfen: Bütün doğru soruları bilgelikle sormuştu. Thatcher İngiliz tarihi hakkında öyle detaylı bir bilgiye sahip değildi, -kimya ve hukuk eğitimi almıştı- ancak savaş zamanı Winston Churchill yönetimindeki bir ülkede büyütülmüş bir kız çocuğu olarak temel konulara hakimdi ve eski moda bir vatanseverdi.

Kıta Avrupa'sı perspektifiyle baktığınızda İngiliz tarihi gerçekten de çok ilginçtir. 18. yüzyıl Avrupa'sı Aydınlanmacı Despotizm dönemiydi. Hükümdarlar aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda rejime ciddi zararlar veren ayanlara denk yerel asillerin güçlerine son vermiş, bunun yanı sıra özellikle gerici buldukları Katolik Kilisesi'ne (ki Paris Başpiskoposu, İsa'nın yalnızca Tanrı'nın oğlu değil, aynı zamanda anne tarafından aristokrat bir ailenin üyesi olduğunu söylüyordu) saldırmışlardı. Kutsal Roma İmparatoru, müzikal bir komedi olarak gördüğü taç giyme törenine katılmayı reddetmişti. Napolyon ise Avrupa'yı fethettiğinde bu süreci iyiden iyiye genişletti. Taç giyme töreni düzenlediği gibi bu törenler sırasında kendi tacını giyerken Papa'yı bir köşeye oturttu ve tören sona erdikten sonra onu tutuklattı.

Böyle yapmadığı zamanlarda ise Kutsal Roma İmparatorluğu dahil olmak üzere eski kurumları yerle bir etti. Fransa eski şehirlerini kaybederken bunların yerine bazı şehirlerin bö-

lümleri ile valilikler elde etti (bu sistem Türkiye'de Tanzimat adıyla yürürlüğe konan sistemdi). Bütün bunların rasyonel olması gerekiyordu ancak 19. yüzyılın ilerleyen zamanlarında Fransa'da o kadar fazla hükümet değişikliği oldu ki sayısız anayasa (ve 5 cumhuriyet) yürürlüğe girdi.

Anayasasız bir ilerlemeci ülke

Eski bir İngiliz nüktesinde, bir gezgin gazete bayisine gidip Fransız Anayasası'nın olup olmadığını sorar. Gelen cevap şudur: "Hayır, süreli yayınları satmıyoruz."

Şaşırtıcı ama İngiliz Anayasası diye bir şey yoktur. Kökü 12. yüzyıla kadar uzanan ve siyasî hayatı düzenleyen kanunlar vardır ve 13. yüzyılda bu kanunları geçirmekle yükümlü parlamento denen bir temsilci kurum ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi, *habeas corpus*, kralın herhangi birini sebepsiz yere 3 günden fazla süre hapiste tutmasını yasaklamıştır (Fransa'da ise mahkemeye dahi çıkmadan yıllar boyunca hapishanelerde kalıp ortadan kaybolabilirsiniz). Davalar tek bir hâkim tarafından değil, bir jüri tarafından görülür. Lordlar Kamarası ayanların (ve piskoposların) dengi kişilere öylesine bir bolluk ve ayrıcalık bahşetmişlerdir ki Napolyon bir yana, 18. yüzyılda yaşamış bir imparator bile bunlar karşısında çılgına döner.

Aristokrasinin mülkiyeti dokunulmayacak derecede kutsallaşmıştı ve 1990'lara kadar İngiltere'de bir açık arazi kaydı dahi bulunmuyordu. Eğer arazi sahibinden izin almamışsanız, resmî makamlara gidip, o arazinin üzerinde yaşıyor olsanız bile kimin neye sahip olduğunu soramazdınız. 1925 yılına dek küçük bir ev aldığınızda bu süreç ancak avukatların birer torba toprak takas etmesiyle sonuçlanabilirdi. Tüm bunlar kulağa saçma gelebilir ve diyelim ki 1770 yılı civarında çökmekte olan Polonya'da meydana gelen olaylardan örnekler olsa, akla yatkın gelebilirdi. Fakat İngiltere 1860 yılı civarında Polonya olmadığı gibi 'ilk Fukuyama' denebi-

lecek bir sürecin de öznesi konumundaydı. Bu sürecin adı, ilerlemeydi.

İngiltere, ünü dünyaya yayılmış zengin bir devletti ve icatlarda da öncüydü. Sanayi devrimi İngiltere'de başlamıştı. Bu ülkenin gerçekleştirdiği ihracat, dünya ticaretinin yarısına tekabül ediyordu. O zamanlar bu fikre karşı çıkan pek çok insan bulunsa da, İngiltere devasa bir imparatorluk kurmanın eşiğindeydi. Herbert Spencer ve John Stuart Mill tüm dünyada okunuyordu. Avrupa'da aynı formülü biz de uygulayalım diyen pek çok sayıda Anglofil vardı.

Francis Fukuyama'nın 1990 civarında söylediği meşhur bir söz vardır; ona göre artık dünyada Amerika zaferini ilan etmiş, serbest pazar demokrasisi hâkim sistem olmuştu ve bütün ülkeler bir tür Danimarka'ya dönüşecekti. Aynı iddia 1860'lı yıllarda da yapılmaktaydı. O sıralarda bu iddianın merkezinde İngiltere vardı. İster Tanzimat bürokratları olsun, ister Çar II. Alexander'ın reformcuları ya da yeni birleşik İtalya'nın kurucuları, formül her daim aynıdır: Hukukun üstünlüğü, eğitim, millî banka, altın standardı, serbest ticaret, sorumlu bir yerel hükümet... Bu durumda ilerlemeciliğe olan inanç, 1990'larda da olduğu gibi çok uzun ömürlü olmamıştır; ancak yine Anglosakson zaferinin önemli momentlerinden birini oluşturmuştur.

İngiltere'yi (ve onun ya da onun bazı kısımlarının devasa bir uzantısı olan Amerika'yı) ne meydana getirdi? Bu soruya verilecek ilk cevap, bırakın bir devrimi, bir aydınlanmanın bile olmaması olmalı. Burada şöyle bir örnek verilebilir: Türk öğrencilerime her sene, İngiltere'nin niçin köleliği 1772'de, serfliği ise ancak 1925'te yasakladığını sorarım.

Bu terimlerin Türkçeye çevrilmesi oldukça zor; çünkü kölelik İngiltere'de bir makine misali kullanılmak anlamına geliyor, Türkçede ise bunun çok daha yumuşak bir anlamı var, hatta 'evlat' sözcüğünde olduğu gibi, bazen ailenin bir üyesi

anlamına bile gelebilir. Serflik terimini doğrudan çevirmek ise imkânsız: Eğer bir serfseniz, size başka biri sahiptir ve Rusya'daki meşhur örnekteki gibi kumar masasında kaybedilip başkasının malı olabilirsiniz, ancak kendi toprağınızda çalışma imkânınız vardır.

Hukukî reformist: VIII. Henry

Çarlık Rusya'sındaki Müslümanlar serf olamaz, ne var ki Tatar toprak sahiplerinin gayrimüslim serfleri olabilir. İngiltere'de Margaret Thatcher'ın anladığı haliyle bireysel haklar Orta Çağ hukukunun bir parçası idi ve bu sebeple 1772 yılında bir yargıç (Mansfield) köleliği yasadışı ilan etti. Ancak mülkiyet hâlâ kutsaldı ve dolayısıyla serflik devam edebildi. Gerçekte İngiltere'de 14. yüzyılın ortasında veba nüfusun dörtte birini ortadan kaldırdığında serfliğin pratik olarak devam etmesi mümkün değildi: Vebadan sonra toprak sahipleri işçilere ücret ödemek zorunda kaldılar, işçiler de bir yerden başka bir yere gitme hakkını elde ettiler. Serflik yalnızca bir tür emek gücü kiralama biçimi olarak sürdü: Yaşlı adamın toprak sahibinin otlarını, kalacak yer karşılığında kesmeyi kabul etmesi gibi... 1925 yılında ne zaman ki toprak sahipleri serfleri satmaya kalktılar, o zaman serflik de yasaklandı.

Avrupa'nın geri kalan yerlerinde (ve İskoçya'da) bu meseleler Aydınlanma ve devrimler yoluyla halledildi. Kölelik Fransa'da 1848 yılına kadar kaldırılmadı, Prusya'da serflik 1848 yılına kadar yasaldı (Alman bir arkadaşım "Boşanmayla ilgili kanunlarımızı gördün mü?" diye soruyor). Ancak İngiliz kurumları (monarşi, Lordlar Kamarası, köklü bir kilise hatta parlamento kelimesinin kendisi, zira Kıta Avrupa'sında parlamentolar, çoğunlukla vergi toplama işiyle geçinen ve parazit gibi yaşayan avukatların oluşturduğu kurumlardı) yurt dışından bakıldığında feodalizmin fosilleri gibi görünüyor.

Elbette ki tam farkında olunmaksızın modernize edilen feodal kurumlar da bulunmaktaydı. Bu süreç 16. yüzyıla, kendilerine özgü bir dinî reform sürecini işleten ve kilisenin halen çoğunlukla Katolik olarak kalmasına rağmen Papa'nın yerine kendilerini kilisenin başına getiren Tudorlara kadar götürülebilir. Kıta Avrupa'sı 17. yüzyılda Mutlak Monarşi, 18. yüzyılda ise Aydınlanmacı Despotizm ile yönetilirken, İngiltere'de Kraliyet verdiği savaşı 17. yüzyılda kaybetmişti ve parlamento aracılığıyla hükümdarlığını sürdürmek zorundaydı.

O zamanlar ilişkileri yürüten büyük toprak sahipleri bir beyliği, Hannoverlileri aday gösterdi ve Londra'nın para babalarıyla ortak bir çalışma yürüttü. Kilise o zamana göre ılımlı sayılabilecek şekilde hareket etti. İnsanları değil, kitapları yakıyordu (düşününce bunun genelde oldukça iyi bir fikir olduğu görülür). Bu formülün sonuçlarından biri durağanlık olabilirdi (ki modern zamanlarda olan buydu).

Belki de bütün bir sistem 1707'de İskoçya ile yapılan ittifak sayesinde işlemeye devam etti. Bu fakir ülkede gerçek bir Protestan Reformu gerçekleşmişti. Eğitim, bitmez tükenmez bir hırsla el ele giderdi ve bu ülkenin erkekleri ve kadınları İngiltere (ve Amerika ya da Hindistan) üzerinde tahmin ettiğinizden çok daha büyük bir etki sahibi olmaya başladılar.

Tüm bunları nasıl açıklayabiliriz? Marksistler, 17. yüzyılda parlamento I. Charles'ı mağlup edip 1649'da onu idam ettiğinde bir burjuva devriminin gerçekleştiğini söylerler. Varsayılan ve bana göre daha mümkün görünen devrim 16. yüzyılın ortalarında İngiltere'de reform hareketinin başlatıcısı ve bütün meselenin merkezinde yer alan hukukî reformlara biçim veren kişi olan VIII. Henry ile gerçekleşmiştir. Ancak nihayetinde bu süreci açıklamak için belki de en iyi cevabı İngiliz Bireyciliğinin Kökenleri (1978) adlı çalışmasıyla Alan Macfarlane vermiştir. İngiltere üzerine çalışan en iyi yorumcular gibi o da uzun süre yurt dışında yaşamıştır (İskoç asıl-

lıdır ve Hindistan'da doğmuştur). Macfarlane, Anglosakson kaynaklarına bakmayı kendine iş edinir ve bu belgelerde serflerin kendi özgürlüklerini satın aldıklarını, kadınların mülkiyet haklarının bulunduğunu keşfeder.

Bunların ikisi de daha 12. yüzyılda, üstelik kraldan dahi daha üstün olan bir kanunla teminat altına alınmıştı. 1649 yılında I. Charles idam edildiğinde ölüm cezası kendi adıyla yani kralın adıyla okunmuştur.

Şunu söylediğime memnunum ki, Türk öğrencilerime kölelik ve serflikle ilgili böyle zor sorular sorduğumda aralarından iyi olanlar, bunun oldukça ciddi bir konuya giriş niteliği taşıdığını fark ediyorlar.

İngiliz Hanedanı'na Rus ve Alman Kanı Nasıl Karıştı?

Savaş 1914'te patlak verdiğinde Britanya kraliyet ailesinin ismi Alman karşıtlığına uygun olarak değiştirildi. Kraliyet ailesi Kuzey Almanya'da Hannover Hanedanlığı olarak bilinirdi ve bu, 11. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişe sahipti. Ancak 1914'e gelindiğinde Londra'daki insanlar daksundları (ilk kez Almanya'da yetiştirilen bir köpek cinsi-sosis köpek) taşlayıp Beethoven'ı yuhaladığında 'Hannover' ismi 'Windsor' ile değiştirildi.

Windsor adı Londra yakınlarındaki Thames Nehri üzerindeki meşhur kraliyet kalesinden geliyordu. Aslına bakılırsa, 'Hannover' ismi de tam anlamıyla doğru değildi; çünkü Kraliçe Viktorya 1840 yılında Saxe-Coburg-Gotha'lı başka bir Alman olan Prens Albert'la evlenmişti. Shakespeare *The Merry Wives of Windsor* [Windsor'un Şen Kadınları] başlıklı bir komedi kaleme aldığında, Alman İmparatoru II. Wilhelm görece başarılı şakalarından birini yapıp oyunun adının *The Merry Wives of Saxe-Coburg-Gotha [Saxe-Coburg-Gotha'nın Şen Kadınları]* olarak değiştirilmesini önermişti.

Ancak Alman etkisi güçlü kaldı: Şimdiki Kraliçe II. Elizabeth de Prens Philip ile evlidir. Philip'in soyadı Battenberg de 1914 yılında 'Mountbatten' olarak değiştirildi. Philip'in Waldeck-Pyrmont prensi olan kuzeni, Nazi toplama kamplarının

birinin başındaydı. İngiliz kraliyetindeki Alman bağlantısı utanç verici olmaya başlamıştı.

Elbette ki bütün kraliyet aileleri, faydalı olduğu için yabancılarla evlilik ilişkileri kurmuştur. İttifakların çimentosu evlilik olmuştur, bu evlilikler sık sık birbirleriyle yakın ilişki içindeki insanlar arasında yapılmış, zaman zaman toprak parçaları bir tür çeyiz olarak hediye edilmiştir (İngiltere 17. yüzyılda Portekizli bir aile ile yapılan evliliğin sonucu olarak Tanca'yı topraklarına bağlamıştır). Ortaçağlarda bu evlilikler zaman zaman dinî sınırları aşmıştır, öyle ki Kraliçe II. Elizabeth'in soyu Cengiz Han'a kadar uzanmaktadır. Yine aynı sebeple Osmanlı sultanları da Bizanslı Komnenos Hanedanlığı'ndaki evlilikler neticesinde Avrupalı kraliyet ailelerinin uzak akrabaları konumundadır.

1613'te başlayan Rusya'daki Romanov Hanedanlığı kendini bir Avrupalı hanedanlık olarak yapılandırmak konusunda oldukça kaygılıydı ve kurulduktan bir-iki nesil sonra kadınları Rus asilzadeleri olduğunda (ya da I. Petro örneğinde Litvanyalı bir barmeyd) Almanlarla evlilikler ayarlandı: III. Petro Holstein-Gottorp, II. Katerina Anhalt-Zerbst ailelerinden üyelerle evlendi. Son olarak da II. Nikola Hessen-Darmstad'dan Alexandra ile evlendi. Son Romanov üyesinin %2,5 oranında Rus kanına sahip olduğuna inanılmaktadır ki bu bile kuşkuludur.

II. Katerina'nın III. Petro ile evliliği tam bir felaketti; evlendikleri zaman her ikisi de çok küçüktü (balayında Petro yerde oyuncak askerlerle oynuyordu). II. Katerina'nın ise aşıkları vardı (hatta bunlardan biri, Orlov Kontu, III. Petro'nun kafasına bir iskemleyle vurup öldürmüştü). II. Katerina'nın oğlu Çar Paul'un babasının kim olduğunu kimse bilemez (Paul da bir başka çılgın militaristti ve o da öldürüldü). 1714'te Hannoverliler İngiltere tahtını ele geçirdikten sonra yapılan Anglo-Germen evlilikler tam anlamıyla acımasızdır:

Braunschweig-Celle, Ansbach-Bayreuth, Saxe-Gotha, Mecklenburg-Schwerin, Braunschweig-Wolfenbüttel ve sonra Saxe-Coburg-Gotha... Kraliçe II. Elizabeth babası tarafından %2,5'tan fazla İngiliz kanına sahip olamaz (annesi İskoçyalı bir aristokrattı), ki bu bile kuşkuludur; çünkü Elizabeth'in kraliyet içindeki en eski ataları Normandiyalı-Fransız ya da İskoçtur.

Bu sonu gelmeyen Alman evliliklerinin iki önemli sebebi vardır: Birincisi, evlenebilecek çok sayıda Alman mevcuttu. Çünkü Almanya 1871 gibi geç bir tarihte ancak birliğini oluşturabilmişti. Çok sayıda Alman hükümdarlığı vardı: Prusya, Saksonya, Württemberg vs. Bunların başındaki aileler ebenbürtig (eş düzeyde) olarak değerlendirildi, bu da dünyanın başka yerindeki kraliyet aileleri ile eşit statü demekti. Almanlara ilişkin bir diğer garip durumsa bir hükümdar öldüğünde toprağın erkek çocuklar arasında bölüştürülebilmesiydi. Saksonya hükümdarının oğullarından biri Coburg'u, diğeri ise Gotha'yı miras alabilir, böylece Saksonya'nın alt bölümleri çoğalarak devam edebilirdi.

Protestan Reformun gelinleri

Bir ara tam sekiz adet Saksonya kökenli hükümdarlık vardı. Nihayet Weimar 1920 yılında bütün bu hükümdarlıkları Thüringen adı altında birleştirdi. Tüm bunların bedeli, Çek Cumhuriyeti sınırındaki Reuss Prensliği'dir. Burada bir üst, bir de ast Reuss sınırı vardır ve bunlar da kendi içinde bölünmüştür. Durumun ilginçliğini daha da artıran şeyse, oğullarının neredeyse hepsinin adının Henry olmasıdır. Reuss çok büyük ve eski bir prenslikti ancak her bir oğula düşen toprak parçası büyük bir golf sahasından hallicedir. Tüm bunlar bu durumu ağır bir şekilde eleştiren 19. yüzyıl Alman liberallerini delirtiyordu: İngiltere neden çok daha makul bir şekilde yönetiliyordu? Ancak bu küçük Alman toprakçıkları son derece üst

düzey bir kültüre ev sahipliği ediyordu, mesela (Ansbach-) Bayreuth'u ya da özellikle (Saxe-) Weimar'ı, ki Goethe ve Liszt buradan çıkmıştır, ziyaret ederseniz bunu fark edersiniz: Son derece iyi bir mimarî, harika müzeler, kiliseler ve çoğunda Almanya'nın daha 18. yüzyılda sahip olduğu muhteşem üniversitelerden biri...

Ne var ki Almanların en önemli değerleri dinleriydi, yani Protestanlık. Buna ilaveten aileleri kraliyet ailesi sayılan pek çok potansiyel gelin... Almanya'da böylesi ailelerden fazlasıyla vardı -Reuss iyi bir örnek- çünkü Almanya, Büyük Britanya ya da Fransa gibi birleşik bir devlet halini almamıştı. Bunun sebeplerinden biri dindi. Eski Alman Milleti Kutsal Roma İmparatorluğu aslında bir konfederasyondu ve daha 12. yüzyılda bile Papa'nın yetkileri üzerine yapılan tartışmalar fazlasıyla gerginlik yaratıyordu.

1517 yılında bir keşiş olan Martin Luther, Papalığın yozlaşmışlığını açık açık eleştirdi ve bazı Alman prensleri de Luther'in yanında tutum aldı. Sonra Protestan Reformu başladı ve iç savaşa sebep oldu. Bu, Almanya'yı yıkıma uğratan ve bölen 1618-48 yılları arasındaki 30 Yıl Savaşları'na yol açtı. Avusturya ve Bavyera'da güçlü olan Katolikler güneyi kontrol ederken, ülkenin kuzey kesimlerinde Protestanlar hakimdi. Prusya kuzey bölgelerinde açık ara lider konumdaydı ancak onun dışında pek çok krallık ve Protestan grupları vardı: Mecklenburg, Braunshweig, Hanover... Bu krallıklardan çok sayıda kız çocuğu türedi, bunlar da Rusya dahil olmak üzere pek çok Kuzey Avrupa ülkesine gelin gitti.

İngiltere Protestan ülkelerin en büyüğüydü ve 18. yüzyılda İngiltere'nin yarattığı milliyetçiliğin oldukça güçlü bir dinî unsuru vardı. Bugün dahi temel hukuk kurallarından biri, kraliyet üyesi prenslerin Katoliklerle evlenemeyeceğine hükmeder (eğer Prens Charles'ın adaylardan biri olan Lüksemburg prensesi ile evlenmesine izin verilseydi Diana felaketini

yaşamazdık). Eğer prensler Katoliklerle evlenirlerse o zaman taht üzerindeki bütün haklarından vazgeçerler.

İngiltere Prostestan Reformu'nu 1530 yılı civarında, VIII. Henry kendisini İngiliz Kilisesi'nin lideri ilan ettiğinde kabul etti. VIII. Henry bu kararı İmparatorun halası olan karısından boşanıp metresiyle evlenebilmek için aldı.

Bir sonraki adımı ise manastırın topraklarına el koymak oldu ki, manastır ülke topraklarının üçte birine sahipti (ayrıca bu toprakların vakıflara benzer bir statüsü vardı). Özellikle İrlanda'da çok sayıda Katolik dinine bağlı kalan insan vardı (İskoçya kendi reformunu gerçekleştirmişti) ve dinî gerilimler aralıksız sürdü. 1559 yılında Henry'nin kızı I. Elizabeth İngiltere (Anglikan) Kilisesi'ni kurdu. Bu kilisenin benimsediği Anglikanizm, Alman Lutherizmciliğine benzeyen bir tür Protestanlıktı ve bunun aslında üstü kapalı bir Katoliklik olduğunu öne süren daha radikal Protestanların (özellikle İskoçya ve Hollanda'da güçlü olan Kalvinistler) saldırısına uğradı.

Evlenilen en iyi Alman

1640'lı yıllarda bu gerilimin neden olduğu bir iç savaş yaşandı. Bu savaş sonunda Kral I. Charles yenilgiye uğradı ve başı vuruldu (1649'da gerçekleşen bu olayda İngiliz hukukunun oldukça ilginç bir özelliği vardı: Kral Charles'ın ölümüne hükmeden mahkeme bunu Kral adına yapmış ve Kralı kendisine ihanet etmekten idama mahkûm etmişti). Bundan sonra Avrupa'daki Katolikliğin en büyük öncüsü Fransa Kralı XIV. Louis oldu. Kendisi o sıralarda açık ara en güçlü kraldı (Güneş Kral) ve I. Charles'ın oğulları yalnızca ona hayranlık duyup taklit etmeye çalışmakla kalmadılar, aynı zamanda para desteğini kabul edip Katolik de oldular.

1688 yılında II. James aristokrasinin önde gelenleri tarafından tahttan indirildi. Londra sermayesi ile birlikte hareket eden

aristokrasi James'in kuzeni ve damadı olan Hollanda Kralı William'ı tahta davet etti. Hollanda orduları için İngiliz tahtını ele geçirmek, İskoçya ve İrlanda'daki James yanlılarının uzun süren direnişlerine rağmen kolay bir iş oldu. Bu olay tarihe "Şanlı Devrim" olarak geçmiştir: Haklar Bildirgesi parlamentonun yetkilerini tanımladı ve bunu son derece sıkı bir Protestan bağlamda gerçekleştirdi. 1701'de kabul edilen Yerleşme Kanunu monarşinin Protestan olmasını zorunlu kıldı. Bu yolla taht, 1714 yılında uzak bir kuzen olan Hannover hükümdarı I. George'a geçti. Eski hükümdarlığın savunucuları, Stuartlar, 1715 ve 1745 yıllarında İskoçya'da ayaklanmalar gerçekleştirdilerse de mağlup edildiler.

1829'a kadar Katolik düşmanlığı İngiltere ve İrlanda'da oldukça güçlü bir şekilde devam etti.

1829'da ise Katoliklere karşı ayrımcılık uygulayan yasalar nihayet kaldırıldı. Böyleyken bile Anglikan kurumları Oxford ve Cambridge, Katoliklerden önce Yahudileri kabul etmeye başladılar ve bu ayrımcılığın İrlanda'daki mirası son derece acı oldu. Britanya kraliyet ailesi Almanlarla böyle evlendi. Bu Charlotte'lerin, Dorothea'lerin ve Sophia'ların hüküm sürdüğü saraylar çok büyük değildi ve Londra'daki Hannover Sarayı da Versay ya da Viyana Saraylarının ihtişamına sahip değildi. Çok küçüktü ve yeni yapılan saray da baştan aşağı bir çirkinlik abidesiydi.

1837'de Kraliçe Viktorya tahta çıktığında bu saray monarşinin resmî sarayı oldu. Kraliçe 1840'ta bir Almanla evlendiğinde ise görüldü ki, bu şimdiye kadar evlenilen en iyi Almandı. Saxe-Coburg-Gotha'lı Prens Albert öğrenmeye ve sanata derin bir ilgi duyuyordu. Küçük Alman devletleri, belki de sahip oldukları başka bir şey olmadığı için kültürel güçleriyle gururlanırlar; ayrıca 19. yüzyılda Almanca, eğitimli İngilterelilerin genelde öğrendikleri bir dildi (Başbakan Gladstone İncil üzerine yazılmış binlerce sayfalık devasa bir Almanca eleşti-

riyi gözden geçirmişti). Prens Albert üniversitelerden opera ve tiyatrolara kadar her tür İngiliz kurumunun gelişmesi için yılmadan çalıştı. Oldukça ilginç bir şekilde monarşinin, içinde orta sınıfların ve gazetelerin bulunduğu bu feodal olmayan yeni çağa nasıl uyarlanabileceği üzerine çokça düşündü.

Albert'in ailesi Saxe-Coburglar burjuvaziymiş gibi davranması, dinî bir hoşgörü uygulaması ve sadece zengin olan ancak pek de asil denemeyecek insanların önünü açması gerektiğini biliyordu. Bu, zaman zaman değersiz davranışlar anlamına geliyordu. Tıpkı 2013 yılında 80'li yaşlarının ortalarında olan Kraliçenin tahta çıkışının 60. yıl dönümü onuruna(!)[6] Buckingham Sarayı'ndaki bir rock konserine başkanlık etmesi gibi… Kraliçe bu sırada kalın kulak tıkaçları takıyordu...

6 Haziran 2013.

Uluslararası Ekonomi Tarihinden Öğreneceğimiz Çok Şey Var

Düşünen bir Türk için modern zamanlardaki en büyük millî utanç konusu enflasyondu. Neyse ki artık 20 milyonluk banknot silinmekte olan bir anı. Yabancılar Latin Amerika gibi koktuğunu söyleyip dalga geçtikleri paranın rumba dansını ve askerî darbeleri hatırlattığını belirtirlerdi. Türkiye'de Avrupa Birliği'ne katılma konusu konuşulmaya başlandığında generallerden biri bunun para üzerindeki Atatürk resminin kaldırılacağı anlamına gelip gelmeyeceğini sormuştu. Dışişleri Bakanlığı'ndan Selim Kuneralp'in bu soruya cevabıysa şöyleydi: "Paşam, Atatürk'ün yüzünün 20 milyon liralık banknotlar üzerinde durması ona bir hakaret değil midir?"

Böyle konularda bir kural olduğunu sık sık dile getirmişimdir. Eğer bir ülke üzerinde 2.000 yazan banknotlar basıyorsa oraya gidin, orada küçük erdemler önemsenmeyecektir; çünkü insanlar birikim yapmanın anlamsız olduğunu anlayacak ve hayatlarını yaşayacaklardır. Ama eğer paranın üzerinde yazan sayı 20.000 ise derhal orayı terk edin. Zira o ülkenin sokaklarında kan vardır. Latin Amerika'nın pek çok bölgesinde durum çoğu zaman budur.

Geçmişteki devasa enflasyon oranları felaketleri beraberinde getirmiştir. Fransız Devrimi sırasında da, Nazi Almanya'sı döneminde de ya da Macaristan'ın komünistlerce ele

geçirilmesi sürecinde de -ki 1946 yılında tedavüldeki paranın değeri doların 1 trilyonda biriydi- bu böyle olmuştur. Türkiye'deki durum elbette ki biraz farklıydı; çünkü enflasyon göründüğü gibi işlemiyordu: Paranızı istediğiniz an dolara çevirebilir hatta (1995 yılında Türkiye'ye geldiğimde parlak bir yüksek lisans öğrencisinden öğrendiğim gibi) bu yatırımı doğru zamanda gerçekleştirirseniz bu işlemin sonunda para bile kazanabilirdiniz. Ancak bu, ekonomiyi oldukça kötü bir şekilde tahribata uğratmıştır.

Bu konuyla ilgili Türkçede ya da başka bir dilde yazılmış parlak bir kitap görmedim. Bu önemli bir vaka çalışmasıdır; zira Türkiye, ilk kez Boğaz'ın güzelliği ya da fındığın pazarlanması gibi konulardan başka bir sebeple yeniden dünya ekonomik haritasındaki yerini alıyor. Bilkentli öğrencilerim New York'ta resim sergileri düzenlemekten Sibirya'da Efes Pilsen satmaya kadar her türlü işi yaptılar. Koç Grubu şu an İngiltere'deki en büyük beyaz eşya girişimi. Peki, bütün bunların enflasyonla ilgisi ne?

Arada bir ilişki var ve aslında tarihçiler bu ilişkiyi ekonomistlerden daha isabetli şekilde açıklayabilirler. Enflasyon dışarıdan bakıldığında oldukça kötü bir şeydir. Eğer biriktirdiğiniz paranın değerini bilmezseniz ve size ödenen paraya güvenemezseniz dürüst ticaret geriler, mübadele yeniden hortlar ve bu durumdan yalnızca fahişeler ve soyguncular kârlı çıkar.

Bankacılarsa bu ikisinin bir kombinasyonu haline gelir (Berlusconi'nin *Corriera della Sera* adlı gazetesinden, Berlusconi alışılmışın dışında şeyler yapmaya başladığında, ayrılan ünlü İtalyan editör Indro Montanelli, yaşlı büyükbabasının ölüm döşeğinde şu sözleri söyleyip öldüğünü anlatıyor: Dürüst bir insan fahişelerle bile işbirliği yapar ama asla ve asla bir bankacıyla yapamaz).

Osmanlı İmparatorluğu (ve aslında pratik olarak bütün bir Akdeniz) Muhteşem Yüzyıl'ın ardından enflasyon -Yeniçeri

ayaklanmaları, Celali İsyanları ve Doğuda alınan yenilgiler-sebebiyle hızla geriledi. Şüphesiz kısmen dinî kanunlar sebebiyle uygulanan ve yoksul halkın aç kalmasını engellemeye yönelik bir fiyat kontrolü mekanizması vardı ancak Osmanlı parasındaki gümüş miktarı azaltıldığında insanlar ne olduğunun farkına vardılar ve kayıt dışı ekonomi gelişmeye başladı (birileri mutlaka Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin tarihini yazmalıdır).

Osmanlılar bu konuda tek değillerdi çünkü aynı şey Venedik ve İspanya'da da yaşanıyordu. Bu durum karşısında genelde verilen cevap, Latin Amerika'dan gelen gümüşün para basma miktarını artırdığı ve bunun sonucunda fiyatların yükseldiğidir. Bir başka açıklama ise Akdeniz nüfusunun yükseldiği ve bu nüfusun yalnızca ithalat yardımıyla yani Baltık Denizi'nden gelen ve tahıl kaynakları sağlayan Hollanda ve İngiliz menşeli gemiler aracılığıyla geçinebildiğidir. Sebep ne olursa olsun enflasyon ortaya çıktı ve yoksulları beslemek, salgın hastalıkları önlemek ya da askeriyeyi desteklemek için incelikle inşa edilmiş devlet kurumları çöktü.

Yine bu erken modern dönemde İngilizler enflasyonun oluşmasını engellemek için bir araç keşfettiler. 17. yüzyılda oldukça sıkıntılı süreçlerden geçmişlerdi. 1603'te İskoç bir kral tahta çıktığından beri bir iç savaş filizleniyordu. Monarşi iktidarını Kutsal Hak'tan aldığını iddia eden bir yöneticiydi bu (ancak İskoç kral çok da kutsal biri değildi; çok fazla içki içer, genç erkeklerden fazlasıyla hoşlanırdı ama bunların dışında oldukça zeki bir adamdı. Oğlu I. Charles ise tüm bu özellikler açısından babasının zıttıydı ve 1649 yılında idam edildi). Parlamento ise parayla iktidar olunabileceği iddiasındaydı. Nihayetinde kazanan taraf parlamento oldu ancak sorun, tahta 1689 yılında bir Hollandalı hatta 1714 yılında bir Alman çıkana kadar çözülmedi. Her ikisi de iktidara köklü aristokratlar ve Londralı zenginlerin yardımlarıyla gelebilmişlerdi.

Bu çalkantılı dönemde ekonomi olağanüstü boyutlarda büyüdü. İngiltere Hollanda'ya çok şey borçludur; çünkü onun sayesinde ticareti ve tarımda gelişmeyi öğrenmişti. Artık İngiltere'de hiç kıtlık görülmüyordu. Ancak zenginlik, merkezi devlet otoritesinin müdahale edemediği tedavüldeki paranın değerine bağlıydı. 1694 yılında, hükümetten bağımsız bir kuruluş olan İngiliz Bankası kuruldu. Banka hükümetten bağımsızdı ancak banknot basma ve hükümete kredi verme yetkisi vardı (hükümet bu krediyle donanmasını yeniden inşa etti).

1717 yılında Isaac Newton dehasını parasal konularda da kullanıp altın oranını gümüşe sabitledi ve Pound Sterling dünyanın para birimi haline geldi. Bu durum bankanın, 1821 yılında müşterilere tahvillerine karşılık altın vereceğini duyurmasıyla iyice sağlamlaştı. Ne var ki altın ağırdı; üstelik kaybolabilir ya da çalınabilirdi. Bu yüzden bankanın tahvillerinde herhangi bir sıkıntı olmadığı sürece hiç kimse sahip olduğu tahvilleri altınla takas etmek için uğraşmadı. Buna ilaveten aslında İngiliz Bankası'nın altın rezervi oldukça küçüktü, hatta bu konuda pek de esaslı bir ünü bulunmayan Rusya'da bile daha fazla altın rezervi vardı. Bir süre sonra alışılmışın dışında bir fiyat istikrarı dönemi yaşandı ve bu durum (Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere) bütün devletlere sıçradı. Birikim ve uzun vadeli yatırım yapanlar durumdan kârlı çıktılar.19. yüzyılda devasa teknolojik ilerlemeler yaşandı. Bunlar o döneme kadar nicelik bakımından görülmemiş bir büyüklükteydi ve bana göre o dönemden beri bu denli büyük bir gelişme bir daha yaşanmadı. Söz konusu teknolojik atılımlar ABD'nin dünyanın ekonomik güç kaynağı olarak ortaya çıkmasıyla taçlandırıldı.

Viktorya döneminde yaşamış pek çok kişinin kendinden emin bir şekilde yaptığı gibi bunun sebebinin altın standardı olduğu varsayımında bulunabilirsiniz. Ne var ki ekonomi tarihi çoğu zaman aldatıcıdır. ABD'nin sağlam bir para birimi bulunmuyordu. Aksine ekonomik faaliyetler öylesine yoğundu

ki insanlar çoğu zaman sincap derisi ya da çiğnemek için tütün paketi ticareti yapardı (İstanbul'da bir ATM'de Kürtlerin bankamatikten binlerce lira para çekmesini beklerken bunları düşünürdüm). 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar hiç merkez bankası (şimdiki Federal Rezerv Sistemi - kısaca Fed) yoktu ve kurulduğunda da kapsamı oldukça dardı. Nihayetinde sistem İngiliz altını ve ABD'yi yaratan devasa yatırımlar tarafından finanse edildi; yatırımlar Dünya Savaşı'nın giderlerini karşılamak üzere satıldı.

Diğer devletler bu sistemi kopyalamaya çalıştılar. 1865 yılında Fransa, Belçika ve İsviçre'nin oluşturduğu Latin Para Birliği vardı; bu sistemde ülkelerin para birimleri altın karşısında sabitlenmiş gümüşe göre mübadele edilirdi.

Bu birliğe İspanya, Yunanistan, Romanya, hatta Sırbistan katıldı. Bu durum ticaretin canlanmasına olanak sağlamıştı çünkü Fransız tüccarlar İtalyan liretini kabul ediyorlardı. Ancak sistem bu devletler birbirinden oldukça farklı olduğu için işe yaramadı. İtalya'nın merkezini yöneten Papa kuralı çiğneyip yeterince altın rezervi olmadan gümüş paralar bastırınca birlikte dağılmalar yaşandı. İsviçreli bankalar bu paraları kabul etmedi. Düşen gümüş fiyatları Latin Birliği'nin başlangıçtaki kanunlarını kullanılamaz hale getirdi. Bunun yanı sıra Fransız Bankası da zarar ediyordu çünkü insanlar, özellikle de Almanlar bankanın gümüş yerine altınla orijinal fiyattan ödeme yapmasını istiyorlardı. Paralarındaki altın miktarını gizlice azaltan Yunanlar, 1908 yılında resmen birlikten çıkarıldılar. Aslında pratik olarak Fransa merkezli bir para sistemi inşa etme çabaları 1878 yılı itibariyle bırakılmıştı ve İngiliz altın standardı sistemi zaferini ilan etmişti. Latin Birliği'nin son paraları, oldukça şaşırtıcı bir biçimde 1967 gibi geç bir tarihte İsviçre'de basıldı.

Tüm bunlardan çıkarılacak dersi fark etmek çok kolay değil, ancak oldukça net bir şey var: İstikrarlı olduğu iddia edilen

uluslararası bir para birimi, arkasında devlet desteği olmadan başarılı olamaz. Almanya'daki mantıklı birkaç insan bunun Euro konusunda da böyle olacağı uyarısında bulundular ve İngiltere, kendileri için kârlı bir hamleyle, bu para biriminin dışında kaldı. Türklerin Avrupa Birliği'ne (aksi takdirde kesin görünen) kabulünü desteklemeyi reddeden Avrupalılar tarafından aslında kendilerine nihayetinde bir iyilik yapıldığı sonucuna varmayı ise yine Türklere bırakıyorum.

İster Viktorya dönemi İngiltere'si altını, ister sonraki dönemdeki ABD doları hegemonyası olsun, bir çeşit dünya standardı kesinlikle istenen bir şeydir. Ticaret ve yatırım patlıyor. Enflasyonla ilgili sorulacak daha derin sorular var: Enflasyon kısa vadeli bir uyuşturucu gibi midir, yoksa (J. M. Keynes'in ve onun Paul Krugman'a kadar takipçilerinin söylediği gibi) bunalımın üstesinden gelmek için gerekli bir araç, ekonominin geçmesi istenen faydalı bir aşama mıdır?

Bu, sonu gelmeyen bir tartışmadır ve korkarım ki kendi konularıyla ilgili hiçbir tarih eğitimi almayan günümüz ekonomistleri bu soruların cevabının bulunması aşamasında pek de işe yaramıyorlar.

İki Olimpiyat Arasında İngiltere'ye Neler Oldu?

Londra, Olimpiyat Oyunları düzenlemek için en iyi şehir değildir. 19. yüzyıldaki Avrupa başkentleri içinde açık ara farkla en modern olanı o idi. Avrupa'nın ilk metrosuna sahip olan ve uygun kanalizasyon sistemi sayesinde kendisini koleradan kurtaran ilk şehir olmuştu (Hamburg'tan 30 sene önce). Aristokrat mülk sahipleri, kendilerinden yana olan Tröst Yasası sayesinde Londra'daki mülkleriyle ilgili planlamalar yapabilmiş ve devletin açgözlü parmaklarını bunlardan uzak tutabilmişlerdi. Sorun şu ki Londra hala en fazla gelişmiş Viktorya şehri. Sokaklar artık çok dar ve yıpranmış halde. Trafik son derece kötü; metro pahalı ve güvenilmez. İngiliz devleti ise bu sorunları Almanların doğal olarak yakaladığı etkinlikte çözmekte aciz görünüyor. Olimpiyat Oyunları bugüne kadar herhangi bir talihsizlikle karşılaşmamış olsa da sorunlar kolaylıkla baş gösterebilirdi.[7]

İngilizler madalyalar konusunda olduğu gibi -üçüncü sıradalar- oldukça iyi bir iş çıkarmış olmalarına rağmen her tarafta edepsiz bir milliyetçi zafer gösterişçiliği var. Açılış töreni birçok çevre tarafından 'ıstırap veren bir utanç' (Harvard'lı meşhur tarihçi, eski öğrencim ve İskoç hemşerim Niall Ferguson'un *Newsweek*'te dile getirdiği gibi) olarak görülüyor.

7 2012 Londra Yaz Olimpiyatları

Olimpiyat Oyunları sona erdiğinde toplam maliyeti kim bilir ne kadar olacak? Bu gösteriler tıpkı Yunanistan ve İspanya'nın acı bir şekilde öğrendiği gibi bir şehrin finansmanını yerle bir edebilir.

Fakat her zaman böyle olmadı. İngilizler bundan yaklaşık 60 sene evvel, 1948 senesinde Olimpiyat Oyunları'nı Londra'da düzenledi. Şehir, Alman bombardımanlarının yaralarını henüz sarmamış ve ülke savaş yıkımlarını daha atlatmamış olduğu için bu, cesaret gerektiren bir şeydi. İngiltere'nin parası yoktu. Stalin Batılı güçleri Berlin'den çıkmaya zorladığı ve hava taşımacılığı haricindeki tüm ulaşımı bloke ettiği için (buna direnç gösteren Berlin Belediye Başkanı Ernst Reuter'dir ve kendisi 1946'ya kadar Ankara Üniversitesi'nin Şehir Planlamacılığı bölümünde ders vermişti) süre giden birinci derecede bir uluslararası kriz vardı. Marshall Planı Avrupa'yı açlıktan kurtarmış olmasına rağmen o sıralarda daha yeni yeni etkin olmaya başlıyordu. Yalnızca Fransa değil, İtalya ve Yunanistan da iç savaşla uğraşırken Avrupa'nın bir itici güce ihtiyacı vardı.

Son Olimpiyat Oyunları 1936 senesinde Berlin'de yapılmış ve Hitler, her ne kadar Yahudi atletler için bir ayrıcalık yapsa da, bir Nazi geçit alayı düzenlemişti. Hitler'in propaganda bakanı Joseph Goebbels, Yunanistan'dan oyunların düzenlendiği yere getirilecek bir meşale için plan yapmış ve Olimpiyat muzafferane bir hava içinde düzenlenmişti. Madalyaların çoğunu Almanlar kazanmıştı. Londra bir sonraki oyunlara ev sahipliği yapacaktı fakat savaş gelip çatmış ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi neticede 1948 senesinde Londra'da yapılmasından yana karar kılmıştı. İngiltere o vakitler bir kahraman olarak görülüyordu: Hitler ile savaşın başlangıcından sonuna dek çarpışmış, bombardımanlara uğramış ve iflasın eşiğine gelmişti.

7 yaşındaydım ve ağır bir karne uygulamasıyla hafızamda yer eden bir zamandı -haftada bir yumurta ile bir litre süt, yıl-

da bir çift ayakkabı gibi şeyler. İki sebepten ötürü bu karne olayını çok iyi hatırlıyorum. Amerika'da yaşayan çok cömert bir akrabam vardı ve sadece bizim aileye değil postacıya da (elbette ki çalmayacaktı ama aynı miktarda bir ödülü de hak ediyordu) koliler gönderirdi. Ayda bir gelen çikolatayı yediğim sabah daha önce hiç olmadığım kadar Amerikan taraftarı olduğumu anımsıyorum. Diğer hatıram Edinburgh'la ilgili. Orada da başka bir akrabam vardı ve bize tayınlardan öyle yemeği hazırlardı. İçinde bir parça salata ve zar gibi ince bir dilim jambon olan bu yemeği 10 saniyede yedikten sonra tabağı önümden kaldırdıklarında ilk ileri seviye gramer dersimi almıştım. Bu hadise bana şartlı geçmiş zaman ve dilek kipini öğretmişti: Norman biraz daha ister miydi? [would Norman have liked some more?].

Olimpik atletler Londra'ya vardıklarında onlar da karneyle dağıtılan gıda maddelerine ve hem lezzeti hem de besin değeri son derece azalmış olan İngiliz yemeklerine tabi oldular. Fransızlar soğutuculu tren vagonlarında kendi yemeklerini getirmek istediğinde gümrüklerde anlamsız sorunlar yaşandı ve İngiliz Kanalı'nın her iki ucunda kuyruklar oluştu. Şöyle ki; Fransız tarafında döviz kontrol kuyrukları uzarken İngiltere kısmındakiler yabancı yiyecek ve şarapları ülkeye sokmak için sırada bekliyorlardı ve yiyecekler bu süre içerisinde bozuluyordu. Fransızlar yine de Olimpiyat Oyunları'nda gayet iyi bir performans sergilemeyi başarıp en çok altın madalya alan üçüncü ülke olurken, İngilizler pek varlık gösteremediler (o zamanlar doğru bir tespitle, İngiltere'deki kaosun düzenden, Fransa'dakinin ise tam tersi düzensizlikten kaynaklandığı söylenmiştir).

Müsabakaların galipleri elbette ki hayli protein yüklü Amerikalılardan çıkmıştı. Amerikalılar, savaş sırasındaki tam kapasite istihdamı ile (ve kısmen de Amerikan sanayisine yapılan İngiliz-Fransız yatırımından dolayı) 1930'lu senelerin Büyük Buhran'ını sona erdirirken ülkelerinin refahını arttırma

konusunda bir anlamda iyi bir savaş çıkarmışlardı. Amerikan millî marşı tekrar tekrar çalınmıştı. İsveçliler de oldukça ilginç bir başarı yakalamıştı. Tarafsız konumdaki İsveç savaştan epey kazanç sağlamış ve en çok madalya alan ikinci ülke olmuştu. Bu arada Türkler güreş ve halter gibi ağır sıklet müsabakalarında başarı gösterip 4 altın madalya kazanmışlardı (birisi Türk erkeklerinin ya piyanist ya da piyano taşıyıcısı gibi bir yapıda yaratıldığını unutulmaz bir şekilde dile getirmiştir). 1948'de köpeklerini önüne katan ve Baltık Denizi'nden Adriyatik'e kadar tel örgüleri uzanan Demir Perde'nin öte tarafından gelen bazı takımlar da vardı. Çekoslovakya, neredeyse tüm yarışlarda altın madalya kazanan Emil Zatopek gibi olağanüstü bir koşucu yetiştirmiş, keza Macaristan da iyi bir başarı derecesi elde etmişti.

Sonuçta 1948 Olimpiyat Oyunları'nı ilginç kılan şey, mütevazılığı ve asaleti olmuştu. Atletlerin profesyonel sporcular yerine sadece boş zamanlarında sporla ilgilenen maden işçileri, sekreterler ve küçük memurlar gibi sıradan erkek ve kadınlardan seçilmesi 1948 Olimpiyatları'nın en önemli prensibiydi. Bir kimsenin mesela spor hocalığı karşılığında cüzi bir ücret alması bile diskalifiye edilmesi anlamına geliyordu. Bu kural karşısında bazı ülkeler sporcularını orduya yerleştirmek gibi (Zatopek bir Çek subayıydı) dolambaçlı yollara başvururken, İngiltere bu kuralın gereklerine tamamen uygun davranmış ve insanları -maalesef genel itibarıyla ve benim hiç haz etmediğim bir Amerikan ifadesiyle 'losers' [kaybedenler]- yenilmişti. Bu bir bakıma Nazi örneğinin unutulmuş olduğu anlamına geliyordu. Onurlu bir mücadele çıkarmalarına rağmen yarışları kaybeden İngiliz amatörler halkın sevgisini kazanmış, balina etinden oluşan diyetleriyle (ıskarmoz denilen hamiyetli bir balık vardı: Güney Afrika kıyılarından çıkarıldığı için pound ile satın alınabiliyordu ama tadı berbattı) dördüncü ya da beşinci sıraya düştüklerinde bile alkış almışlardı.

Bu, iflasın eşiğinde olan, başkenti bombardımanlardan yara almış ve Hindistan, Filistin ve Almanya'daki sorunlarının ardı arkası kesilmeyen bir ülke için oldukça iyi bir organizasyondu. Şahsen ben 1948 Olimpiyat Oyunları'nı günümüzdekine tercih ederim. İngiltere 1948'de bir şeyler ifade ediyordu ve o dönemin göze çarpan sesi George Orwell idi. 2012'de ise bunlarla mukayese edilebilecek birileri ya da bir şeyler yok.

İngiltere'ye Hindistan Kıtasını Açan Savaş

1949'da küçük bir çocuktum. O yıllarda tarihi tek bir kitaptan öğrenirdik: *The March of Time* (*Zamanın Akışı*). Kitabın büyük bir kısmı İngiliz İmparatorluğu hakkındaydı. İmparatorluğun büyüklüğünü göstermek için dünya haritasının 4'te 1'i kırmızıya boyalıydı. Hindistan'a o devirde 'krallığın mücevheri' denilirdi. Hindistan Umumi Valisi Lord Curzon, 1904'te İngilizlerin Hindistan'ı "sonsuza dek... olduğu gibi" yönetmesi gerektiğini ifade ediyordu. Fakat yaklaşık 40 yıl sonra Hindistan Yarımadası'nı terk edeceklerdi. İngilizler ülkeyi neredeyse hiç kayıp vermeden terk ederken Hintliler ve Müslümanlar arasında çıkan bağımsızlık savaşı sonucunda arkalarında yaklaşık 1 milyondan fazla ölü ve yaralı bıraktılar.

Ancak Britanya Hindistan'ının ilk ortaya çıkış öyküsü çok ilginçtir. Avrupa'nın kuzeybatısındaki bir ada ülkesi nasıl oldu da dünyanın diğer bir ucundaki 400 milyonluk nüfusa sahip Hint Yarımadası'na hükmetmeyi başarabildi? Cevap, tabii ki Hintlilerin çoğunun, neredeyse tamamının İngilizlerle işbirliği yapmış olmasıdır.

Okuduğum tarih kitaplarında küçük bir çocuğun hayal dünyasını süsleyecek kahramanlar ve o kahramanların katıldığı savaşlar anlatılırdı. Britanya Hindistan'ının ilk kahramanı Robert Clive ve yaptığı en büyük savaş, Bangladeş'teki Plassey Savaşı'dır. Kendilerinden daha önce yarımadanın batısındaki

Goa şehrine gelen Portekizliler gibi, İngilizler de ticaret yapmak amacıyla Hindistan'a geldiler. 18. yüzyılda, başta tekstil ürünleri olmak üzere birçok Hint malı çok fazla değer kazandı. Örneğin, Hindistan'ın güneybatısındaki Calicut şehrinde üretilen 'calico' isminde özel bir kumaş vardır (Calicut şehrinin modern ismi anti-İslam söylemi ihtiva ettiği için onun yerine eski ismini kullanabiliriz). O zamanlarda yaklaşık 1 milyon Hintli, ülkenin kuzeydoğusunda bulunan ve daha sonra Hint milliyetçiliğinin kalbi olan Bangladeş'te kumaş üretiminde çalışıyordu.

Hindistan'ın Britanya kaderi

Nirad Chaudhuri, Britanya Hindistan'ı üzerine yazılmış en ilginç kitaplardan biri olan, *Thy Hand! Great Anarch* (ç.n. Senin Elin, Büyük Hükümdar) isimli otobiyografik eserinde İngiltere ve Bangladeş'in güç kaybetmesinden yakınır. Çünkü hem Britanya Adalarında, hem de Hindistan Yarımadası'nda kendilerinden daha alt seviyedeki medeniyetler tarafından yönetilmeleri onun için üzüntü verici bir durumdur. Bangladeş'in, 18. yüzyılın ortalarında İngiliz İmparatorluğu'nun hükmetmeye başladığı bir Hint bölgesiyken, İngilizlerin hakimiyeti altına girmesinde başat 2 neden vardır. Birincisi, Cengiz Kağan'ın soyundan gelen Babür Han tarafından kurulan ve 17. yüzyılın sonlarında dağılma dönemine giren Babür İmparatorluğu'nun, kontrolü altındaki illerin valilerine söz geçirememeye başlamış olmasıydı. İkincisi de, yarımadanın ticarî anlamda kârlı topraklarına yerleşen Avrupalı tüccarlardı.

Özellikle Madras ve Kalküta, İngilizlerin ve Fransızların ilgisini çeken bölgeler olmuştu (tarihçiler bu 2 bölgeden bahsederken bugünkü anlamsız isimlerini kullanmamalı, eski isimlerine başvurmalı). Yarımadadaki Avrupalı sayısı çok azdı; sadece birkaç yüz asker... Bu yüzden yerel yöneticiler onları bir tehdit unsuru olarak değil, ticarete katkıda bulunan

faydalı göçmenler olarak gördüler. Aslına bakarsanız ilk Avrupalı tüccarlar 16. yüzyılda gelmişlerdi. İçlerinde en başarılı olanlar da Bombay'ın güneyindeki Goa şehrine yerleşen Portekizlilerdi. Onlardan sonra İngilizler ve Fransızlar geldiler. Genellikle Hollandalıların ve Almanların çalıştığı birkaç yüz kişilik 'fabrika' dedikleri yerleşim yerleri kurdular. Bu 'fabrikaların' asıl amacı kendilerini savunmaktı.

İngilizler ve Fransızlar, sergiledikleri disiplin sayesinde Hindistanlı yöneticilerin gözünde önemli bir yere sahip olurken, 18. yüzyılın ortalarında Büyük Babür İmparatorluğu illere bölünmüştü. Her ilin başında 'subadar' denilen savaş ağaları buluyordu: Haydarabat Nizamülmülkü (ailesinden bazı fertler daha sonra Osmanlı Hanedanı'ndan şehzadelerle evlenmiştir), Bangladeş ve Awadhi Navabı. 3'ü de hem Nepal'deki, hem de yarımada merkezindeki Hintli rakipleriyle mücadele etmek zorundaydı.

Zira bu bölgeler Maratha Konfederasyonu'nun kontrolü altındaydı. İngilizlerin ve Fransızların ilk yerleştikleri bölge olan Güney Hindistan, Delhi'deki Babür İmparatorluğu'nun kontrol alanından çok uzakta yer alıyordu. Öte yandan, basiretli bir lider olan Joseph-François Dupleix komutasındaki Fransızlar yarımadadaki kontrol alanlarını genişlettiler. Hatta bir noktada İngiliz yerleşim merkezi olan Madras'ı bile ele geçirdiler. İşgalin ardından İngilizler yakındaki bir limana kaçtılar. Fransızlara karşı verilen mücadelede ortaya koyduğu cesaretiyle Robert Clive isimli bir asker kendini gösterdi.

Hindistanlı Lawrence: Robert Clive

Britanya Hindistan'ının ilk büyük kahramanı olacak Clive'in ilham verici bir hayat hikâyesi var. Clive fakir ama soylu bir aileden geliyordu. Ancak bu ona çok büyük bir avantaj sağlamadı. Kötü davranışları sebebiyle 3 okuldan kovuldu; ceza olarak Hindistan'a gönderildi. O günlerde Clive gibi Hindis-

tan'a gönderilen genç insanların yarısı, o veya bu sebeple hayatını kaybediyordu. Hindistan'a gitmek üzere bindiği gemi Brezilya açıklarında kaza yaptı. Clive Brezilya'da kaldığı sürede Portekizceyi öğrendi. Hindistan'da o zamanlar geçerli olan bu dili öğrenmek sonraları çok işine yarayacaktı. Yarımadaya varınca Hintlilerle nasıl iyi geçinileceğini öğrendi. Hintli veya Müslüman olmaları fark etmiyordu onun için; nasıl olsa bir yolunu bulup anlaşmayı biliyordu.

Sonraları, okul yıllarında farkına varamadığı gizli bir kabiliyetini fark etti: Çok etkili bir belagat gücüne sahipti. Bu sayede tanınan bir âlim oldu, parlamentoya girmeyi başardı. Yerli yöneticilerin Güney Hindistan'da hâkimiyet kurmak için verdikleri mücadeleye büyük katkılarda bulundu. Sadece 25 yaşında olmasına rağmen Fransızları ve onların yereldeki müttefiklerini meşhur bir kuşatma sırasında bozguna uğrattı. Doğu Hindistan şirketi, gösterdiği başarılar sebebiyle Clive'e 700 £ değerinde bir ödül teklif etti.

Ama o bu ödülü kabul etmeyecekti; çünkü hayranı olduğu, kendisinden rütbece büyük bir komutanı o zamana kadar böyle bir ödülle onurlandırılmamıştı. Birkaç yıl sonra büyük bir sinir krizi geçiren Clive dinlenmek üzere 2 yıllığına Büyük Britanya'ya geri döndü. 1756'da Yedi Yıl Savaşları patlak verince, Clive'in kendini gösterme zamanı gelmişti (Yedi Yıl Savaşları ilk cihan harbidir; çünkü savaşlar Avrupa'da yapılmasına rağmen sonuçları Kuzey Amerika'yı ve Hindistan'ı etkilemiştir).

23 yaşında tahta yeni çıkmış Bangladeş Navabı Siraj Ud-Daulah (hanedanın kuzusu) adındaki genç prens Fransızların kışkırtması sonucu Ganj Nehri deltasında bulunan Kalküta şehrine yerleşmiş az sayıdaki İngiliz'i kontrolü altına almak istedi. İngilizler düzenli bir direniş gerçekleştiremeyince askerî karargâhın yarısı gemiyle kaçarken, diğer yarısı da düşmana karşı savaştı. En sonunda teslim olmak zorunda kaldı-

lar. İngiliz esirler sayılarına oranla o kadar küçük bir odaya konuldu ki yaklaşık 150 İngiliz'den sadece 23 tanesi hayatta kalabildi. 'Kalküta'nın Kara Çukuru' olarak bilinen bu olay ismiyle müsemma biçimde İngiliz efsaneleri arasında yerini almıştır.

Doğrusunu söylemek gerekirse bu olayın sorumlusu Siraj Ud-Daulah değildir. Ayrıca hikâyenin abartıldığına dair bazı iddialar da mevcuttur.

Fakat Madras'ta yaşamış İngilizler her halükarda öç almak için çoktan kararlarını vermişlerdi. Robert Clive'in engin önsezileri bu mücadelede yeniden kendini gösterecekti. Kalküta'yı geri almak için Madras'ın savunmasını sağlayacak askerî birliklere ihtiyaç vardı. Yapılan plan oldukça riskliydi. Hint Okyanusu'nun diğer yakasında bulunan Burma'dan Hint Yarımadası'ndaki Kalküta'ya gemiyle taşınacak destek birlikleri getirilecekti. Fakat gemiler muson yağmurlarına yakalandığı için geç kaldılar. Ne var ki donanma kuvvetliydi ve Haziran ayında gemiler karaya çıkabildi. Yarımadanın içlerine doğru ilerleyen İngiliz askerleri Plassey bölgesine geldiler.

Hindistan'ın yarısı İngilizlerin!

Muharebe çok da şiddetli geçmedi. Aslına bakarsanız, Siraj Ud-Daulah'ın ordusu oldukça güçlüydü; 40 bin süvari, 60 bin piyade, 30 silahlı asker ve eğitimli filler (Asya filleri eğitilebilirken, Afrika fillerinin eğitilememesi oldukça tuhaf. Bahsetmişken değinmeden geçmeyelim, Slav dilleri hariç hemen her dilde 'fil' kelimesinin bir varyantı mevcut. Mesela, aptal modern isimlerden olan Ceylon, 'slon' kelimesin muhtemel türevi olmalı). Clive'in kontrolünde yaklaşık 1000 tane Avrupalı asker ve birkaç yüz 'sepoy' vardı.

Sepoylar İngilizler tarafından eğitilmiş Hintli askerlerdir (orijinali tabii ki 'sipahi'dir). Çok iyi savaşan Sepoylar, Britanya

Hindistan'ı yıkılıncaya kadar İngilizlerin hizmetinde kalmaya devam etmişlerdir. Çok ferasetli bir lider olan Clive, İngiliz ordusunu Siraj Ud-Daulah'ın ordusunun içine doğru sürdü. Siraj'ın ordusu savaşmayı reddetti, zira Clive'in böyle bir hamle yapacağını düşünememişti. Üstelik Daulah'ın konuşması askerlerini yeterince motive edememişti. Bu nedenle genç prensin daha başlamadan yenilmesi yetmiyormuş gibi Fransızlar tarafından da hayal kırıklığına uğratılmıştı.

Daulah'ın yenilgisine neden olan kişiler arasında ailesinden bazı yakınları da vardı. Ailenin belli bir kısmı Mir Cafar'ın yönetime geçmesini bekliyordu. Clive'in desteğini de alan Mir Cafar, Plassey Savaşı'nda bu sebeplerden ötürü tarafsız kalarak, her 2 tarafa da hiçbir destekte bulunmadı. Kaldı ki, Daulah'ın borç para aldığı Hintli banker Clive ile ortak iş yapıyordu. İngilizler Daulah'ın silahlı askerlerinin üstüne gitti ve yaklaşık 100 kişi hayatını kaybetti. Fakat İngilizlerin hiçbir şekilde yılmayacağını gören Navab'ın askerleri kaçmaya başladı. Bu muharebeyi tam bir savaş olarak nitelendirememizin asıl sebebi de işte budur. Fakat İngilizlerin daha sonra yarımadada birçok zafer kazanmasına bu olay zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Böylelikle İngilizler Hindistan'ın yarısını kontrolü altına almayı başarmıştır.

Birçok İngiliz tarihçi bu tarihî olayı enine boyuna araştırmaktadır. Hâlihazırda Cambridge Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Christopher Bayly, belli bir süre Hindistan'da yaşamış, 2 veya 3 yerel dil bilen büyük bir tarihçidir. Bu ülkede yaşamış olması sebebiyle Hindistan tarihine bir Hindistanlının gözünden bakmayı başarabilmektedir. Oxfordlu tarihçi John Darwin'in *After Tamerlane* (ç.n. Timur'dan Sonra) isimli eseri Britanya Hindistanının tarihsel gelişimini çok güzel bir şekilde anlatır. Bu eser ayrıca olayın Osmanlı İmparatorluğu'yla olan benzer yönlerine de ışık tutar. Ancak tüm bunlara rağmen yine 18. yüzyıl İngiltere'si hakkında o soruyla baş başa kalıyoruz: İngiltere'yi o dönemde bu denli etkin kılan neydi?

İngilizce En Kolay Kötü Konuşulabilen Dildir

Bundan kısa bir süre önce, 94 yaşındayken Oxford'da vefat eden (diş doktoruna giderken) Geoffrey Lewis, Türk dilinin büyük bir üstadıydı. Cumhuriyetçi Türklerin, dillerini modern iletişimin bir vasıtası yapmaya uğraştıkları sırada Lewis'in kaleme aldığı *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu* [*The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success]* adlı eser (2002), bu olağanüstü sürecin muhteşem bir anlatısını sunar. Hiç şüphe yok ki, Türklerin kısa süre sonra 2. Dünya Savaşı'na girmesiyle ilgili bir istihbarat operasyonunun parçası olarak 1944'te Kahire'den İstanbul'a geçmiş; bu iki ülke arasında muazzam tezatlıklar bulunduğunu söylemişti.

Sonrasında Türkçe öğretmeye kararlı olarak Oxford'a döndüğünde birtakım zorluklarla karşılaştı: Maddî şartlar kısıtlıydı ve ders kitabı yoktu. Erişilebilir tek kaynak, güncelliğini epey yitirmiş Osmanlıca bir kitaptı.

Hocasının tavsiye ettiği gibi önce gidip Arapça ve Farsça öğrenmiş, sonrasındaysa yaklaşık 40 sene boyunca icra edeceği Türkçe okutmanlığı görevine atanmıştı. Çok süratli bir şekilde bir ders kitabı yazmak zorunda kalmış ve meydana getirdiği bu eser, uzun süre boyunca kullanımdaki tek kaynak olmaya devam etmiştir. Kitap öyle aceleyle yazılmıştı ki, dilek kipiyle ilgili bölümde Türkçede bu kipin -ise ile bittiğini vs.

beyan etmiş ve "If we had not thought it would rain, we would not have brought our umbrellas" gibi az sayıda cümlenin çevirisine yer vermiş, sonra diğer bölüme geçmişti.

Kendimi tavuk gibi hissettim; çünkü...

Lewis'in ders verdiği öğrenciler, elbette ki klasik eğitim sisteminden geldikleri için konuları kavramış olabilirler. Yine de ne mutlu ki, günümüzde bu ders kitabının yerini, Türkçe dilbilgisinin daha zekice üstesinden gelen ve farklılıkları İngilizce açıklayan çok daha profesyonel bir çalışma aldı: Asuman Pollard'ın *Teach Yourself Turkish* adlı eseri. Bu kitap, oldukça hızlı bir şekilde neleri bilmeniz gerektiğini anlatır ve ünlülerin benzeşmesini açıklamakla zaman harcamaz.

Çok zor bir lisan olan Türkçe, yabancıların çoğunu kısa sürede yıldırır. Gerektiğinde İngilizce konuşabilecek olan Türkler de bu kimselere yardımcı olmazlar. Bu yüzden Türkçeyi öğrenmem epey zaman aldı ve çoğu kez üzerinde "Vatandaş, Türkçe konuş lütfen" yazılı bir pankart taşıma isteği duydum. Nihayetinde TÖMER'de ders veren Şebnem Hanım gibi muhteşem bir öğretmen ve Pollard'ın kitabı sayesinde ilerleme kaydedebildim.

TÖMER'de iyi bir sınıfım vardı: Türklerle evli olan alımlı 3 Rus hanım, protein yüklü bir Amerikalı lezbiyen ve Japon bir diplomat eşi. Japonlar oldukça kültürlü ve eğitimli insanlar olmalarına rağmen, birtakım sesleri çıkarmaya dilleri dönmediği için (bu konuda uzak akrabaları olan eski Türklerden pek farklı sayılmazlardı: Bizans isimlerini söylemekte zorlanan Türkler, 'Prokopi'yi Üsküp'e çevirmişlerdi) bazen Japon hanımla İngilizce konuşmak çok zor olabiliyordu. Bu hanım ile orta seviyede Türkçe konuşurken sorun yaşamıyorduk. Bir defasında Şebnem Hanım'ın sınıfında mütevazı bir zafer kazandım. Her birimizin Türkçe bir cümle kurmasını istediğinde, yaklaşık yarım saat düşündükten sonra şunu söyledim:

"Kalabalık Türkçe bir cümle konuşurken, kendimi yaşlı bir kare yumurta yanlayan tavuk gibi hissediyorum."

III. George'la empati kurduğum anlar

Geoffrey Lewis, fevkalade zengin bilgiler içeren kitabında dil devriminin kökenlerinin çok eskilere gittiğini gösterir. Konu modernite fikirlerine her geldiği vakit olduğu gibi, bu sürece ilk girenler İngilizler olmuştur. Matbaadan bile önce, 13. yüzyılda bir keşiş Fransızca kelimelerden kurtulmak ve onlar yerine, uydurulan Anglo-Sakson (örneğin Cermen) kökenli kelimelerin kullanılması için çaba harcamıştı. 'Consacience' kelimesi yerine 'inwit' [vicdan] kelimesini önermiş ve şayet ondan daha da mantıksız bir keşişse 'remorse' [pişmanlık] yerine 'agenbyte' (yani 'remorse' kelimesinin Latince kökeninin birebir karşılığı) kelimesinin uygun olacağını düşünmüştü. Bu zavallı insanlar bir yere varamadılar (her şey bir tarafa, İngiliz entelijansiyası, temel hataları ne olursa olsun, espri anlayışına sahip olmamakla itham edilemezler: 'agenbyte' güzel bir kahkahayı hak eder) ve İngilizce bir karmaşa yumağı olarak kaldı.

Bu lisanı öğrenmeye başlayan Türkler, bana bu işin yazılış kurallarından itibaren tam bir kâbus olduğunu anlattılar. 'Enough' kelimesi 'enaf' şeklinde seslendirilirken 'plough' kelimesi 'plou' olarak telaffuz ediliyor ve böyle sayısız çılgınlık var: Benim bildiğim kadarıyla, bunlarla mukayese edilebilecek bir başka dil daha yok. Şimdi bile, yani 45 sene üniversitede hocalık yapmama ve İngilizlerinkinden çok daha iyi bir eğitim veren İskoç ilkokullarından birine gitmiş olmama rağmen ben bile bazen doğru yazılıştan emin olamıyorum (ve bilgisayarın yazım denetim programı da pek faydalı değil, 'Erzurum' yerine 'bathroom' kelimesini önerdiği oldu).

Bu yazım kuralları çılgınlığının ardında çok ilginç bir sebep yatıyor. İngiltere her zaman olageldiği üzere, bu hadisede de

'modernleşmeyi' deneyimleyen ilk ülke olmuş ve bu neredeyse tamamen tesadüfen meydana gelmiştir. Bu durum gereği gibi yasalaştırılmamış olmasına karşın yine de mülkiyet haklarının ve pazarın amaçlarına hizmet eden hukuk gibi başka alanlar için de geçerlidir.

Matbaa 15. yüzyılın ortalarında faaliyete başladığında kelimeler daha farklı telaffuz ediliyordu ve güneydeki versiyonunda Anglo-Sakson dili Cermen kökenlerini belli eden bir şekilde konuşuluyordu (Böylelikle 'knight' artık *nayt* olarak telaffuz edilmeye başlandı ve sonrasında *knecht*, 'plought' *pflung* gibi ve 'enough' *genug*'a benzer şekilde seslendirildi). Bunları sistematikleştiren hiç kimse olmadı.

Fransızların, dili Latince kalıba girmeye zorlayan Bilimler Akademisi vardı ve kilise ya da saray tüm gücü elinde tutarken, Fransızca toplumun üst tabakası tarafından belirlenen/dayatılan bir lisan oldu. İngilizlerin ise Kraliyet Derneği vardı fakat bu gerçekten de centilmenlerin toplandığı bir yerdi. Bu kişilerin başında, doğa bilimleriyle ilgilenen Newton bulunuyordu.

Bir İngiliz Akademisinin kurulması 20. yüzyıla kadar bekledi. Şimdi bile ona katılmak isteyenlerin üyelik ücreti ödemesi gerekiyor ve bu kurumun yaptığı işler marjinal şeylerden oluşuyor. Kraliyet ailesi de dil konusuna ilgi göstermedi -1715 senesinden Prens Charles'a kadar okumayı seven tek kişi III. George olmuştu ama onun da akıl sağlığı yerinde değildi (ve Amerika'yı da kaybetmişti).

Yani İngiliz dili yukarıdan bir müdahale görmeden gelişti ve gramerinin açıklamasını yapmak mümkün değildi (mesela Türk öğrencilerim 'I have done' ile 'I did' arasındaki farkın ne olduğunu bana sorduklarında III. George'un neler yaşadığını tahmin edebiliyorum).

Matbuat dünyasının patlama yaptığı 18. yüzyılda, Londralı yayıncıların uyguladığı genel pratik başarılı oldu. İngilizce

gerekli durumlarda yabancı dillerden kelimeler (mesela 'garage' sözcüğü) aldı ve sözcük ikamesi için herhangi bir çaba harcanmadı. Fransızlar ise hâlâ bu konunun üzerine gitse de, başı çekenler Almanlar oldu. 18. yüzyılda eski Yunanı kendilerine model almaları lisanlarını etkiledi. Bu durum, bir ölçüde eski Almanca cümlelerinin hantal yapısının nedenini açıklar. Mesela Thomas Mann'da 1 sayfa tutan böyle bir cümle vardır.

19. yüzyılın sonraki dönemlerinde profesörlerden oluşan bir topluluk, (oldukça sıkılmış olmalılar) yabancı dillerden alınan kelimelerin Almancalaştırılması için uğraş verdi.'Telephone' '*Fernsprecher*' [uzaktan konuşturucu] ve 'radio' 'Rundfung' [yuvarlak çıngı] oldu.

Fransızlar bugünlerde neden lisanlarının dünya çapında bir gerileme yaşadığını merak ediyorlar. 30 sene evvel bir Türk üniversitesinin sınıfında, öğrencilerin yarısı Fransızca bilirdi ama şimdi sorsam elini kaldıran yalnızca 2 kişi ve sonradan da hayli tereddütlü şekilde parmağını kaldıran 1 öğrenci olur. Fransızca, Türk geçmişinin temel bir parçası olduğundan bu durumu üzüntüyle karşılayabilirsiniz.

Peki, neden İngilizce? Belki bunun cevabı bir Fransız elçisinin şu tespitinde bulunabilir: [İngilizce] Dünyadaki diller arasında en kolay kötü konuşulabilen dil.

Atatürk'ü Ziyaret Eden İngiliz Kralının Aşk Tahtı

2. Dünya Savaşı'ndan önce Amerikalılar boşanmayı kolay hale getirerek Avrupalıları adeta şoke etti. Katolik ülkelerde -söz gelimi 1970 yılına kadar İtalya'da- boşanmaya izin dahi verilmiyordu. İngiltere'de 1857 yılına kadar boşanmak için parlamento kararı gerekiyordu ve her ne kadar yeni kanun aldatmayı bir boşanma sebebi olarak kabul etse de, ilk önce aldatmanın kanıtlanması gerekiyordu. 1937'ye kadar bu durum genel olarak eski püskü otellerde kat hizmetlilerine rüşvet vermek üzere özel dedektifler tutmayı beraberinde getiriyordu ve basın da keyifle bu sürecin ardından çıkacak sonuçları bekliyordu (Böylesi sahneler Graham Greene gibi önde gelen İngiliz yazarlara kara mizah için çokça malzeme sağlamıştır). 1933 yılında yalnızca 500 boşanma olmuştu. 1936'da yaşananlar karşısında şaşkına dönmüş bir ulus, tüm zamanların en büyük boşanma skandalıyla karşı karşıya kaldı.

Hindistan Kral/Hükümdarı VIII. Edward 12 Aralık'ta yaptığı ünlü radyo konuşması ile tahttan çekildi; çünkü daha önceden iki kez boşanmış Wallis Simpson adında bir Amerikalı kadınla evlenecekti. Yaşananlar karşısında şaşkına dönen ulus, Edward'ın Amerikan gemisinin üçüncü vardiya zabiti olduğunu söyledi (ç.n. VIII. Edward'a yöneltilen bu sözün tamamı "Donanmanın amirali üçüncü vardiya zabiti oldu" şeklindedir. Burada VIII. Edward'ın, daha yüksek yetki ve konuma

sahip ilk iki güverte görevlisinden -kaptan ve birinci zabit- sonra gelen üçüncü zabit olduğu söylenerek Simpson'un üçüncü kocası olmasına gönderme yapılmaktadır).

Edward öncesinde şanlı bir Galler Prensi idi (bu unvan daha sonra kralın en büyük oğluna verildi). Kıyafetleriyle erkek giyiminin modasını belirlerdi. Cazibesi vardı, çok zeki sayılmazdı ve biraz da zayıftı. Kendisine büyükbabası VII. Edward'ın adı verilmişti. VII. Edward anne babası için bir elem kaynağıydı çünkü şaraba, kadınlara, şarkılara (ve kumara) bağımlıydı, ancak bunlar o Edward'ın yanına kâr kalmıştı zira henüz kitle medyası gelişmemişti. Oysaki torununun bütün hareketleri medya tarafından yakından takip edilecekti.

Gazeteler iyi niyetli davranışları, örneğin Galler'deki madencilerin kötü durumu karşısında gösterdiği duygudaşlık sebebiyle adeta ona tapardı. Ancak Edward'ın hiçbir zaman gerçekten özel olan bir hayatı olmadı. Dedesi olağan ve doğru bir evlilik yapıp bir Alman prensesle evlenmişti ve onun kocası olarak nasıl davranması gerektiğini biliyordu; çocuklar doğduktan sonra bir sürü metresi oldu.

VIII. Edward ise bu düzene isyan etti ve metresiyle evlendi. İki metresten biri olan Wallis diğerine göre daha ilginç bir kadındı. 1896'da Amerika'nın doğu kıyısında yaşayan, hali vakti yerinde bir orta sınıf ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Erken yaşta kaybettiği babasının tek çocuğuydu ve zengin akrabaları sayesinde epey maliyetli bir eğitim hayatı oldu. Güzelliği dillere destan değilse de eğlenceli ve zeki bir kadındı; dinlemeyi biliyordu.

20 yaşında çevresi oldukça geniş bir bahriyeli subayla evlendi ve dünyayı gezdi. Ancak bu mutlu bir evlilik değildi; kocası çok içki içerdi, Wallis'in de gayrimeşru ilişkileri vardı. Dedikodulara göre bunlardan biri Mussolini'nin damadı ve Dışişleri Bakanı Kont Ciano idi. 1927'de boşandılar ve Wallis 1928'de zengin Anglo-Amerikan gemici Ernest Sim-

pson'un ikinci karısı oldu. Yeni eşiyle Londra'da mükellef bir hayat sürdüler.

Wallis şık hafta sonu toplantıları sırasında Galler Prensi ile tanıştı, 1934'te de Edward'ın metresi oldu. Tabiri caizse Wallis "(Edward'ın) içini bilirdi", tam bir başat karakterdi ve Edward onun bu hafifmeşrep Amerikan tarzını seviyordu. Wallis'e süslü hediyeler verirdi ve ikili Avusturya'da kayak yaparken görülmüştü. Kral ve saray ahalisi bu durum karşısında paniğe düştü. V. George aşırı erdemli biriydi ve kamuoyunun fikirlerinin monarşiden yana olmasını sağlama isteği öylesi boyutlara ulaşmıştı ki, 1917'de iktidardan düşmüş olan kuzeni Rusyalı II. Nicholas'ın siyasî sığınma talebini reddetti. Bolşevikler Temmuz 1918'de bütün aileyi ortadan kaldırdı.

V. George 20 Ocak 1936'da öldü ve hayatında hatırlamaya değer tek sözü ölüm döşeğinde söyledi. Doktor Krala, "Majesteleri yakın zamanda Bognor Regis'i (ç.n. İngiltere'nin güney kıyılarında, Batı Sussex'te yer alan bir yazlık tatil yeri ve kaplıca) ziyaret edebilecekler" dedi. Kral ise "Bognor'un canı cehenneme" dedi ve öldü. Yeni Kral VIII. Edward tahta çıkışının ilanını Wallis Simpson'la birlikte izledi; bu sırada Wallis'in boşanma davası sürüyordu. İngiltere Kralı Reform hareketinden bu yana Kilise'nin de lideriydi ve kilise boşanan eşlerin yeniden evlenmesine izin vermiyordu. Dedikodular bütün dünyaya yayıldı ancak İngiliz basını Wallis'in ikinci boşanmasının da sonuçlandığını duyurmak dışında (Ekim 1936) bir haber yapmadı. VIII. Edward görünüşe göre, resmî olarak kraliçe-imparatoriçe olmadan Wallis Simpson'la evlenebileceğini düşünüyordu.

Diana ile Wallis arasında mücevher bağı

Wallis Fransa'nın güneyine kaçtı ve İngilizlerin "Müessese" adını verdiği grup harekete geçti: aristokrat aracılar, büyük Londra şehri işletmelerinin finansörleri, BBC, *The Times*,

başrahip olarak Canterbury Başpiskoposu... Başbakan Stanley Baldwin, Kralın bu girişimini protesto etmeleri için Avustralya ve Güney Afrika'daki mevkidaşlarını ayarladı. Hep birlikte istifa etme ve anayasal bir kriz başlatma tehdidinde bulundular. Artık ilişki herkesçe biliniyor ve her yerde konuşuluyordu. Edward'ın yalnızca birkaç arkadaşı vardı. Bunlardan biri garip bir şekilde Winston Churchill, diğeri ise (küçük bir) faşist İngiliz partisinin lideri Oswald Mosley idi. Her ikisi de yaşananları geri kafalı bir saçmalık olarak görüyordu. Sonuçta Edward taht ve Wallis Simpson arasında bir tercih yapmak zorundaydı. Wallis Simpson'u seçti ve 11 Aralık'ta radyodan bu kararını açıkladı: "Sevdiğim kadının desteği ve yardımı olmadan bu sorumluluğun ağır yükünü taşımayı ve Kral olarak vazifemi arzu ettiğim gibi icra etmeyi mümkün görmüyorum".

Edward tahttan çekildi ve yerine çok daha gelenekçi olan kardeşi ve şimdiki Kraliçe Elizabeth'in babası olan VI. George geçti.

Edward zeki bir adam değildi ve mizah anlayışı da pek yoktu; ancak hayaleti 1990'lı yıllarda Prenses Diana'nın yaşadığı tuhaflıklar karşısında kıkır kıkır gülmüş olmalı. Diana Galler Prensesi olarak ne kadar korkunç zamanlar yaşadığını televizyonda anlattı ve 1997'de hayatını kaybettiğinde Londra'da kitlesel bir histeri patlak verdi. Bu da o zamanlar bizzat monarşinin popülaritesinin dibe vurmasına sebep oldu.

Edward'ın krallığı bırakmasından sonraki hayatında pek de mutlu olduğunu söyleyemeyiz. Çift 1937'de evlendi ve turlara çıkmaya başladı. Mustafa Kemal Atatürk çifti hoşgörüyle karşıladı; Hitler de öyle ve çok sonraları Nixon da... Fakat İngiliz kraliyet ailesi affedici değildi. Edward'a bir unvan verilmek zorundaydı ve Windsor Dükü ilan edildi. Wallis'e ise Prenses Hazretleri unvanı verilmedi ve ikili Londra'yı çok nadiren ziyaret etti.

2. Dünya Savaşı'nda Edward'ın tarafsız Portekiz'de Alman ajanları ile pazarlıklar yaptığına dair sürekli dedikodular çıktı. Bir keresinde Edward'ın talihsiz sözler ettiği duyuldu; buna göre Naziler ve Komünistler birbirleri ile savaşmalı, İngiltere bu savaşın dışında kalmalıydı. Edward'ı devreden çıkarmak için Bahamalar Valisi yaptılar. Oysa Wallis Bahamalardan nefret ederdi. New York'a alışveriş gezilerine gittiği için çokça eleştirilirdi; kendisine ait muhteşem bir mücevher koleksiyonu olmuştu, bunların bir kısmı aslında kraliyet ailesinin malıydı.

Savaştan sonra çift Paris'in dışındaki Neuilly'de yaşadı ancak ağız dalaşlarıyla kötü bir ün edinmişlerdi: Edward bir gece, "Lütfen beni yatağa bir kez daha gözyaşlarıyla yollama" diyerek çekip gitmişti.

Edward 1972'de öldü. Wallis ise 1986'ya kadar bunamış olarak yaşadı, mücevherleri ya çalındı ya da şaşılası derece düşük fiyatlara Prenses Diana'nın sevgilisinin babası olan ve 1997'de Paris'te magazin fotoğrafçılarından hızla kaçarken başlarına gelen aynı kazada hayatını kaybeden Mohammad Al-Fayed'e satıldı.

İspanyol Armadası İngilizlere Değil, Tanrı'ya Yenildi

Dünya, Margaret Thatcher'ın ölümüyle[8] birlikte kadınların siyasî liderlikteki rolü üzerine düşünmeye başladı. Thatcher kesinlikle öne çıkan bir kişilikti ve İngiltere'de tek öncülü, 1558'den 1603'e kadar hüküm süren Kraliçe I. Elizabeth'ti. Elizabeth'in gelmiş geçmiş en büyük İngiliz hükümdarı sayılmaya yetecek denli çok sebebi var. Kiliseye ilişkin yaptığı düzenlemelerle o dönem hem Fransa'yı, hem de Almanya'yı kasıp kavuran kanlı savaşların İngiltere'de yaşanmasının önüne geçti. Parlamento aracılığıyla hukukun üstünlüğünü hâkim kılmak için çok önemli çalışmalar yaptı. Diğer hükümdarlar ise halen fermanlarla hüküm sürmeye gayret ediyorlardı.

Elizabeth'in hükümdarlığının öne çıkan unsurları arasında bir enerji ve kültür patlaması ile "Elizabeth dönemi" insanları yer alır. Shakespeare'in başını çektiği bu kişiler, Anglo-Amerikan uygarlığının dünya üzerinde sahip olduğu sıra dışı etkinin kökenini oluşturmaktadır.

İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile ilk ciddi ilişkilerini de Elizabeth döneminde kurmuştu. Bu ilişkilerin odağındaysa ticaretle her iki devleti de tehdit eden İspanya'ya karşı yapılacak ittifak vardı.

8 8 Nisan 2013.

Türkiye hakkında pek çok eski İngilizce kitap bulunuyor. Bunların bazıları şaşılası ölçüde harika kitaplar (Ömer Koç Koleksiyonu günümüzde bu kitapların önemli kısmına ev sahipliği yapıyor). Bu geleneğin de Elizabeth'in saltanatında başladığını söylemeliyiz. Kraliçenin ülkesinin kahramanlığını göstermek için III. Murad'a yolladığı hediyeler arasında Topkapı Sarayı'nın bahçesine kurulması haftalar süren, mücevherlerle süslenmiş bir otomatik alet bulunur. İçinde dans eden heykeller, hatta şarkı söyleyen ve müzik durduğunda kanatlarını çırpan bir siyah kuş sürüsü bulunmaktadır. Ne yazık ki I. Ahmed bu makineyi şeytan işi olarak görmüş olmalı ki paramparça etmiştir.

Büyük düşmanı II. Felipe İspanyol Armada denen devasa bir donanma oluşturmuş ve İngiltere'yi işgal etmeyi planlamıştı. Elizabeth 18 Ağustos 1588'de İspanya'ya karşı elde ettiği en muazzam zaferin ardından bir konuşma yapacaktı.

"Biliyorum ki ben zayıf ve narin bir kadının bedenine sahibim ama aynı zamanda bir kralın, hem de İngiliz Kralı'nın kalbine ve gücüne sahibim. İspanyol prensinin ya da Avrupa'daki herhangi bir prensin saltanatımın sınırları içini işgal etme fikrini kendime hakaret sayarım" şeklinde ulusa seslenen Elizabeth bu savaşı kazandı. Temmuz ayında yola çıkan 130 İspanyol gemisinden sadece 60 tanesi geri dönebilmiş, bunların da pek çoğu ciddi hasar almıştı.

Dünya imparatorluğunun muazzam gücüne rağmen İspanya bir daha asla İngiltere'ye meydan okumadı. II. Felipe bu yenilginin ardından sekreterine şunları yazacaktı: "Bir an önce bir çare bulunmazsa çok kısa bir süre sonra dünyaya hiç gelmemiş olmayı dileyeceğiz. Eğer Tanrı bize bir mucize bahşetmezse ölmeyi diliyorum, bunun için dua ediyorum, bu denli kötü şansı ve üzüntüyü görmemek için..."

Zavallı Felipe bundan 10 yıl sonra, tam 52 gün boyunca acı çekerek öldü. Yine de Felipe'nin ölümü babası İmparator

V. Charles kadar dramatik değildi. Charles 1554'te tahttan çekildi ve manastıra kapandı, buradaki rahiplere her gün cenaze törenini yaptırdı. Bu esnada kendisi de tabutun içine giriyordu. Charles deli değildi. Yalnızca dünyevi şeylerin beyhudeliği üzerine sofistike bir yorum getiriyordu ve dünyanın yarısının imparatoru olduğuna göre bu konuda bir yargıya varabilecek kadar şey biliyordu. İspanya'ya ve onun Güney Amerika'daki imparatorluğuna, İtalya'nın bir kısmına ve Orta Avrupa'nın tamamına hükmediyordu.

Bu bölgelerden biri Burgonya Dükalığıydı. Bunun da en zengin bölgesi aşağı/çukur ülkeler denen Hollanda ve Belçika idi. Charles tahttan çekildiğinde bu ülkelerin bazı kesimlerinde nihayetinde 80 yıl sürecek bir isyan yeni yeni başlıyordu. Bu isyan yerel anlaşmazlıklar ve vergiler yüzünden çıkmıştı ancak kısa bir süre içinde dinî bir boyut da kazandı. Çünkü isyankârlar kendilerini gitgide Protestan Reformu ile özdeşleştirdiler ve bunu reformcuların en radikalinin izinden giderek yaptılar: Doktrinleri Hollanda, İsviçre, İskoçya ve Almanya'nın büyük bölümünü kasıp kavuran, teokratik bir cumhuriyetçi olan Jean Calvin. Sanki bu yetmezmiş gibi V. Charles Akdeniz'de de bir savaş yürütüyordu. Burada onun kadırga donanması ile büyük düşmanı Kanuni Sultan Süleyman'ınki defalarca karşı karşıya geldi. 1565 yılına gelindiğinde iki hükümdarın oğullarının saltanatında Malta kuşatması ile gerilim en üst düzeye çıkacaktı. Charles'ın neden defalarca acımasız bir şekilde kendi cenazesini kaldırdığını işte buradan anlayabilirsiniz.

Ne var ki Charles'ın kendine özgü bir görkemi ve karizması vardı. Oğlu Felipe'nin asık suratlı bir asalete bürünmüş saltanatı da yeterince görkemliydi ancak Felipe aynı zamanda babasına çok yabancı olan bir dinî fanatizme de sahipti (babası ılımlı Protestanlar olan Luthercilerle rahatça geçiniyordu). Felipe'nin rahiplerin kalıntılarını toplamak gibi bir hobisi vardı ve uygun saklama kutularında parmaklar, kollar, saçlar bulunurdu. Bu koleksiyonda 22 tane korunup saklanmış vücut vardı.

Tanrı İspanya'yı kutsadı (mı?)

Bu dönem, Rönesans sırasında skandallarla dolu hayatlar süren papaların ağırbaşlı ve sert kişiliklere dönüştüğü ve bütün Avrupa'da Katolikliği yeniden hakim kılmayı hedefledikleri bir karşı-reform çağıydı. Kullanılacak yöntemler ve harcanan paralar hakkında papalarla sık sık tartışmasına karşın Felipe onların bir numaralı adamıydı. Saltanatı sırasında Hollanda'daki isyan epey yol aldı: 1562 yılında kiliselere saldırılar patlak verdi. Bunların temel amacı İkonoklastların dine hakaret saydıkları imgeleri yok etmekti. Bu isyan zorla bastırıldı ancak baskı Flandralıların özgür şehirlerinin geleneksel özgürlüklerine darbe vurmuş, Felipe'nin otoritesini bütünüyle karşısına alan bir isyan alevlenmeye başlamıştı. İsyana kısa süre içinde bütün Batı Avrupa güçleri dahil oldu. Ancak Felipe kendine güveniyordu ve adamlarına dönüp dönüp Tanrı'nın İspanya'yı kutsadığını söylüyordu. Sözgelimi geçmişte güçlü bir düşman olan Fransa dinî bir savaşın eşiğine gelmişti ve aşırı Katolik fraksiyon Felipe tarafından kontrol ediliyordu. Kuzey Fransa'nın korunaklı şehirlerinin pek çoğunu işgal etmeyi başarmıştı. Bu, kendisine Hollanda'da aşırı güç kullanma olanağı sağladı ve 1567 yılında Alba Dükünü, sonradan Kan Konseyi olarak anılacak heyetle birlikte düzeni yeniden sağlamak için Hollanda'ya yolladı.

Her iki tarafta da katliamlar yaşandı. Özenle inşa edilmiş su yolları sistemi ile korunan Hollanda (neredeyse bütün ülke denizden kurtarılmıştı), kolayca teslim olacak bir devlet değildi. 1573-74 yıllarında meşhur Leiden kuşatması sırasında dillerde dolaşan slogan "Türkler bile Papa'dan iyidir" şeklindeydi. Daha sonra 1576'dan 1582'ye kadar kadim Antwerp şehri "İspanyol Öfkesi" denen saldırılarla yıkıma uğradı. İspanyollar karada kazanabilirdi ancak deniz çok zorluydu; çünkü kuzeyde yaşayan Hollandalılar hem taktik, hem de gemi inşası bakımından denizde daha ilerideydi.

Güneyde yaşayan 400 bin kişi daha fakir olan kuzeye kaçtı ve kendi şehirlerini son derece zengin kılan tüm becerileri de buraya taşıdılar: Amsterdam'a gidip bir nesil içinde bu şehri dünya ticaret imparatorluğunun merkezi haline getirdiler. Hollanda altı müttefik şehriyle birlikte ayakta kaldı. Bunu yapabilmesinin sebebi ise başka bir faktörün devreye girmesiydi: İngiltere.

İngiltere, Fransa ve Almanya'yı kasıp kavuran dinî savaşlardan kaçınmıştı. Elizabeth döneminde bir tür orta yol bulundu. Katolikliğin bütünlüğüne ve Protestanlığın enerjisine sahip Anglikan Kilisesi ortaya çıktı. İngiltere aynı zamanda ekonomik bir patlama yaşıyordu, gemicilik faaliyetleri de buna eklendi. İspanyolların korsan dediği efsanevi deniz kaptanları, Yeni Dünya'daki, hatta Pasifik'teki İspanyol topraklarına doğru yola çıktılar. Yelkenli gemilerin ve top silahlarının o zamanki durumu göz önüne alındığında bu olağanüstü bir beceriydi.

Elizabeth Hollanda savaşlarına müdahil oldu; Felipe de İngilizlerin işlerine karışmaya başladı. Elizabeth'in Katolik ve yarı Fransız olan bir kuzeni vardı: İskoçya Kraliçesi Mary. İngiltere'de sürgünde yaşayan Mary, hakkında operalar ve oyunlar yazılan efsanevi ve trajik bir kadın kahramandı. Felipe Elizabeth'i öldürtüp Mary'yi tahta geçirmek için çeşitli entrikalar planlıyordu. Elizabeth'in buna cevabıysa Mary'nin idam edilmesi olacaktı (1587). Felipe bunun üzerine İngiltere'ye saldırmaya karar verdi.

1587 yılında İspanyollar Felipe'in kuzeni ve zeki bir komutan olan Parma Dükü'yle Hollanda'da galip pozisyondaydı. Fransa'yı kontrolleri altında tuttuklarından İngiliz Kanalı kıyılarında bir ordu toplayabilirlerdi. İçinde silah bulunan dubalarla askerler kanalı geçip en kısa yoldan İngiltere'yi işgal ederek doğrudan Londra'ya yürüyebilirdi.

Dubaların savaş gemileri tarafından korunması gerekiyordu fakat İspanya bu sırada denizlerdeki egemen güçtü ve süreç

biraz zaman alsa da İspanya ve Portekiz limanlarında devasa bir donanma oluşturuldu: 130 gemisiyle Armada. Bu gemiler İngiliz Kanalı'na girecek ve kanalın limanlarının birinde beklerken Parma Dükü'nün askerleri de onlara katılıp İngiltere'ye kadar eskortluk edeceklerdi. Gemiler aynı zamanda askerleri ve silahları da taşıyacaktı. Böylece Felipe'nin bütün sorunları tek bir hamleyle çözülecekti. Felipe buna "İngiltere girişimi" adını veriyordu.

Deneyimli komutanların pek çoğu bu plana itiraz etti. Onlara göre bazıları çok büyük ve hantal olan 130 gemiyi bir araya toplamak çok zaman alacaktı. Ayrıca kanaldaki hava koşullarını tahmin etmek imkânsızdı (bu, uzun yıllar sonra 1944 yılındaki D-Day planlarını da bozacak, neredeyse bütün operasyon dört gün boyunca süren fırtına yüzünden mahvolacaktı). Askerleri ve silahları taşımak kaynakları azaltacak ve gemileri çok ağırlaştıracaktı. Üstelik İspanya'nın kontrolünde yeterince derin suları bulunan bir liman yoktu (Boulogne Protestanlar tarafından kontrol ediliyordu).

Felipe bu itirazlara kulak asmadı. Ona göre bu, Tanrı'nın girişimiydi ve o adamlarını koruyacaktı. Temmuz ayı başlarında devasa güç kanala doğru hareketlendi. 1571'de İnebahtı'da Türklere karşı olduğu gibi haç biçiminde sıralandılar. Ağır silahlar taşıyan büyük gemiler küçük gemileri ve asker sevkiyatını koruyacak şekilde konumlandırıldı. 21 Temmuz'da 60 İngiliz gemisi en batıdaki Plymouth limanından taarruza geçti. İngiliz denizciliği daha üstündü ve kaptanlar gemilerini denizde öyle bir konumlandırdı ki rüzgârı yakalayıp kendileri için avantaj haline getirdiler. İspanyollar ise rüzgâra karşı mücadele ediyorlardı. İngilizler hız bakımından da üstündü, silahları daha uzun menzilliydi. 23 Temmuz'da Wight Adası açıklarındaki bir başka karşılaşmada İspanyollar navigasyonu yanlış kullanınca düşman gemilerine saldırabilecek kadar yaklaşamadılar. Artık doğrudan karaya inme konusu tartışılmıyordu ve Armada, kanalın ikliminden kendilerini bir

nebze olsun korumaya alacak tek liman olan Calais'e 27 Temmuz'da demirledi.

İşte burada asıl sorunlar gün yüzüne çıktı. Hastalıktan etkilenen Parma Dükü'nün adamlarının iyileşip savaşa tekrar katılabilmeleri için bir hafta gerekiyordu. Dük bu adamları dubalarla da yollayamazdı çünkü Hollandalılar Dunkirk limanını bloke etmişti. İngilizlerin gece yarısı iç içe geçmiş İspanyol gemilerinin üzerine 80 savaş gemisi yollaması paniğe sebep oldu.

Gemiler çapalarını kesip Ostend Adası açıklarındaki Felemenk kıyılarının kum setlerine doğru uzaklaşmaya başladılar ve başlangıçtaki haç düzenini kaybettiler. Burada 80 saat süren bir muharebe yaşandı. İngilizler daha avantajlıydı çünkü İspanyollar bilmedikleri sığ kumluklara karşı da mücadele etmek zorundaydılar. İspanyol gemileri kontrolden çıkmış dalgalarla sürükleniyordu. Yalpalamalar öylesine kuvvetliydi ki silahlarını İngilizlere doğrultamadılar bile (sonradan su altı arkeologları tarafından incelenen enkazlarda askerî mühimmatın büyük bir çoğunluğunun içinin boş olduğu anlaşıldı). Beş gemi battı, diğerleri ise kum setlerine çakıldı ve Atlantik'te yelkenle yol almak üzere tasarlanmış kalyonlar büyük hasar gördü. Teoride İspanyollar hala ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Ancak Armada şimdi sadece kuzeye doğru gidebiliyor ve Britanya adalarının etrafından dolaşarak İspanya'ya geri dönmeye çalışıyordu. Gemilerdeki gıda ve su stoku tükendi, süvari atları denize atıldı. Aynı zamanda çapalarını kaybetmişlerdi, bu yüzden uygun bir körfeze sığınma imkânları da yoktu. Talihsizlik İspanyolların peşini bırakmıyordu, çok şiddetli batı rüzgârları onları sert kayalıklara doğru itmekte idi. Kaptanları da boylamı doğru bir şekilde ölçemiyordu. Haliyle kendileri batıya doğru gitmek isterken körfez akıntısının onları kuzeye doğru sürüklediğini de fark edemediler. Eylül ayının ortalarında 67 kadar gemi İspanya'ya dönebildi. Yaklaşık 10 bin kişi hayatta kalmayı başarmıştı, bunların pek çoğu

ise hastalıkla boğuşuyordu. II. Felipe bu durum karşısında da olağan kaderci tepkisini verecekti:

"Ben Armada'yı adamlarla savaşması için yolladım, Tanrı'nın yolladığı rüzgâr ve dalgalarla değil."

Bu elbette ki İspanya'nın sonunu getiren bir olay değildi, hem de hiç. Hollanda Savaşı 1648 yılına kadar sürdü. İngiltere de ülkeyi 1640'lı yıllarda iç savaşa sürükleyen dinî çekişmelerle zayıfladı. Yine de İngiltere, Katolik Avrupa'nın bir parçası olmayacaktı.

Normanların Zafer Sarhoşluğu Bayeux İşlemesinde

"Tanrı bizi Kuzeylilerin öfkesinden korusun" Batı Avrupa'da eski bir duadır. 9. yüzyılda Germen kökenli İskandinavlar ya da Vikingler kıyıları talan etmiş, özellikle de kiliseye ait malları yağmalamışlardı. İki asır boyunca yetenekli denizciler olarak Kanada'dan Hazar Denizi'ne kadar uzak ve geniş bir alana yayılmış ancak kısa süre sonra yerleşik hayata geçmeye başlamış, İngiltere ve Fransa topraklarının bir kısmını (ve nihayetinde Sicilya'yı) ele geçirmişlerdi. Fransa'da pek çok İskandinav yer adının bulunduğu güçlü Normandiya Dükalığını kurmuşlar, oradan İngiltere ve Sicilya'yı ele geçirmişler en son da Bizans'ı tehdit etmişlerdi.

Pek çok yerde tarihsel efsaneler baş göstermiştir. Vikingler, kuzey kökenli olmaktan aldıkları enerjiyle anarşik kabilelerin güçlü devletlere dönüşmesinde belirleyici bir rol oynamışlar mıdır? Sözgelimi, 950 yılı civarında üzerinde okuma yazma bilmeyen ve ilkel Türki ve Slav kökenli insanların yaşadığı Rusya'yı kurmuşlar mıdır?

İlk Rus devleti Kiev'in hükümdarlarının İskandinav kökenli isimleri vardı ('Helgo' yerini 'Oleg'e bıraktı; 'Ingvar' ise 'Igor'a dönüştü) ve Rusya için Finlilerin günümüzde İsveç için kullandıkları Ruotsi adı kullanılıyordu. Rusya'da batılılaşmayı savunan unsurlar zaman zaman Rusya'nın varlığını

kuzeyli, Germen kökenlere borçlu olduğunu söylerken, Slav sevici rakipleri Vikinglerin tarih boyunca yalnızca yağmacılık yaptığını ileri sürmekteydi. Bu tartışma günümüzde dahi arkeolojiyi etkilemektedir.

Vikingler İngiltere'nin tarihinde de aynı merkezî karmaşanın ortasında yer almaktadır. Normandiya Dükü William 1066 yılında, ki bu tarih kitaplarındaki en meşhur tarihtir, İngiltere'yi işgal etti ve Hastings'teki muharebeyi kazandı. William'ın hükümdarlığı acımasız ancak verimliydi. Normandiya fethi feodalizmi inşa eden yeni bir aristokrasiyi İngiltere'ye getirdi. Muhteşem katedraller ve kaleler inşa etti; fakat aynı zamanda oldukça baskıcıydı ve fetihten önce bu topraklarda yaşayan Anglo-Saksonlar yüzyıllar boyunca kendi dillerinin bile yerini Normandiya Fransızcasına bırakışına şahit oldular.

Modern İngilizce melez bir dildir ve (genelde biraz daha uzun olan) Norman-Fransız kökenli kelimeleri kullanırsanız kendinizi önemli hissedebilirsiniz. Anglo-Saksonların kahramanı, öteden beri bağımsız olarak yaşamış güçlü köylüler adına ormanlarda özgürlük için savaşan Robin Hood'dur.

İlk adınızın 'Norman' olması sosyal özentiliklerin bir göstergesiydi. Bu, 1912 yılında İskoçya'da babama bu adı veren babaannem için de geçerliydi. O dönem dünyaya gelmiş diğer çocuklara 'Saxon' ismi veriliyordu ki bu da kulağa çok aptalca gelen bir isim. Ancak bu oldukça ciddi bir tarihî tartışmanın bir yansımasıdır: İngiltere'nin özgürlük geleneği nereden gelmektedir? Anglo-Sakson kralları seçen parlamentodan (ya da benzer kurumlardan) mı, yoksa bizzat kanundan üstün olmadığını kabul eden Normandiyalı Kral II. Henry'den mi? Neden son derece zengin olan Anglo-Sakson devleti çöktü?

İngiltere'de buna ilişkin tarihî belgelerin şaşırtıcı derecede çok olması sebebiyle şanslıyız. 1086'da yazılan *Kıyamet*

Kitabı (bu şekilde isimlendirilmiştir çünkü Kıyamet Günü'nü anlatmaktadır) Batıda döneminin tek örneği olan bir malvarlığı derlemesidir.

Normandiya fethinin en önemli belgelerinden biri Bayeux İşlemesidir. Bu, şimdilerde Normandiya'daki Bayeux'de bir müzede tutulan 70 metre uzunluğunda işlemeli bir keten kumaştır. Bu dönem okuma yazmanın bilindiği bir dönem değildi; krallar bile kendi isimlerini yazmayı bilmiyorlardı. Hikâye anlatmak için resimler ya da ezberden okunan şiirler kullanılırdı.

Şimdilerde kumaş üzerine yapılmış pek çok resim ortadan kaybolmuştur ve Bayeux işlemesinin günümüze kadar gelmesi bir mucizedir (Fransız Devrimi sırasında bu bez at arabalarındaki eşyaları sarmak için kullanılırken, gördükleri karşısında şok olan bir yerel avukat tarafından fark edilip kurtarılmıştı). Renkli resimlerden oluşan bu işleme, hikâyenin 50 ayrı sahnesini gösterir ve Latince alt yazılar pamukla kumaşa işlenmiştir. İşleme üzerinde tam bir dekorasyon kargaşası vardır. Hayvanlar ya da çiftçiliğin tasvir edildiği sahneler... Hatta bir kadının bir din adamı tarafından tutuklandığı bir sahnenin altında önü izleyiciye dönük tamamen çıplak bir adam vardır; bu sahne besbelli ki bir saray skandalını tasvir etmektedir. 19. yüzyılda, tarihsel olarak zaferlerle övünmenin moda olduğu o dönemde, bu işleme kopyalandığında küçük adamımızın üzerine de bir örtü getirilmişti. İşleme Normandiyalıların zafer sarhoşluğunun tasviriydi ve muhtemelen Fatih William'ın kardeşi olan bir rahip tarafından ısmarlanmıştı (bu rahip işlemede hiç de rahibe benzemeyen bir grup insanı yönetirken tasvir edilmiştir). Hikâye, son Anglo-Sakson kralı yaşlı ve hasta Günah Çıkartıcı Aziz Edward ile başlar. O zamanlarda saray hanedanlığının değişmesi hususunda hiçbir kural yoktu ve Parlamento, bağlantıları güçlü pek çok aday arasından birini seçerdi.

Taht için kardeş kanı döküldü

Edward'ın gönlünde yatan, kuzeni Normandiyalı William'dı fakat bir diğer kuzen Harold kan bağı bakımından tahta daha yakındı. Edward iki kuzeni uzlaştırmak için çaba harcadı ve Harold'ı Normandiya'ya yolladı, Harold burada pek çok macera yaşadı. Daha sonra Edward öldüğünde Harold tahta çıktı. Harold'ın İskandinavya'daki öz kardeşi bu duruma karşı çıktı ve kuzey İngiltere'ye ordularını yolladı.

Harold da derhal ordularını buraya yöneltti ve kardeşi savaşı kaybetti. Ancak Harold'ın orduları çok uzaklaşmıştı ve William güneydoğu İngiltere'yi işgal etti. William'ın işgali tam bir lojistik mucizesidir: 10 bin asker ve bin at, bütün yükleri ile birlikte kanalı geçmek üzere ahşap gemilere binmiştir ki, kanal bu akının yapıldığı Ekim ayında oldukça fırtınalı olabilir (hatta 1944 Haziran'ında Normandiya'nın Anglo-Saksonlar tarafından işgali yapay limanlardan birini yerle bir eden ve 3 gün süren fırtına nedeniyle neredeyse başarısızlıkla sonuçlanıyordu). Harold'ın adamları hızla güneye doğru hareket ettiler ve 14 Ekim tarihinde Normandiyalıların karşısına çıktılar. Kalkanlarıyla İngiliz askerlerinin oklu Normandiyalı süvarilerle karşı karşıya geldiği savaş işlemede oldukça iyi tasvir edilmiştir. Harold bu savaş sonunda, efsaneye göre gözünden okla vurularak öldürülmüştür. Bu, hikâyeye sonradan eklenmiş bir detay da olabilir, ancak her şartta bu sahnenin altyazısı okunamaz durumdadır.

Sonuç olarak, William'ın Londra'ya yürümesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı ve sonunda burada tahta çıktı (bu, muhtemelen işlemenin son sahnesini oluşturmaktadır ancak son kısım kaybolmuştur). Şehrin meşhur yapılarından biri olan Londra Kulesi'ni inşa eden William'dır. Normandiya hükümdarlığı çok sert bir baskı dönemi anlamına geliyordu ve geride bıraktığı kalelerle ünlüydü. Zaten Normandiyalılar kale konusunda muazzam derecede başarılı mühendislerdir (bu

kalelerden biri olan Haçlı Kalesi *Krak des Chevaliers* şimdilerde Suriye'de hasar almıştır).

Normandiyalıların fethinin sıra dışı sonuçlarından biri, 250 kadar Anglo-Sakson'un gemiyle 'Miklegard' dedikleri Konstantinopolis'e doğru yola çıkmalarıdır. Alexis Comnenos bunları asker olarak kullanmış ve bunlar, Karadeniz bölgesinde 'Yeni İngiltere' denen bir topluluk kurmuşlardır. Bu topluluğun en önemli köyünün adı da New York'tur. Diyeceğim o ki, arkeologlar bu topluluğun bilgilerine erişip bizlerle paylaşmıştır.

İngiltere'nin Kadim Kardeşleri: Keltler

Büyük Britanya'nın neredeyse tamamında İngilizce konuşuluyor olmasına karşın İngiltere'nin tamamıyla homojen bir ulus-devlet olduğunu söyleyemeyiz. İngiltere'de Keltik kökene sahip insanlar da bulunuyor: Dilleri hala konuşulan İrlandalılar, İskoçlar ve Galliler.

Keltler bir dönem Avrupa'ya korku salan bir milletti. M.Ö. 5. yüzyılda Romalıların *Gallia* dediği Fransa ile İngiltere'yi fethetmiş, Roma'yı talan etmiş, antik Yunan'ı yerle bir etmiş, hatta Anadolu'ya bile üç kabilelerini yollamışlardı. Bu üç kabilenin Anadolu'da *Galatia* adında bir devletleri vardı, bu devletin başkenti Ankara idi (bir İskoç ve dolayısıyla Keltik olan ben -benim durumumda bizler siyah saçlarımızla (atalarımızdan) ayrılıyorduk- Bilkent'e ilk geldiğimde yüzme havuzunda gördüğüm bir adamı Edinburgh'taki kuzenim sanmıştım). Ancak daha sonra Keltler çöküşe geçti ve Romalılar yaşadıkları topraklara hâkim olduğunda hızlı bir şekilde asimile oldular.

Keltik-Romalı Britanya, Germen kabileleri -Anglolar ve Saksonlar- tarafından saldırıya uğramıştı. Keltler bu saldırılar sonrasında birbirleriyle savaş halindeki klanlara bölündükleri İskoçya'nın dağlık bölgelerindeki sınırlara geri yollandılar. İrlanda hiçbir zaman Romalılar tarafından fethedilmedi ve Keltik dilleri (Galce) konuşulmaya devam etti; ancak bu

dil de İskoç ve Galli Galcesinden farklılaştı. Bugün bu farklı Galceleri konuşan insanlar birbirlerini anlamıyor. Herkes İngilizce konuşuyor.

Britanya'da ulusal hareketler üç ayrı seferde meydana geldi. Bunlardan en dramatik olanı İrlanda'daki idi. İrlanda 1922 yılında son derece kanlı bir iç savaş sonrasında bağımsızlığını kazandı. Bu savaş sırasında İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) adında bir terörist örgüt İngiliz ordusunu ve ordunun İrlandalı destekçilerini bir karşı-zulme tabi tuttular, bu da ortamı iyice kızıştırdı. İrlanda'nın kuzey bölgesi bağımsızlık istemiyordu ve anakarayla bağlantısı bulunan Ulster adında ayrı bir bölge kurdular. Ne var ki İrlanda milliyetçileri bu bölgeyi İrlanda'nın bir parçası olarak görüyordu ve anayasalarına bu bölgeyi de dahil ettiler.

Kuzeyde milliyetçilik üzerinden bölünme devam etti. Geçen 40 yıl boyunca IRA'nın dahil olduğu pek çok terörist çatışma gerçekleşti. 1998 yılında bu duruma son vermek üzere İngiltere ve İrlanda arasında bir anlaşma yapıldı. Bunun sonucunda IRA'lı teröristlerin bir kısmı Ulster koalisyon hükümetinde yer aldı ve ara sıra çıkan sorunlara rağmen genel hatlarıyla barış tesis edildi.

Eğer Güney İrlanda'nın hükümetleri ile İngiltere arasında bir işbirliği gerçekleşirse, en azından terör kontrol altına alınabilirdi. Terörü finanse etmek için gerekli paranın büyük kısmı ABD'deki İrlanda diasporasından geliyordu ancak ABD, 2001 yılında terörizmi doğrudan tecrübe ettiğinde bu para akışının bir kısmı kesildi. Bu, şüphesiz ki Başkan Clinton'ın İngiltere ve İrlanda arasında yapılan anlaşmanın tamamlanmasına gösterdiği destekten kaynaklanıyordu.

Galce direniyor

Diğer Keltlerin durumu biraz daha farklıdır. Galler (Galler'in İngilizce karşılığı olan Wales kelimesinin kökeni Germence

"yabancı" anlamına gelen kelimeye kadar gider - Belçika'da *Wallanoia*, Romanya'da *Wallachia* (Eflak) vb.) fethedilmesi zor bir yerdi. Halen Galler'in dağlarının tepelerinde muhteşem kaleler vardır. İrlanda 13. yüzyılda beklendiği üzere fethedildi ancak daha sonra Tudorlar adındaki Galler kökenli hanedanlık İngiliz tahtına oturdu ve genel olarak başarılı da oldu.

Kömür madenleri ülkeye zenginlik getirirken Galler payına düşenden çok daha fazla sayıda öğretmen ve başarılı avukat yetiştirdi (bunlardan biri, David Lloyd George Türkiye tarihi üzerinde de iz bırakmıştır).

19. yüzyılda ilerici hükümetler bir işe yaramadığı gerekçesiyle Galcenin kullanılmasına karşı çıktı (Türkiye tarihi üzerinde iz bırakan bir başka isim olan William Gladstone'un yönetimi altındaki okulda öğrenciler Galce konuştuklarında dövüldüler). Galce Kuzey Galler'de halen varlığını koruyor ancak güneyde ortadan kalkmış durumda.

Günümüzde kısmen Avrupa Birliği'nin teşviki sayesinde bu dili yaşatmak için çabalar sürüyor, Galce yayınlar ve televizyon destekleniyor. Politikacı Lord Tebbitt bu durumu unutulmaz bir şekilde Jurassic Park'a benzetmişti: Bir fosili alıyor, 100 milyon pound harcıyor ve bir canavar yaratıyorsunuz.

Vaktiyle Galce bilen bir *The Times* muhabiri sınırda İngilizce bir tabelanın önünden geçer. Tabelada "Cardiff için bir sonraki çıkış sağda" yazmaktadır. Aynı tabelada bu cümlenin çok uzun bir Galce tercümesinde ise şu okunmaktadır: "Galce çeviri ofisinde sorunuzun cevabını verecek hiç kimse bulunmamaktadır. Lütfen pazartesi mesai saatleri içinde tekrar deneyiniz."

Braveheart'ın mavi surat yalanı

İskoç ayrılıkçılığı ise son 20-30 yılda ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıkçılığın oldukça derin, karmaşık fakat pek de ilginç

olmayan kökleri vardır. İskoçya, aslına bakılırsa İngiltere'den farklı ve bağımsız bir geçmişi bulunan bir ülkedir. Asıl İskoçlar buraya İrlanda'dan Hristiyanlıkla birlikte gelmiştir ancak bu grup içinde başka unsurlar da mevcuttur. Güneyde ve doğuda Anglosaksonlar, kuzeyde Keltler ve daha kuzeyde ve kuzeybatıda adları bilinmeyen ve kendilerini maviye boyayan bir topluluk vardı. Bu topluluk, Latince boyamak anlamına gelen *pintere* sözcüğü düzensiz bir fiil olduğundan Piktler [Resimler] olarak bilinmektedir.

Berbat bir film olan *Braveheart* [Cesur Yürek] soyu tükenmiş olan Piktleri maviye boyalı yüzleriyle ölümsüzleştirmiştir. Bu film şimdi dünyaya yayılmış durumda ancak 1314 yılı itibariyle İskoçlar yüzlerini boyamadıkları gibi yüzlerini boyayanları da memnuniyetle katledebilirlerdi.

İskoçya Krallığı vahşi ve fakirdi. Tarım denizin içine girmişti. Türk okuyucular Türkçede ekose olarak bilinen *tartanı* (kareli kumaş) anımsayacaktır. Bu kumaşın kökenleri koyun hırsızlığına uzanır. Kabileler -klanlar- koyunlarını kendilerine özgü renklerle işaretlerdi. Bu koyun derileri giyildiğinde aynı zamanda kafa üzerine çekilebilen bir battaniye işlevi görürdü. 18. yüzyıla gelindiğindeyse bu kıyafetler İskoç milliyetçiliğinin bir simgesi olarak standardizasyona tabi tutuldu ve saygın hale getirildi. 11. yüzyılda bir tür ucuz Normandiya fethi gerçekleşti ve Normandiyalıların İngiltere'yi fetheden fakir akrabaları İskoçya'ya vardı. Kullanılan ortak dil İngilizcenin bir türeviydi ve biraz da millî bir gururla söylemek zorundayım ki, kelimelerinin bazıları oldukça şiirseldi. Örneğin oranlarına bağlı olarak çamur ve hayvan dışkısı karışımını ifade etmek için üç ayrı kelime bulunuyordu ('*Glaur*' eşit miktarda çamur ve hayvan pisliğinden oluşan karışım için kullanılıyordu. Argoda tuvalet anlamına gelen 'lavabo'ya ise '*cludge*' deniyordu).

18. yüzyılda İskoçlar Avrupa sahnesine çıktığında entelijansiya dilin İngilizleştirilmesi için bir topluluk kurmuştu. Bu

entelijansiya daha sonra İngiltere'yi yaklaşık 150 yıl boyunca kontrol altında tuttu. Bugün dahi ne zaman Britanyalı bir şeyle ilgilenseniz otorite pozisyonunda İskoç sesleri duyarsınız. Ancak bunlar geride -çok çirkin bir kelime olmasına rağmen yine de kullanalım- "kaybedenler" bırakmışlardır ki, bu kişiler şimdi ayrılıkçılardır.

Yakın zamanda bağımsızlık için bir referandum yapılacak.[9] Ayrılıkçılar 16 yaşındaki vatandaşların oy kullanmalarını istiyor ancak İngiltere'de yaşayan milyonlarca, en azından yüzbinlerce İskoç ve yarı İskoç'u referandumun dışında tutuyorlar.

Avrupalılar İskoç üniversitelerinde

İskoçya Krallığı diğer Kuzey Avrupa ülkeleri ile aynı türden bir tarihe sahip: Birazcık aklı olan herkes yüzünü güneye çevirir. İngiltere'yi fethedecek güce sahip olan İskoçlar Fransızlar için oldukça faydalıydı ve birkaç kraliçe alışverişi ile onlardan bir miktar uygarlık aldılar. 17. yüzyılda hanedanlık içindeki tesadüfler sonucu İskoç Kralı VI. James aynı zamanda İngiltere Kralı oldu ve parlamento ile taht arasında Kralın yenilgisiyle sonuçlanan bir iç savaş çıktı. Sonrasındaki karmaşık dönemin ardından 1707 yılında Fransa'nın İskoçya'nın iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla İngiltere ile İskoçya resmen birleşti. Gerçekleştiği zamanda pek popüler olmayan bu birleşme, işin doğrusu, parlamentodaki bir dizi sahtekârlıkla kabul edildi. İskoçya parlamentosunun 3'te 1'i aldıkları büyük miktarda parayı ceplerine indirirken kalan 3'te 2'lik kısım işlerini kaybetti.

Bir nesil sonra ise İskoçya oldukça şaşırtıcı bir şekilde gelişecekti. 18. yüzyılın sonlarına doğru biraz hırsı ve zekâsı olan tüm İngiliz, Fransız ve Almanlar; Edinburgh ve Glasgow

9 18 Eylül 2014 yılında İskoçya'nın Birleşik Krallık'tan ayrılmasıyla ilgili düzenlenen tarihi referandumdan "hayır" sonucu çıktı.

Üniversitelerine gittiler. Çünkü orada geleceğin seslerini bulmak mümkündü: Başta Adam Smith ve David Hume olmak üzere daha kimler kimler...

Yakın zamanlarda yazılmış çok iyi bir kitap olan James Buchan'ın *Capital of the Mind* adlı eseri bu konuyla ilgili. Edinburgh o zamanlar İtalya dışındaki en iyi keman üreticilerine de sahipti. Ancak bunu açıklayamam. Her İskoçyalı aşırı miktarda içki içtiği için bunu açıklamak daha da zor. Belki benzer bir örnek bunu anlatmaya yardımcı olur: Aynı şey Hollanda'da da gerçekleşmişti. 15. yüzyılda Hollanda'da millî spor yılan balıklarını ortadan ikiye ayırmaktı. Sonuç olarak Anglo-İskoçya sanayi devriminden Birleşik Devletlere kadar her şeyi keşfetti.

Peki neden İrlanda değil de İskoçya? İlkin İrlanda birleşik bir krallık değildi. Belki de İrlanda'nın 12. yüzyılın sonunda Normandiyalılar tarafından işgal edilmesi çok geç gerçekleştiği içindir. İrlanda'nın hiçbir bölgesinde Roma hukukunun mülkiyete ilişkin kanunları uygulanmadı. Anglo-İskoç sömürgeciliği zaman zaman oldukça gaddar bir hal aldı. Bu durum özellikle 1840'lı yıllarda, İrlanda yıl aşırı kıtlıklarla boğuşurken geçerli olmuştu.

Komünler halinde tarım yapan İrlandalı köylülerin en önemli mahsulü patatesti ve nüfus bugünkünün iki katı olan 8 milyona kadar çıkmıştı.

Bağımsız İrlanda'ya doğru

Sonra mahsul kıtlığı gerçekleşti ve insanlar açlıkla karşı karşıya kaldı. İrlanda'daki kıtlık oldukça meşhurdu, Sultan Abdülmecid bile İrlanda'ya yardım gemileri yollamıştı. İngiliz hükümeti bir süre olaya seyirci kaldı ve toprak sahiplerinin gıda sağlamasını bekledi (oysa pek çok toprak sahibi iflas etmişti). İngiltere köylülerin neden balık yemediğini merak

ediyordu. Şeytanın balıkta olduğu cevabını aldığındaysa pek etkilenmemişti. Yüz binlerce İrlandalı ABD'ye göç etti ve oradan IRA'yı destekledi.

1850 yılına gelindiğinde İngilizler çok büyük bir hata yaptıklarını fark ettiler ve İrlanda'yı yeniden İngiltere'ye bağlamaya çalıştılar. İngiliz toprak sahiplerinin toprak satın alabilmesi için toprak reformu yapıldı, okul ve üniversiteler için devlet sübvansiyonu sağlandı ve 1912 yılına gelindiğinde bir İrlanda partisi parlamentoyu kontrol etmeye başladı. Ama başarısız bir şekilde... Kararlı bir örgüt olan IRA bütün muhalefeti bastırdı ve sonunda bağımsız İrlanda ilan edildi. Bağımsızlığın açtığı yaraları kapatmak için İrlanda'nın üç nesil beklemesi gerekecekti.

Yapbozun önemli bir parçasını dışarıda bıraktım: din. Galler ve İskoçya Protestan olmuştu, tıpkı İrlanda'nın kuzeyi gibi. Türk okuyucuların bu farkı anlaması için verilecek en iyi örnek, karşılaştırma yapmak pek işe yaramasa da, Şii-Sünni ayrılığıdır. Kendileri de baskıya maruz kalmış olan Katolik rahipler köylüler adına konuşuyor ve onlara hitap ediyordu, zaten öyle ya da böyle kendileri de köylü kökenliydi.

19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere nihayet bu insanlarla ittifak kurmaya çalıştı ve Galceyi bir sisteme bağlayan da İngiliz bir papaz olan Douglas Hyde oldu. Ama bu bir işe yaramadı. Geçmiş nesillerden devralınan kindarlıklar devam etti. 1919 seçimlerinde milliyetçiler az bir farkla kazandı ve çok sayıda İrlandalı kendilerini çoğunun ailesinin yaşadığı İngiltere ile özdeşleştiriyordu. İrlanda bağımsızlığını ilan etti ancak kilisenin tiranlığından kurtulmak için iki neslini feda etti.

Acaba bağımsızlık iyi bir fikir miydi?

Avrupa'nın Afganistan'ı Nasıl İskoçya oldu?

Britanya topraklarındaki son savaş, 16 Nisan 1746'da Kuzey İskoçya'da küçük bir yer olan Culloden'de meydana geldi. Savaşı kazanan, İngiltere'yi hakimiyeti altına alan Hannover kökenli yeni Alman hanedanlığının Prensi Cumberland Dükası'ydı. Zaferi elde etmesi ise oldukça kolay oldu. Ordusu kıta savaşında uzmanlaşmış profesyonel Hollandalı ya da Alman askerlerinden oluşmuştu ve ihtiyaçları olan bütün tedarikler sağlanmıştı. Savaşın diğer cephesinde ise Dağlık İskoçya'nın yerli halkı bulunuyordu; yarı aç ve meteliksizlerdi, ellerinde ise yalnızca kısa birer kılıç vardı. Bu insanlar Hannover hanedanlığının yerine geçen hanedanlığa mensup Prens Charles Edward Stuart adına dövüşüyorlardı.

Prens Charles, tarih kitaplarına 'Bonny Prince Charlie' diye geçmişti. *Bonny* İskoççada yakışıklı anlamına geliyordu ve Charles günümüzde İskoçların bir tür millî kahramanıdır; resimleri bütün bisküvi tenekelerini süsler. Ancak Charles aynı zamanda o korkunç Amerikan kelimesiyle (*loser*) ifade etmek gerekirse kayıpları oynuyordu. Aslına bakılırsa başarısızlığın gelenek haline geldiği bir hanedanlıktan geliyordu. Bunlar iktidarı *Cesur Yürek* çağında ele geçirmiş ve o saatten sonra bütün işler ters gitmişti. İngiltere'yi *Cesur Yürek* savaşında (1314) mağlup edip İrlanda'yı işgal etmişler, daha sonra İngiltere karşısında defalarca mağlubiyet almışlar ve Stuart krallarının çok azı döşeğinde ölmüştü.

Hakkında çokça oyun ve opera yazılmış olan 16. yüzyılın oldukça romantik şahsiyeti İskoçyalı Kraliçe Mary Stuart, kuzeni Kraliçe Elizabeth tarafından idam ettirildi. Torunu İngiltere Kralı I. Charles ise İngiliz İç Savaşı sırasında parlamento yanlılarınca başı kesilerek öldürüldü. Onun oğlu II. James, Hannover Hanedanlığı'nı ülkenin başına getiren parlamento yanlıları tarafından 1688'de tahttan indirildi ki, 'Bonny Prince Charlie' de onun torunuydu. 1745 isyanı sırasında yeniden tahtı ele geçirmeye uğraşmıştı. Prens Charles yanında yedi yoldaşıyla birlikte bir Fransız gemisiyle İskoçya'nın batı kıyılarından epey uzakta, Atlantik açıklarında fırtınaların harabeye çevirdiği ve ağaçsız bir takımada olan Hebrides'te bir adaya çıktı. Haber anakaradaki aşiretlere ulaşınca bazıları bu durumdan hiç de hoşnut olmadı. İngiltere ve İskoçya 1707 yılında Büyük Britanya adıyla tek bir millet haline gelmişti ve modernleşmenin nimetleri İskoç dağlarına kadar ulaşıyordu.

Yol işçileri, askerler, vergi tahsildarları, İngilizce eğitimi veren ve okuma yazma öğreten Protestan misyonerler (dağlık bölgelerde Galce konuşuluyordu) kendine has *tartan kilt* (ekose etek) adlı millî bir kıyafetin giyildiği, yoksulluğun kırıp geçirdiği bu toprakları doldurmuşlardı.

Tartan şimdilerde o kadar hürmet gören bir kıyafet ki, Türkiye'de bazı kız liselerinin üniformalarında dahi tartan etekler var. *Kilt* aynı zamanda Hong Kong'da da akşam dışarı çıkılırken giyilen saygın bir giyecek. Ne var ki bu kıyafetin kökenleri o kadar da asil değil. Tartan'ın ortaya çıkış sebebi, aşiretlerin koyunlarını işaretlemek üzere bir boya kullanmaları. Koyunların derileri yüzülüp kıyafet haline getirildiğinde deri üzerindeki renkler kalır. Kilt, aslında bir battaniyeydi. Ortasında başın geçebileceği büyüklükte bir delik açılarak gün içinde de elbise gibi giyilebilirdi. Aşiret toplumunun misafirperverlik ve sadakat gibi değerleri vardı ve bir şef bir dağın tepesinde yanan bir haç diktiğinde adamları kısa sürede bu haçın etrafına toplanırlardı.

Bonny Prince Charlie bu şekilde kendisiyle birlikte savaşa girmeye hazır binlerce adam topladı. Burada dinî bir mesele de vardı. Dağlık bölgeler, coğrafi uzaklıklarına bağlı olarak Protestan Reform hareketlerinin etkilerini çok fazla hissetmemiş ve çok yanıp tutuşmasalar da, İrlandalı kuzenleri gibi Katolik olarak kalmıştı. Türk okuyucusu bütün bu hikâye ile Kürt meselesi arasında bir benzerlik kurabilir.

Prens Charles çok gençti ve 26 yıllık ömrünün büyük bir bölümünü İtalya'da sürgünde geçirmişti. Kendisini bu an için hazırlamış, askerî eğitim almış ve her zaman mükemmel bir vücuda sahip olmuştu. Yerli aristokratlardan aldığı tavsiyeler doğrultusunda başkent Edinburgh'a yaklaşmıştı. İngilizler bu sırada Fransızlarla savaş halindeydi ve hiç kimse İskoçya'nın tehlikeye girebileceğini aklına getirmiyordu. Charles'ın büyük babası 60 yıl önce tahtı kaybetmiş, son isyan da 30 sene önce meydana gelmişti. Bu arada İngiltere'yle birleşmiş olan İskoçya da muazzam düzeyde zenginleşmişti. İngiltere'nin Amerika'daki sömürgeleriyle ticaret yapan Glasgow küçük bir metropolis haline gelirken, Edinburgh da Adam Smith ve David Hume'un memleketi olma yolunda ilerliyor, Edinburgh Üniversitesi Avrupa'nın önde gelen entelektüellerini kendisine çekiyordu.

Bu bölgeleri savunmak üzere hazırda yalnızca birkaç küçük askerî birlik bekletiliyordu; fakat beceriksiz komutanları birliklerini yanlış yere konuşlandırmıştı. Dağlılara karşı koymak üzere bölgeye ulaştıklarında askerler çok uzun süren deniz yolculuğunun etkisini üzerlerinde hissediyorlardı; nitekim savaşmak yerine kaçtılar. Prens Charles da Edinburgh'a girdi ve yerel politik hesaplar yapılmaya devam edildi. Katolikliğe sıcak bakan bir tür İskoç Parlamenterizmi mevcuttu. Bazı Aristokratlar Hannoverlilerin hiçbir halk desteğine sahip olmadığını düşünüyorlardı, o kadar ki, Prens Charles her an tahtı ele geçirebilirdi. Buna ek olarak Fransızların İskoçya'yı işgal etme ihtimali de vardı. Dolayısıyla Prens Charles

Edinburgh'ta kendisine bir dizi destekçi buldu. Sayıları Glasgow'dakinden az olsa da, Cumberland Dükası'na onursal bir unvan vermeye yeterdi.

İskoçya tamam, şimdi sıra...

Sonuç olarak Charles İskoçya'nın büyük bir bölümünü fethetti. Artık sorulan soru şuydu: Peki şimdi ne olacak? Ayakları yere basan akıllı danışmanlar Charles'a sadece İskoçya Kralı olmakla yetinmesini tavsiye etti. Ancak başarı aşkı ve onu Londra'yı fethetmek üzere yüreklendiren sayısız romantik kadının coşkulu övgüleri bu genç adamın zihnini alt üst etmişti.

Dağlarda yaşayan ahaliden devşirilen bir ordu, uygun şartlar altında Edinburgh'a kadar ulaşabilirdi. Ancak bir İngiliz isyanı olmadığı müddetçe Galce konuşan bu sefil aşiret ordusu için İngiltere'yi fethetmek tamamen başka bir hikâyeydi. Yalnızca 8 bin kişilik bir güce sahip olan ordu ellerindeki 10 adet silahla kuzey İngiltere'ye saldırdı. Davalarının amacı olan İngiltere'yi fethetme hevesi, tıpkı günümüzde İskoçyalı futbol holiganlarının sahaları işgal ettikleri görüntüye benzer bir şekilde, her biri elinde yağmaladığı ve çaldığı bir parça eşyayla etrafa dağıldığında ortadan buharlaşıverdi. 3 İngiliz ordusu Charles'ı karşıladı ve Prens geri çekilmek zorunda kaldı.

Fransızlar pek kuvvetli görünmüyordu ancak İngilizler öyle ya da böyle denizleri kontrol altında tutuyorlardı. İrlanda'da ise bir ayaklanma yoktu. 1746 Nisan'ına gelindiğinde Prens Charles, Culloden Moor'da son hamlesini yaptı. Hücumun bu son derece cesur ve ahmakça bölümünde dağlılar, gaydacıların çağrılarıyla kısa kılıçlarını çekip bağıra çağıra taarruza geçtiler. Hannoverlilerin ordusu ki artık büyük bir İskoç ekibe sahipti, özel uzmanlık alanı olan tüfek saldırısıyla karşılık verdi. Dağlılar bozguna uğradı.

Bu gelişmeyi romantik bir olay takip etti. Charles dağların ücra köşelerine kaçtı ve başına çok büyük bir ödül kondu. Dağlılar ne kadar fakir olurlarsa olsunlar kendisine ihanet etmedi. Charles ise bir yerden diğerine kaçmaya devam etti. 5 ay kadar sonra inançlı bir kadın olan Flora MacDonald, Charles'ı bir botla Skye Adası'nın uzak bir yerine kaçırdı (eğer bir gün İskoçya'ya giderseniz kesinlikle buraya da uğrayın, yeryüzündeki en romantik yerdir). Buradan da onu bir Fransız fırkateyni kaçırdı.

Flora MacDonald tutuklandı ve Londra Kulesi'ne gönderildi. Sonradan millî bir kahraman olan Flora, ayrıca bir dansa da adını verdi. İlginç bir şekilde kocasıyla birlikte Amerika'ya göç ettikten sonra İngilizleri desteklemeye başladı ve İskoçya'ya dönmek zorunda kaldı.

Burada Cumberland Dükası dağlılara büyük ve nihai bir hücum gerçekleştirmeye karar verdi. *Tartan* ve *kilt* yasaklandı. Aynı şekilde gayda da... Artık aşağı yukarı 100 bin kişinin konuştuğu Gal dili iyice zayıflatıldı ve dağlık bölgelerin nüfusu giderek seyrekleşti. Çoğunlukla Glasgow ve Kanada'ya göç eden insanların yerini koyunlar aldı. 50 yıl sonra Dağlık İskoçya etrafında bir romantik kült oluştu. Bugün İskoçya'daki Hannoverliler bu yüzden hâlâ kilt giyerler.

Bonny Prince Charlie'nin sonu ise pek romantik olmadı. Kendisi, bir bakıma erken gelen başarının hayatını mahvettiği çocuk film yıldızlarının ilkidir. Her halükârda sürgündeki bir hükümdarın hayatı zordur, tıpkı ev sahibesi tarafından aldatılan ve çocukları yumurta kırmayı bile beceremeyen Sultan Vahdettin gibi.

Charles'ın babası Roma'da Papa'nın himayesinde yaşadı -1683 yılında Türklerin Viyana Kuşatmasını savuşturan Sobyeski'nin kızıyla evlenen bu sıkıcı göstermelik sofu, hayatını içki içerek geçirdi. Charles ise başka yerlerdeydi; 1766'da babasının ölüm döşeğinde olduğunu haber aldığında ölüm

gerçekleşene dek bilerek uzakta kaldı -bu sayede babasının yasal varisi olarak asil mertebelerde karşılanacaktı. Din seçimini politik çıkarlarına göre seçecek kadar dikkatli olan Stolberg ailesinden bir Alman kontesle evlendi. Hatta kendi hanedanlığının İngiltere hayallerini yıkan Katoliklikten vazgeçmek için gönüllü bile oldu.

Charles'ın hayatta sevdiği tek varlık gayrimeşru kızıydı ki, o da tam bir hayal kırıklığıydı. Charles da bu ahval içinde kendini içkiye verdi, içti, içti, içti. Stolberg ailesine mensup karısı, aslında çok da başarılı olan bir İtalyan şairle kaçtı. III. George şövalyece bir davranışla hem Floransa Katedrali'nde bir anıt yaptırdı -buraya turistlerin girmesi yasaktır- hem de Charles'ın sonradan kardinal olan ve Napolyon tarafından kısa bir süreliğine Outre-Manche [Manş Denizi'nin öteki yüzü] uydu krallığına uygun bir aday olarak düşünülen kardeşine para yolladı. Üzücü bir hikâye...

İskoçya'nın 1745'ten sonraki hikâyesiyse hiç üzücü değil. Umutsuz derecede fakir, Avrupa'nın Afganistan'ı olan bu ülke kısa süre içinde zenginlik ve üne kavuştu.

Ne zaman Ankara'da bir taksiye binsem İskoçyalı olduğumu öğrenen taksi şoförleri bir kahkaha patlatıyor.

İskoçya Nereye Gidiyor?

Türk taksicilerle hep aynı muhabbeti yaparım.

- Nerelisiniz?

- İngiliz'im, aslına bakarsan İskoç.

Ben ona memleketini sorduğumda ise genellikle benzer cevaplar alırım; Rize, Hopa, Trabzon, Giresun. Muhabbet sonra dönüp dolaşır İskoç eteğine, viskiye, koyunlara, tuluma, İskoçya'nın vazgeçilmezi yağmuruna ve Pontus'a benzeyen İskoç dağlarına gelir. Konu biraz ciddileşince taksici bu sefer de şu meşhur filmi hatırlatır. Hani büyük bir savaş sahnesinin olduğu, Mel Gibson'ın oynadığı; *Cesur Yürek*. Kendimi tutamam ve hayli milliyetçi olan bu filmin diğer birçok tarihi film gibi çok kötü olduğunu söylerim. İskoçya 1300'lerde ücra, fakir ve parçalara bölünmüş bir ülkeydi. Ülkenin yaklaşık dörtte birinin yaşadığı Kuzey İskoçya'da bugünlerde neredeyse hiç kimsenin kullanmadığı Kelt dili konuşulurdu. Hebridian adalarında ise hâlâ İskandinavlar yaşardı (yeri gelmişken söyleyeyim bu adalar görülmesi gereken, son derece romantik tatil yerleridir). Öte yandan doğuda İrlanda'dan göçmüş İskoçlar yaşardı. Ülkenin geri kalanı da Kuzey İngiltere demografisine benzer bir kimlik taşırdı. Yerliler eski İngilizce'nin farklı bir versiyonunu konuşurdu.

Bugün hâlâ kullanılan bazı meşhur İskoç isimlerinin o zamanlardan geliyor olmasının sebebi ise Norman istilasıyla gelen

soylulardır. Örneğin *Cesur Yürek* filminde savaşı kazanmış Bruce soylularının isminin Norman Fransızcası'ndan geldiği oldukça açıktır. Diğer soylu isimleri de aynı kökten geliyor; Fraser *Fraisier*'den, Maxwell *de Mesnières*'den. *Cesur Yürek* tüm bunları bir karikatür gibi yansıttı. Filme sahne olan iç savaşta İngilizler yanlış tarafı destekledikleri için kaybettiler (esas adamın adı Balliol'du, Normanlar ona Bailleul derdi ve Oxford College adını buradan almıştır).

Bağımsızlık savaşı Bannockburn denen yerde yapılmıştı ve 2014 yılında yapılacak referandumun bağımsızlık savaşının anısına bu meydanda yapılması planlanıyor. Filmde İrlandalılar İskoçların dostu olarak gösteriliyor. Fakat İskoçya'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra yaptığı ilk iş İrlanda'ya saldırmak olmuştu. Hemen belirteyim, *Cesur Yürek* kadar meşhur ancak bir o kadar kötü bir film de *Gece Yarısı Ekspresi*'dir. Bu tür filmler insanları derinden etkiliyor. Örneğin başta gençler olmak üzere birçok insan Mel Gibson'ı taklit etmeye başladı. Sözünü ettiğimiz bu Mel Gibson hayranları yüzlerini kendi bayraklarının rengine boyuyor, en yakın komşularından nefret ediyor ve kaba bir dil kullanıyorlar, zaten *Cesur Yürek* de son derece kaba bir filmdi.

Bu tür bir milliyetçiliği destekleyen hatırı sayılır orandaki İskoç seçmeni bağımsızlık istiyor. 2014'te bir referandum yapılacak. Tam bağımsızlık için yeterli oy çıkar mı bilmiyorum. Ama bildiğim tek şey, bağımsızlık yolunda bazı gelişmeler yaşandıktan sonra, olayların akışını durdurmanın oldukça zor olduğudur. İskoçya 2020'ye kadar tamamen bağımsız olabilir. Eğer böyle bir şey gerçekleşirse vakit kaybetmeden Türk vatandaşlığına başvuracağım. Adımı da çoktan buldum: Numan Mutlutürk.

Türkiye'de bir şeyler olumlu anlamda değişiyor. Bazı ülkeler Türkiye'nin konumunda olmayı tabir yerinde ise delice istiyor. Ama şunu da kabul etmek gerekir ki Türkiye, Osmanlı İm-

paratorluğu'ndan geriye kalan tek devlet. Öte yandan İskoçya'da ise bölgeler arası uyumsuzluk ve bencillikten (mediocrity careerism) başka herhangi önemli bir gelişme yaşanmadı.

Çekoslovakya 20 yıl önce dağılarak Slovakya ve Çek Cumhuriyeti olarak ikiye ayrıldı. Bu ayrılıktan çıkarılacak birçok ders var: Çekler ve Slovaklar anlaşarak iki bağımsız devlet kurdular. Her iki ülkenin kanaat önderleri, birlikte yaşamanın her iki tarafın da kalkınmasına zarar verdiğini düşünüyordu. "Kuzey çalışır, güney hükümeti idare eder." görüşü hakimdi. Bu tür bir düşüncenin Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülkede var olduğunu öğrenmek oldukça şaşırtıcı. Slovakya Komünizm ile yönetilirken akıllı parti liderleri sayesinde birçok yatırım fırsatı yakaladı. Ama bu fırsatların birçoğunu cömertçe harcadı. Prag nispeten daha başarılıydı. Zira yönetim Komünistlerin elinden çıktıktan sonra, Batılılaşma yolunda bir dizi yeniliğe adım attı. Hatta akıllarının bir köşesinde Almanya'yla ortaklık bile vardı. Slovak politikacılar bunu engellemek için araya girdiler. Ayrıca Çekoslovakya sadece 70 yıl önce kurulmuştu ve iki millet birbirinden çok ayrı halklardı. Slovaklar genellikle içe kapanık, köylerde yaşayan Katolik bir milletti. Köylülerin yanı sıra okumuş, elit bir Protestan sınıf ve orta direk diyebileceğimiz Yahudi bir azınlık grup da mevcuttu.

Bu iki azınlık da yüzyıllarca Macaristan'ın egemenliği altında yaşadı. Aslına bakarsanız Çeklerin Katolikliği sözdeydi. Fakat Çekler her zaman gelişen bir ekonomiye sahip oldular. Haddizatında o konuma gelmek için Almanlardan çok yardım aldılar. Çekoslovakya'nın kurulması için Almanların 1. Dünya Savaşı'nda yenilmesi kâfi geldi. Zira Çekoslovakya'nın kurulmasına Fransa çok büyük destek vermişti. Fakat Fransa sonrasında Çekoslovakya'yı koruma konusunda isteksiz davranınca ülke 1939'da dağıldı.

Slovakya Almanya'dan icazet alarak bağımsızlığını ilan ederken, Çekler Almanya'nın himayesi altına girdi. En kötüsü de

savaş bitince ortaya çıktı: Seçimler yapıldı ve Çeklerin yaklaşık %40'ı komünist partiye oy verdi. İşin kötü yanı ise Çeklerin çoğunluğu sadece öç almak için komünist partiyi seçmişti. Böylece tarihte bir ilk gerçekleşti ve komünist parti demokratik bir seçimle iktidara geldi. Benzer örnekler Güney Kıbrıs Rum kesiminde ve Şili'de de gerçekleşti.

İngiltere ve İskoçya'nın durumu ise tamamen farklı. Tabii ki iki ülke arasında farklılıklar var. Ama bu farklılıklar Doğu İskoçya ve Batı İskoçya arasındaki ya da Yorkshire ve Londra arasındaki farklılıklardan daha büyük değil. Üstelik İskoçlar çok büyük sıkıntılar da çekmedi. Bunu söylerken İrlandalıların yaşadığı o büyük patates kıtlığı ile karşılaştırarak ifade ediyorum. Zira o kıtlıkta İrlanda nüfusunun yarısını kaybetmiş ve 18. yüzyıl boyunca Katolik zulmüne maruz kalmıştı. 1707'de birleşen İskoçya ve İngiltere birlikte büyük başarılara imza attılar (Büyük Britanya'yı temsil eden *Jack Union* bayrağında İskoçları St. Andrew'in, İngilizleri de St. George'un haçı sembolize eder). Bu birleşmeden önce İskoçya denince akla iç savaş ve açlık gelirdi. İskoçya, Büyük Britanya'yla birlikte gelişti. Bu bağlamda İskoçya'nın gerek Hindistan İmparatorluğu'nun yönetilmesinde gerek Endüstri Devrimi'nde önemli roller oynadığını anlatan birçok kitap okudum (gerçi bir İskoç'a sorsanız Sanskritçeyi ortaya çıkarmak dahil Britanya'daki her şeyi İskoçların yaptığını söyler), Hatta 18. yüzyılın sonlarında Türklere topçuluk eğitimi veren İskoçyalı bir göçmen, Mustafa Paşa ismini almıştı. Liste bu şekilde uzar gider.

Özetle, bağımsız bir İskoçya utanç kaynağından başka hiçbir şey olmayacaktır. Böyle bir durumda Türkiye'nin İskoçya'yı tanımaması için elimden gelen her şeyi yapacağım.

Benimle İngilizce konuşanlara diyorum ki:[10]

Vatandaş, Türkçe Konuş!

Dergimizin ilk sayısından itibaren her ay geniş bilgisi, renkli üslubu ve ilginç yorumlarıyla Derin Tarih sayfalarına misafir olan Bilkent Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Norman Stone'u merak etmeyeniniz var mı? İngilizce konuşulan dünyada peş peşe yayınladığı kitaplarla geniş bir okur kitlesine hitap eden yazarımızı daha yakından tanımaya ne dersiniz?

Bize akademik arka planınızdan bahseder misiniz? Gittiğiniz okullar, verdiğiniz dersler, yazdığınız kitaplar...

İskoçya'da çok iyi dil eğitimi veren bir okula gitme şansım oldu. 1950'li yılların ortalarında harika bir Fransız ailenin yanında 3 yıl boyunca bir aylığına değişim öğrencisi olarak bulundum ve yanlarında geçirdiğim bir haftanın ardından onlara Cezayir'den çıkmaları gerektiğini söylüyordum. Herhalde çekilmez bir tavrım vardı.

1958 yılında Cambridge'de Fransızca ve Almanca okumak için burs kazandım fakat bunun yerine tarihe yöneldim. Beni cezbeden konu, 1914 yılında Habsburg İmparatorluğu idi. 1965'te Cambridge'de bir mevki edinene dek 3 yıl boyunca Viyana ve Budapeşte'de çalıştım. Daha sonra Rusça öğrendim ve 1974 yılında *The Eastern Front 1914-1917* [*Doğu Cephesi 1914-1917*] başlıklı ilk kitabımı yayınladım. Bu kitap halen konu üzerine yazılmış en ciddi eserlerden biri ve Penguin

10 *Derin Tarih* dergisinin Norman Stone ile gerçekleştirdiği söyleşi (Sayı 19, Ekim 2013)

Yayınları gelecek yıl 1. Dünya Savaşı üzerine yazılmış 10 temel eserden biri olarak bu kitabın yeni bir basımını yapacak.

Rus tarihi giderek daha yorucu hale geldi ve tekrar Alman tarihine yöneldim. 1980 yılında Hitler'in kısa bir biyografisi ve Fontana Avrupa Tarihi serisinin 1878-1919 yıllarını kapsayan cildini yazdım. Bu, o zamanlar hatırı sayılır tarih dizilerinden biriydi. Bence bu seri için yazdığım *Europe Transformed* (1983) *(Dönüşen Avrupa)* adlı eser şimdiye dek yazdığım en iyi kitap: İlk 150 sayfada klasik liberalizmin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte çeşitli Avrupa devletlerinin tarihinde görülen ortak noktalara ışık tuttum, sonra da Düvel-i Muazzama üzerine ayrı ayrı bölümlere yer verdim. Bu kitap İspanyolcaya ve İtalyancaya çevrildi ve halen baskısı bulunabiliyor.

1984 yılında Oxford Üniversitesi Modern Tarih Kürsüsünün başkanlığına getirildim ve 1997 yılında Türkiye'ye gelene dek orada kaldım.

Bilgi sahibi olduğum konular sık sık gazetelerin manşetlerine çıktığından Oxford'da epey gazetecilik yaptım ve Margaret Thatcher'ı desteklediğim için ondan nefret eden Oxford içinde sevilmeyen biri oldum (sonlara doğru onunla birlikte birkaç konuşma yazmıştım. Acaba onun için mi?).

1994 yılında Soğuk Savaş tarihini inceledim ve nihayetinde 2009'da uzun bir Soğuk Savaş tarihi kaleme aldım: *The Atlantic and its Enemies (Atlantik ve Düşmanları)* (Basic Books ve Penguin). 2007-2013 yılları arasında 1. ve 2. Dünya Savaşları üzerine kısa tarih kitapları yayınladım, Basic Books ve Penguin tarafından yayınlanan bu kitaplar 10 dile çevrildi. Thames and Hudson yayınevindense *Turkey: a Short History* (*Türkiye: Kısa Tarih)* başlıklı bir kitabım çıktı, Rusça ve Türkçe dahil olmak üzere 5 dile çevrilen bu kitap yazmaktan en keyif aldığım kitaptı. Şimdilerde ise büyük bir kitap üzerinde çalışıyorum: *Russia and Turkey 1878-1948 Rusya ve Türkiye 1878-1948).*

Neden Türkiye'ye geldiniz?

1995 yılında Bosna üzerine bir konferansa katılmak üzere Bilkent'e geldim. Bilkent'teki her şeyi çok sevdim ve bana bir mevki önerildiğinde hemen kabul ettim. Oxford'dan erken emekli olup Almanya'ya dönmeyi planlıyordum. Bilkent'e gelişim biraz şans eseri oldu, hatta tamamen şans. Türkiye hakkında hiçbir şey bilmiyordum ancak bu ülkenin tarihini okurken inanılmaz keyif aldım. 1965 yılında Rusça öğrenmek ve ondan 30 yıl sonra Türkiye'ye gelmek bence hayatımda aldığım en iyi kararlardı. Keşke Türkçem biraz daha iyi olsaydı. Türkçe elbette Hint-Avrupa kökenliler için çok zor bir dil. Ancak Türk biriyle evli olan İngiliz bir kadın arkadaşım "Kaygılanma" diyor, "ilk beş yıl her zaman en kötüsüdür". Tabii ki herkes benimle İngilizce konuşuyor, hatta bazı öğrencilerim bu konuda son derece iyiler. Bense onlara sürekli şöyle diyorum: Vatandaş, Türkçe konuş lütfen.

Ne kadar zamandır Türkiye'desiniz? Hangi üniversitelerde ders verdiniz?

Bu, Türkiye'deki 19. yılım, bu sürenin neredeyse tamamı boyunca Bilkent'teydim, sadece 2005-2007 arasında İstanbul'da Koç Üniversitesi'nde bulundum. Modern Avrupa tarihi ve Komünizm tarihiyle ilgili dersler veriyorum. Rusya ve Türkiye üzerine de bir ders vermeyi ümit ediyorum. Ayrıca Tanzimat'tan itibaren Türkiye'de yabancıların varlığıyla ilgili bir lisansüstü dersi vermeyi de çok istiyorum.

Türkiye'deki tarih eğitiminin hem hocaları, hem de öğrencileri araştırmalarını geliştirme konusunda teşvik edecek kadar tatmin edici olduğunu düşünüyor musunuz?

Pek emin değilim. Tarihin üniversitede çok popüler bir alan olduğu İngiltere'de tarih son derece saygın bir bölüm, bu kısmen Siyaset Biliminin hiçbir zaman çok öne çıkmamış olması

ile ilgili (ya da sosyolojinin, ki sosyolojiden zaten bildiğiniz şeyleri size bilmediğiniz bir dilde anlatan bilim diye bahsederiz). Türkiye'de (ve pek çok başka ülkede) tarih yalnızca okulda alınan eğitimle özdeşleştiriliyor ve bu alana hevesli öğrenciler Uluslararası İlişkiler ya da Siyaset Bilimi alanlarına yöneliyor. Tarihin bu bölümlerle özdeşleştirilmiş olmasının cevabı, muhtemelen tarihin bu bilimlerin temelini oluşturmasıdır. Boğaziçi'nde Avrupa tarihi üzerine haftalık seminerler verirken bu üniversitenin bu konuya yaklaşımından son derece etkilenmiştim.

Bölüm bütün enerjisini Osmanlı ve Türkiye tarihi üzerine yoğunlaştırıyor, ancak [öğrenciler] aynı zamanda Avrupa tarihi hakkında da bilgi sahibi oluyorlar. Bence bu doğru bir kombinasyon. Ortaya çıkan sonuç son derece etkileyici. Diğer tarih bölümleri ya çok fazla ya da çok az şey yapmaya çalışıyor. Benim oldukça sıra dışı bulduğum bir konu, modern Türkiye tarihinin büyük ölçüde yabancıların tekeline bırakılmış olması; bu diğer birinci sınıf ülkelerin neredeyse hiçbirinde böyle değil. Bernard Lewis'in kitabı 1963 yılında yazılmış, büyük bir ülkeye büyük bir hediye! Fakat niçin bir Türk bu kitabı yazmadı?

Türkiye'de ve dünyada yayınlanan tarih dergileri hakkında ne düşünüyorsunuz? Halihazırdaki içeriklerinin yanı sıra sizce hangi konular üzerine eğilmeliler?

Görebildiğim kadarıyla toplumda tarihe yönelik sağlıklı bir iştah mevcut. Çağlayan'da Ankara-İstanbul otobüsünden indiğimde sık sık son derece bilgi sahibi taksi şoförleriyle karşılaşıyorum. Arkadaşım İlber Ortaylı'nın televizyondaki programı da harika.

***Derin Tarih*'te yazıyor olmaktan mutlu musunuz?**

Hem de çok. Çeviriler ve editörlük oldukça iyi.

İndeks

A

II. Abdülhamid, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 74, 179, 197.
Abdullah Cevdet, 41.
Adolf Hitler, 6, 17, 20, 21, 25, 26, 99, 103, 120, 121, 122, 124, 125, 133, 147, 182, 226, 244, 277.
Ahmet Davutoğlu, 29, 34.
Alan Macfarlane, 210.
Albay Soane, 41.
I. Alexander, 167.
II. Alexander, 62, 63, 162, 163, 164, 208.
III. Alexander, 63, 64.
Alexandr Herzen, 89.
Alexandre Vallaury, 180.
Alexey Mihailoviç, 176.
Ali Doğramacı, 11.
Ali Fuat Cebesoy, 84.
Amiral Hintze, 81.
André Chénier, 205
Andrew Mango, 106.
Arabistanlı Lawrence, 23, 33, 34, 36, 40.
Armin Vámbéry, 71.
Arthur Balfour, 30.
Atatürk, 7, 132, 187, 219, 241, 244.
Aubrey Herbert, 39, 196, 197, 199, 200.
Aylmer, 49, 50.

B

Baron de Tott, 71.
Baron von Kuehlmann, 117.
Berlusconi, 220.
Bernard Lewis, 92, 94, 96, 106, 279.
Bethmann Hollweg, 19, 20.
Bismarck, 133.
Boghos Nubar, 90.
Bogos Nubar, 98, 131.
Bonny Prince Charlie, 266, 267, 268, 270.
Bonny, 266, 267, 268, 270.
Brigitte Hamann, 125, 192.
Bronsart von Schellendorf, 59.
Buchan, 22, 264.
Bulgakov, 168.
Büyük Friedrich, 129.
Büyük Katerina, 161.

C
Cebesoy, 84.
Celal Bayar, 84.
Celine, 77.
Cemal Nasır, 31.
I. Charles, 210, 211, 216, 221, 267.
V. Charles, 248.
Charles Doughty-Wylie, 10, 196.
Christopher Bayly, 235.
Churchill, 5, 13, 17, 25, 26, 27, 28, 40, 127, 130, 134, 206, 244.
Clive, 230, 232, 233, 234, 235.
Cromer, 22.

D
D. N. McKenzie, 39.
David Lloyd George, 19, 34, 118, 261.
De Gaulle, 84.
Deli Petro, 174, 213.
Don Juan Carlos, 185.
Douglas Haig, 137.
Douglas Hyde, 265.

E
Edith Durham, 39, 200.
VIII. Edward, 26, 241, 242, 243.
Edvard Radzinski, 77.
Emil Zatopek, 228.
Emile Zola, 63.
II. Elizabeth, 212, 213, 214.
Enver Paşa, 5, 13, 46, 51, 53, 54, 55, 58, 83.
Erich Ludendorff, 57, 58, 137, 138, 144, 152, 153, 154.
Erich von Falkenhayn, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 144, 147, 149, 150.
Erman Şahin, 93, 105.
Eugene Rogan, 105.
Evita, 111.

F
Fatih Sultan Mehmed, 70.
Feldmareşal Colmar Freiherr von der Goltz, 9, 10, 46.
II. Felipe, 247, 253.
Fenton Aylmer, 49.
Ferdinand Foch, 147, 153.
Ferenc Rákóczy, 71.
Fevzi Çakmak, 79.
Francine-Dominique Liechtenhan, 178.
Francis Fukuyama, 60, 208.
François-Georges Picot, 30.

G
General Berthelot, 147.
General Charles Vere Townshend, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 74.
General Hans von Seeckt, 83, 141.
Geoffrey Lewis, 10, 236, 238.
Geoffrey Robertson, 102, 103.
III. George, 238, 239, 271.
George Buchanan, 48.
George Orwell, 229.
George von der Marwitz, 138.
Georges Simenon, 77.
Georgi Çicerin, 84.
Gertrude Bell, 34, 39, 40.

Gilles Veinstein, 92, 97, 106.
Gogol, 168.
Goltz, 9, 10, 46.
Grigory Zinoviev, 82.
Guenter Lewy, 92.
György Kmety, 73.

H
Halil Paşa, 42, 46, 50, 196.
Hans von Seeckt, 83, 141.
Harilaos Trikupis, 181.
Hastings, 21, 255.
Heath Lowry, 103.
II. Henry, 255.
VIII. Henry, 209, 210, 216.
Herbert Spencer, 208.
Hindenburg, 17, 57, 80, 137, 151, 154.
Hollweg, 19, 20.
Horen Aşıkyan Efendi, 89.
Hürrem Sultan, 6, 167, 168.
Hutchinson, 19.

I
Ian Hamilton, 130.
Irwin, 9.
Isaac Newton, 222.
Ivan Vasilevich, 175.

İ
İmparator Maximilian, 121.
İsmet İnönü, 26, 84.

J
VI. James, 263.
János Horváth, 72.
John Buchan, 22.
John Darwin, 235.
John French, 137.
John Nixon, 49.
John Stuart Mill, 208.
Josef Stalin, 74.
Joseph Goebbels, 226.
Joseph-François Dupleix, 232.
Juan Peron, 111.
Justin McCarthy, 90, 92, 95, 97.

K
Kanuni Sultan Süleyman, 70, 248.
Karl Marx, 61, 69.
II. Katerine
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 156.
Kayzer, 18, 20, 28, 132, 139, 147, 154.
Khmelnitsky, 170.
Konstantin Pobedonostsev, 63.
Kont Ciano, 121, 242.
Kont Muraviev, 73.
Korkunç Ivan, 175.
Körösi, 71, 72.
Kral Charles, 210, 211, 216, 221, 267.
Ksenofon, 37.
Kuehlmann, 117, 118.
Kurt Riezler, 127.

L
Leopoldo Galtieri, 111.
Lev Troçki
Liman von Sanders, 21.
Lord Byron, 130, 181, 182.
Lord Caernarvon, 197.

Lord Curzon, 230.
Lord Kitchener, 32.
Louis Kossuth, 70.
Louis Napoleon Bonaparte, 155.
Louis-Ferdinand Celine, 23.
Ludwig Wittgenstein, 190.

M

Mackensen, 139, 143, 144.
Mahmut Çetin, 73.
Maître Vergès, 103.
Maitre Verges, 96.
Mareşal Foch, 147.
Mareşal Lyautey, 32.
Mareşal von Hindenburg, 17, 57, 80.
Margaret Thatcher, 108, 111, 119, 205, 206, 209, 246, 277.
Massignon, 23.
Maurice Hankey, 127.
Max Hastings, 21.
Max Weber, 20.
Mekke Şerifi Hüseyin, 23, 24, 31, 33, 34.
Michael Oren, 105.
Michael Reynolds, 97.
Midhat Paşa, 61, 63.
Mitterand, 205.
Mohammad Al-Fayed, 245.
Muhammed El Faruki, 31.
Mustafa Kemal, 38, 83, 84, 174, 244.
Mustafa Reşid Paşa, 61.

N

Napolyon, 27, 28, 29, 54, 126, 127, 177, 189, 205, 206, 207, 271.
Nazım Hikmet, 73.
I. Nicholas, 68, 160.
II. Nicholas, 243.
II. Nikola, 64, 213.
Nirad Chaudhuri, 231.
Normandiyalı William, 257.
Nureddin Paşa, 47.
Nurullah Ataç, 10.

O

Ömer Koç, 10, 247.
Oswald Mosley, 244.
Otto Weininger, 190.

P

P. D. Kiselev, 161.
Papa Francis, 107.
Patrik Aşıkyan, 90.
Paul Krugman, 224.
Paul von Hindenburg, 57.
Percy Cox, 40.
III. Petro, 167, 213.
Prens Charles, 191, 215, 239, 266, 267, 268, 269.
Prens Metternich, 182.
Prens Rudolf, 6, 190, 191, 192, 193, 194, 195.

R

Ramon Mercader, 79.
Richard Hovannisian, 38.
Robert Clive, 230, 232, 233, 234, 235.
Robert Graves, 135.
Roosevelt, 17.
Rupert Brooke, 27, 130.
Russell Braddon, 51.

S - Ş
Said, 9, 186.
Samsonov, 57, 58.
Saxe-Coburg-Gotha'lı Albert, 163.
Schopenhauer, 17.
Sean McMeekin, 22.
Selim Kuneralp, 219.
Şerif Hüseyin, 24, 34.
Sir Mark Sykes, 5, 23, 29, 30, 32, 34, 35.
Soljenitsin, 167, 168, 171.
Stanford Shaw, 97.

T
T. B. Hohler, 41.
Talat Paşa, 93, 104, 106, 197.
Taner Akçam, 92, 105.
Taras Shevchenko, 171.
Thomas Mann, 240.
Troçki, 5, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 175.
Turgut Özal, 11.

V
Vahakn Dadrian, 93.
Valéry Giscard d'Estaing, 30.
Vámbéry, 71, 72.
Victor Hugo, 69.

W
Wallis Simpson, 241, 243, 244.
Walt Whitman Rustow, 60.
Walter Scott, 38.
Weber, 20.
Winston Churchill, 25, 40, 127, 206, 244.

Y
Yavuz Sultan Selim, 31

Z
Zeki Velidi Togan, 82, 83, 84.
Ziya Gökalp, 41.

İMPARATORLUK OYUNLARI

NORMAN STONE

Dünyaca ünlü tarihçi Norman Stone'un kaleminden imparatorluklar döneminin son büyük oyunu. Bu öyle bir oyundu ki dahil olan herkes ve her şey değişti.

Daha 100 yıl öncesine kadar güçlerinin zirvesinde olan, gözlerini Osmanlı coğrafyasına dikmiş Avrupa imparatorlukları nasıl oldu da bugünkü ulus devletlere dönüştü?

Oxford Üniversitesi'nde akademisyenlik yapmış, Cambridge ve Bilkent'te dersler vermiş ve dönemin Başbakanı Margaret Thatcher'ın danışmanlığını yürütmüş günümüzün yaşayan en büyük tarihçilerinden Norman Stone Avrupa ve Osmanlı coğrafyasında yaşanan baş döndürücü değişimin izlerini sürüyor.

"1914 yılında tüm devletlerin en büyük halüsinasyonu ortak savaş hedefleriydi: İmparatorluk. 1919 yılı itibariyle İngilizler ve Fransızlar bu hedefin öneminden pek emindiler. Halihazırdaki büyük topraklarına büyük topraklar ilave ettiler (tıpkı Almanların fırsat bulsa Rusya'ya, İtalyanların da izin verilse herhangi bir devlete yapacakları gibi). İmparatorlukların sizi zenginleştireceği farz edilir, fazla nüfusunuzu bu topraklara yollayabilirsiniz, buradaki yerli halkı sömürürken metropolünüz için ucuz hammadde tedarik edebilirsiniz, aynı zamanda esaret altındaki piyasayı da biçimlendirebilirsiniz.

1914 yılında emperyal operasyonlar tiyatrosunun son büyük oyunu Ortadoğu'da sahnelendi. Haliyle, yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun da pek çok talibi vardı."

	İMPARATORLUK OYUNLARI NORMAN STONE	9 789752 482555
KİTAP NO 19	DİZİ ADI TARİH	24 TL